

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ БУДІВНИЦТВА ТА
АРХІТЕКТУРИ
АКАДЕМІЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ
КООПЕРАЦІЇ**

Іванов С.В.

ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВІЙНИ, БОЙОВИХ ДІЙ) НА ВАРТІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

Монографія

**Дніпропетровськ
2015**

УДК

*Рекомендовано до друку Вченими радами
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури
(протокол №5 от 27.10.2015)
Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол №10 від 7 жовтня 2015 р.)*

*Рецензенти: Каламбет С.В. – доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів та обліку Дніпродзержинського державного
технічного університету.*

*Ляшенко В.І.- доктор економічних наук, завідувач відділу проблем
регуляторної політики та розвитку підприємства ІЕП НАН України.*

Іванов С.В.

Вплив збройного конфлікту (війни, бойових дій) на вартість підприємства: [монографія] / С.В. Іванов – Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. – 175 с.

У монографії досліджуються сучасні проблеми оцінки вартості підприємства з урахуванням фактора війни на підставі визначення збитків від війни. Особлива увага приділяється теоретичним та методичним підходам визначення збитку від війни та анексії, аналізу досвіду оцінки та відшкодування втрат від воєнних та збройних конфліктів, проблемам забезпечення національної безпеки держави.

Для наукових працівників, спеціалістів у сфері оцінки бізнесу, докторантів, аспірантів, викладачів, студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ФАКТОРИ РИЗИКУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВПЛИВУ НА ВАРТІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА.....	6
1.1. Специфіка діяльності підприємств в умовах війни.....	6
1.2. Аналіз діяльності підприємств безпосередньо пов'язаних з війною.....	22
1.3. Вплив фактора війни на вартість майнових об'єктів.....	33
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВА З УРАХУВАННЯ ФАКТОРА ВІЙНИ.....	38
2.1. Принципи оцінки основних видів майнових об'єктів з урахуванням фактора війни.....	38
2.2. Методичні підходи до врахування фактора війни при оцінці вартості підприємства.....	47
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКІВ ВІД ВІЙНИ.....	58
3.1. Теоретичні основи визначення шкоди від війни.....	58
3.2. Аналіз динаміки та розміру шкоди України від війни на Донбасі та анексії Криму.....	73
3.3. Аналіз досвіду відшкодування збитку від війни.....	84
РОЗДІЛ 4. ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКУ ВІД ФАКТОРА ВІЙНИ НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА МЕХАНІЗМИ ЙОГО ВІДШКОДУВАННЯ.....	99
4.1. Методичні підходи щодо визначення збитку підприємства від фактора війни.....	99
4.2. Механізм відшкодування шкоди та здійснення відновлюваних робіт.....	117
4.3. Проблеми забезпечення національної безпеки України.....	132
СПИСОК ВИЗНАЧЕНИХ ДЖЕРЕЛ.....	153
ДОДАТКИ.....	161

ВСТУП

Сьогодні країна знаходиться в умовах, в яких ніколи до цього не перебувала. З одного боку, це глибока економічна криза та необхідність реформування ключових державних інститутів. З іншого, війна на сході країни та анексія Криму, які вимагають ресурсів та мобілізації сил усього суспільства.

Наслідки збройного конфлікту, який відбувається в Україні, відчуються у різноманітних сферах життєдіяльності особи, функціонування підприємств, суспільства і держави в цілому.

Вже є спроби оцінити наслідки військових дій на сході країни та анексії Криму, які мали місце безпосередньо у ході конфлікту й відчувалися усіма суб'єктами, але, на жаль, наслідки цього конфлікту будуть проявлятися й у майбутньому. Попередні оцінки прямих збитків постійно уточнюються і переглядаються у бік зростання. Ще складніше кількісно оцінити непрямі втрати від призупинення економічної діяльності на територіях, що не підконтрольні Україні.

За попередніми розрахунками Міністерства економічного розвитку та торгівлі, на території Донецької та Луганської областей втрачено близько 80 % економічного потенціалу. Втрата робочих місць сягнула від 50 % для великих підприємств і до 80-90 % для малих і середніх підприємств, що свідчить про майже повну зупинку їх діяльності в зоні конфлікту.

Значимість внеску Донецької, Луганської областей та Криму в українську економіку можна оцінити через такі статистичні дані – ці території займають 13,5 % України, на цих територіях вироблялось 18 % ВВП України, 25 % промислового виробництва, 25 % вітчизняного експорту.

Основні втрати, що зумовлені військовими діями на Донбасі та анексії Криму, пов'язані з руйнуванням житлового та комунального фонду; руйнуванням транспортної інфраструктури (дороги, залізничні колії, аеропорти, лінії електропередач); руйнуванням промислових об'єктів, частина з яких або фізично знищена, або не підлягає відновленню через особливості технологічних процесів, або націоналізована; забезпеченням житловими умовами, соціальною допомогою та робочими місцями внутрішніх переселенців з зони військового конфлікту та Криму. Крім того, це збитки, спричинені припиненням економічної діяльності на постраждалих територіях; збитки, спричинені порушенням виробничих ланцюгів; втрата інвестиційної привабливості регіону зокрема та країни в цілому.

Для того, щоб економічна діяльність підприємств Донбасу була ефективною, недостатньо відновити їхню роботу. Потрібні модернізація і часткова переорієнтація на інші ринки збуту. Тому є сенс при відбудові цих регіонів впроваджувати енергоощадні, екологічні й інноваційні технології, що дозволить суттєво підняти конкурентоспроможність підприємств регіону та підвищити їх інвестиційну привабливість.

Метою дослідження є розробка теоретичних та методичних підходів до оцінки вартості підприємства, оцінки збитків від війни та механізму відшкодування збитків та відновлювання об'єктів.

При цьому необхідно зазначити, що ситуація в Україні унікальна й не має аналогів у світовій практиці, тому наша країна потребує пошуку нових моделей відбудови зруйнованих територій і соціалізації внутрішніх переселенців.

РОЗДІЛ 1

ФАКТОРИ РИЗИКУ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВПЛИВУ НА ВАРТІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

1. 1. Специфіка діяльності підприємств в умовах війни

Від самого початку свого існування людське суспільство стикалося з проблемами воєн. Неолітична революція і, як наслідок, загальна майнова і соціальна диференціація людей створили умови для майнових та немайнових конфліктів в усьому світі. Та попри війни та конфлікти людство продовжувало розвиватись. Після суспільного поділу праці починається процес формування нової соціально-економічної групи – ремісництва. З часом у цій галузі відбувається ряд трансформацій, які започаткували підприємництво. Але якщо раніше питанням взаємозв'язку між війнами та підприємництвом, економікою в цілому не приділяли гідної уваги, то за Доби Просвітництва науковці почали простежувати цей зв'язок. Вже у II половині ХХ сторіччя даним питанням займались професійно, але результатів досліджень у цій галузі відносно мало. Така результативність пояснюється здебільшого тим, що для кожної країни у певний період часу ситуація щодо впливу війни на економіку докорінно відрізняється. Аналіз досвіду функціонування підприємництва в умовах війни може бути корисним для вітчизняних підприємств.

На сучасний стан економічного розвитку в Україні суттєво впливають події, пов'язані з анексією Криму та війна на території Луганської та Донецької областей. Внаслідок цього конфлікту держава стикнулася з чотирма основними видами суспільних витрат: людськими, матеріальними, витратними

(економічними) і екологічними. При цьому економічні витрати протилежні витратам, які пов'язані з економічним зростанням і є чинником, що стримує економічний розвиток. Масштаби подальших втрат, збитків та ризиків подальших втрат вже вимірюються десятками мільярдами гривень. На початку року Міністр фінансів України Наталія Ярецько доповіла, що держава витрачає на військові дії у східних районах від 5 до 7 млн. дол. на добу. За даними авторів петиції «Зупиніть Росію», у ході війни Україна вже втратила більше 5000 громадян вбитими. Більше ніж 11000 отримали поранення. Тільки за офіційними даними, більше ніж 900 тис. біженців покинули Донбас (а за неофіційними даними – майже 1500 тис. чоловік). За даними Червоного Хреста України, 600 тис. українських громадян після початку збройного конфлікту в східних регіонах України переселилися в сусідні країни. Тому, враховуючи важкі наслідки для України щодо втрат для економіки, інвестиційного потенціалу та інфраструктури, одним з основних напрямків сучасної вітчизняної економічної думки має стати усвідомлення кризової ситуації та пошук шляхів виходу із становища.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що недостатньо розроблена програмно-методологічна база щодо діяльності вітчизняних підприємств в умовах війни. Цій темі мало приділяли уваги як українські дослідники, так і дослідники сусідніх країн. Також необхідно відзначити відсутність або малу інформативність аналізу статистичних даних щодо стану економіки і підприємництва країн світу в умовах війни.

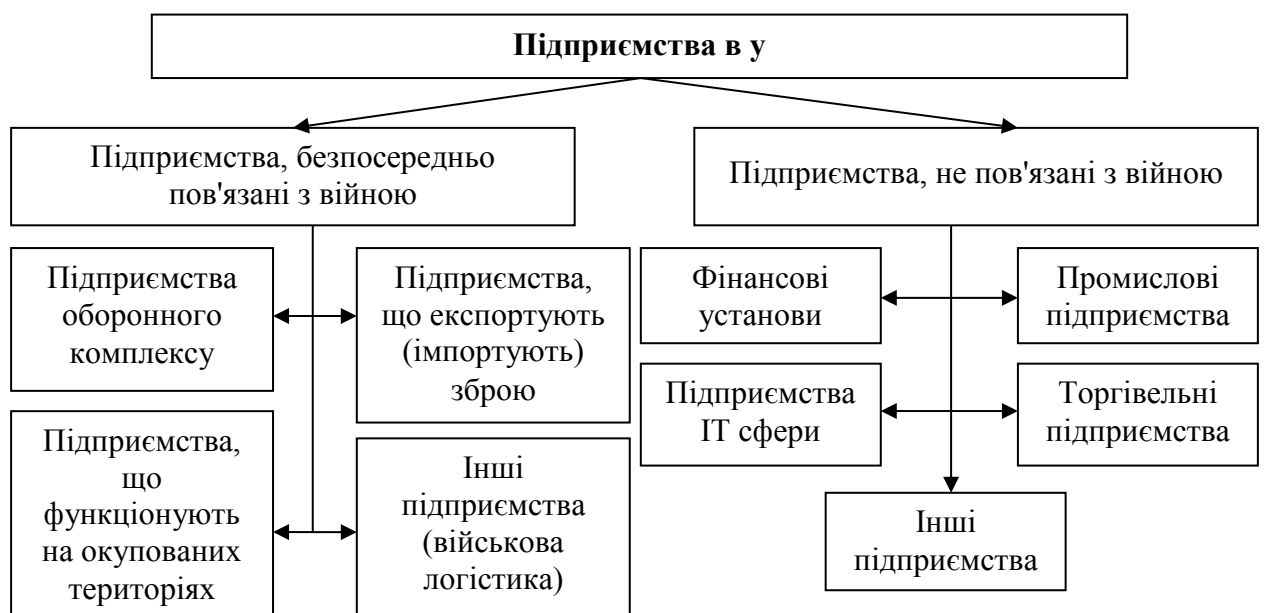

Рис. 1.1. Підприємства в умовах війни.

Наведений аналіз ситуації в країнах, у яких відбувалися воєнні дії, встановлення основних тенденцій розвитку підприємств в умовах війни дає можливість сформулювати теоретичні засади функціонування і розвитку підприємств України у воєнний період.

Для більш повного розуміння ситуації та отримання більш чітких результатів досліджень логічним буде розподіл підприємств, як наведено на рис 1.1.

Підприємства оборонного комплексу постійно потребують фінансових надходжень. Та якщо в мирний час обсяги відносно невеликі для більшості країн світу, то у стані війни обсяг надходжень з державного бюджету значно збільшується. З питанням фінансування оборонного комплексу тісно пов'язане поняття пропорційності розподілу державних коштів. Для кожної країни необхідно створити гнучку систему перерозподілу коштів відповідно до тих умов, які відбуваються у країні в певний момент. Динаміку зміни військових видатків за останні 20 років ілюструє наступна таблиця [109]:

Таблиця 1.1

Динаміка зміни військових видатків країн за даними SIPRI

Країна	1992	1996	2000	2004	2008	2012	2013	Темп приросту військових видатків, %
США	305141	271417	301697	464672	621131	684780	640221	209,81
КНР	12494	15022	22190	40014	91658	167712	188460	1508,40
Росія	4070	15826	9228	20955	56184	81079	87837	2158,16
Франція	45123	46404	33814	53031	66009	60058	61228	135,69
Німеччина	41965	38989	28150	38025	48081	46488	48790	116,26
Японія	32927	42550	45976	45585	46755	59564	48604	147,61
Італія	25003	23443	22411	34132	41244	33746	32657	130,61
Канада	10789	8616	8299	11337	19342	20379	18460	171,10
Ізраїль	8613	9584	9932	11040	14663	15066	16032	186,14
Нідерланди	7904	7829	5972	9381	12375	10596	30328	383,70
Польща	1882	3083	3146	4779	9351	8986	9257	491,87
Ірак	-	-	-	614	2873	6054	7896	1285,99
Норвегія	3804	3537	2922	4887	6371	7143	7235	190,19
Швеція	6419	6203	4861	5515	6025	6239	6519	101,56

Греція	3623	4613	4564	6270	10574	5917	5939	163,92
Україна	-	1465	1137	1685	4811	4607	5338	585,95

За даними табл. 1.1. можна зробити такі висновки:

Отже, за останні 20 років усі без винятку країни збільшили військові видатків. Збільшення видатків на армію, перш за все, пов'язане з об'єктивною необхідністю в обороні своїх територій від зазіхань країн-агресорів.

Крім того, така тенденція пов'язана із поступовим знеціненням грошей і, як наслідок, зростанням цін на військову техніку та обладнання.

На відміну від більшості країн світу, збільшення приросту військових видатків яких коливається від 50 % до 100 %, Росія збільшила видатки на 2158 %, а Україна – на 586 %. За даними російських аналітиків, починаючи з 2013 року, видатки Росії на оборонний комплекс перевищили відповідні у США, збільшившись на 4,8% або на 88 млрд. доларів.

Немає сумніву, що для більшості розвинутих країн та країн Європейського континенту тенденція нарощування військової потужності минулих років буде зберігатись. Винятком стануть країни Східної Європи та Україна, для яких темпи нарощування військової потужності будуть значно швидшими через агресивні настрої уряду РФ. Як відзначив Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк: «Основні статті витрат: в першу чергу – це грошове забезпечення, це реальні гроші людям. Друге – нові види озброєння. Мною підписано державне оборонне замовлення, і в рамках цього замовлення ми витрачаємо мільярдні бюджетні кошти на нові види озброєння» [45]. Значне збільшення видатків на військову галузь очікується в Росії, КНР та КНДР. За свідченням Міністерства оборони РФ: «Росія планує витратити \$705 млрд. та замінити 70% військової техніки до 2020 року» [15]. Ця тенденція є негативною для населення цих країн. Більше того, таке стрімке збільшення витрат на армію є справжньою загрозою для сусідніх країн та світу в цілому. Директор програми військових видатків в SIPRI Сем Перло-Фріман пояснює: «В той час, як в деяких випадках збільшення військових видатків є природним результатом економічного зростання або відповіддю на реальні потреби в безпеці, в інших випадках збільшення військових бюджетів є наслідком розбазарювання доходів від

продажу природних ресурсів, перевага авторитарних режимів або формування регіональної гонки озброєнь» [108].

Не меншої уваги заслуговують приватні підприємства, які займаються виробництвом та продажем військової техніки та обладнання. За останні 100 років війни, окрім політичного конфліктного підґрунтя, зацікавлюють підприємців з економічної точки зору, тому що і на сьогодні є прибутковими. На початку XXI сторіччя лідером серед країн, в яких розвивається торгівля зброєю, були США. Лідерство Америки спостерігається і сьогодні, але після приходу до влади Барака Обами обсяги продажів військової техніки значно зменшились. Пояснюється це тим, що США за останні роки зменшили свою присутність у конфліктних зонах світу, прийняли низку законів, які спрямовані на розвиток саме соціальної сфери, а не військової. Та попри загальне зменшення продажу зброї в США залишається ряд компаній, якій продовжують нарощувати виробництво товарів військової галузі. За даними видання «USA Today», продаж 100 найбільших компаній світу за останні роки зріс на 51%. Масштабність виробництва військової техніки та обладнання яскраво ілюструє таблиця, складена за даними, наведеними в журналі «24/7 Wall Street» [111].

За даними таблиці можна зробити такі висновки:

- у сфері військової промисловості США працюють понад 1 мільйон людей;
- серед наведених компаній немає збиткових;
- найбільший акцент виробники роблять на військово-повітряній техніці та артилерії.

У питанні розвитку приватного підприємництва військового спрямування значних кроків досяг Ізраїль. Вже багато років у країні йде війна, що викликає об'єктивну необхідність в озброєнні та забезпеченні військовою технікою у великих розмірах.

За даними німецького журналу Spiegel, за останні 10 років в Ізраїлі виросла ціла галузь військово-технічної промисловості. Варто зазначити, що підприємства, що працюють у даній галузі, відрізняються високим рівнем наукоємності, активною співпрацею з іноземними партнерами. Наприклад,

автомобілі поставляють американські компанії (здебільшого Ford), деякі електронні запчастини поставляються з країн Європи. Цікавим є той факт, що за останні 8 років кількість працівників відповідної галузі в Ізраїлі зросла більше, ніж в 7 разів.

Таблиця 1.2

Найбільші виробники військової техніки в США

Назва компанії	Напрямок діяльності	Середній обсяг продажу, млрд. дол.	Середній прибуток, млрд. дол.	Кількість працівників
United Technologies	Військово-повітряна техніка, електроніка	58,2	5,3	199900
L-3 Communications	електроніка	15,2	0,96	61000
Finmeccanica	Військово-повітряна техніка, електроніка, артилерія	24,1	3,2	70470
EADS	Військово-повітряна техніка, електроніка	68,3	1,4	133120
Northrop Grumman	Військово-повітряна техніка, електроніка, кораблі, космічні прилади	26,4	2,1	72500
Raytheon	електроніка	24,9	1,9	71000
General Dynamics	Артилерія, електроніка, військові кораблі, обладнання	32,7	2,5	95100
BAE Systems	Артилерія, електроніка, військові кораблі, обладнання, військово-повітряна техніка	30,7	2,3	93500
Boeing	Військово-повітряна техніка, електроніка	68,7	4	171700
Lockheed Martin	Військово-повітряна техніка, електроніка, космічна апаратура	46,5	2,7	123000

Також важливим є розвиток наукових інститутів та лабораторій, які займаються модернізацією військового обладнання та продажем технологій зацікавленим компаніям. За словами директора з маркетингу компанії IWI (Israel Weapon Industries) Джила Вайнмана, «кількість працівників нашої компанії зростає в геометричній прогресії». Найбільшою гордістю керівництво компанії вважає розробку всюдихідної автоматизованої військової машини G-Nius, яка увібрала в себе найновіші науково-технічні досягнення інженерів усього світу.

Також відзначимо, що 90% продукції IWI і компаній, пов'язаних з нею, йдуть на експорт. За словами Вайнмана, експорт їх компанії виріс на стільки, що поставки в армію Ізраїлю складають лише невелику частину оборонної промисловості країни. Крім автоматизованого транспорту і техніки, країна активно виробляє комплексні збройні системи на зразок дронів. Цікавим є той факт, що в 2013 році Ізраїль обігнав США за обсягом вироблених і експортованих дронів, хоча США займала лідируючу позицію в цій сфері вже багато років [110].

Вищезазначене дозволяє зробити декілька висновків:

- незважаючи на заклики світових організацій до миру більшість країн світу продовжують озброюватись;
- країни, в яких переважають авторитарні чи тоталітарні режими, нарощують темпи військової промисловості значно більше, ніж країни з демократичними режимами;
- у країнах, в яких відбуваються збройні конфлікти, дуже швидко починають з'являтися компанії, які спеціалізуються на виробництві зброї та військової техніки;
- виробництво зброї та військової техніки є дуже прибутковою справою і тому незалежні експерти світових організацій не виключають участі даних компаній у підтриманні конфліктів.

Україна упродовж багатьох років входила до десятки найбільших експортерів зброї. У період 2005-2009 років обсяг виробленої і проданої української військової техніки та обладнання складав 2 % від світового обсягу, що є значним показником для даної галузі. З 2009 по 2013 роки спостерігається збільшення обсягів продажу до 3 %. Найбільше техніки Україна поставляла до Китаю (двигуни для військових літаків), Камеруну та Нігерії (бронетехніку). У період 2014-2015 років спостерігається тенденція зменшення експорту озброєння за кордон і посилення військової оснащеності української армії. Така ж тенденція спостерігається і в Білорусії, Казахстані, Польщі та інших країнах, що межують або мають зв'язок з Російською Федерацією [89].

Військова логістика є необхідним елементом функціонування збройних сил. Очевидно, що жодна армія не зможе ефективно воювати без належного обладнання та продовольства. Тому кожна держава повинна створити систему, спеціально організовану структуру для підтримання армії у бойовій готовності. Для ефективної реалізації своєї службово-військової діяльності Україна зобов'язана звернути увагу на логістичний підхід, з яким тісно пов'язане поняття матеріально-технічного забезпечення. Воно включає комплекс заходів для накопичення необхідних запасів, матеріальних засобів і своєчасного забезпечення ними військових частин і підрозділів, зберігання та підтримання цих засобів у стані, який забезпечує своєчасне приведення в готовність до бойового застосування, а також осучаснення зразків озброєння і військової техніки та своєчасне їх оновлення. Також в цей комплекс входить підготовка, експлуатація та ремонт шляхів сполучення і фінансове забезпечення частин і підрозділів.

Матеріальне забезпечення – вид матеріально-технічного забезпечення, спрямований на задоволення потреб військових частин і підрозділів в озброєнні, військовій техніці, боєприпасах, паливно-мастильних матеріалах, продовольстві, речовому, медичному, технічному майні та інших матеріальних засобах. Воно включає одержання та створення запасів матеріальних засобів, їх облік, зберігання, видачу, поповнення втрат і витрат, відправлення та підвезення споживачам, а також маневр запасами матеріальних засобів.

Технічне забезпечення – комплекс заходів із забезпечення військ озброєнням, технікою всіх видів, ракетами, боєприпасами, переведення їх у стан бойової готовності, підтримання їх у боєздатному стані, евакуація засобів озброєння і військової техніки на ремонтні підприємства, швидке оновлення і повернення в стрій [53].

Говорячи про військову логістику, варто звернути увагу на іноземний досвід організації структур матеріально-технічного забезпечення. Зазначимо, що за кордоном військовим системам постачання з боку держави відводиться величезна увага. У Збройних силах Америки, Канади, Німеччини, Франції,

Японії на нинішньому етапі їх розвитку досить широко використовуються принципи і правила логістики, яка являє собою заготівлю та розподіл ресурсів держави, які виділені на військові цілі і для забезпечення збройних сил. Для прикладу звернемося до організаційної структури логістики в НАТО, котра містить в собі: матеріально-технічне постачання і збереження матеріально-технічних засобів у справному стані; транспорт і «транспортну справу»; транспортування хворих і поранених і розміщення їх у лазареті; будівництво споруд військового призначення; логістичні зв'язки; адміністративна діяльність. Не менш цікавою є система організації постачання у Збройних силах Німеччини – «Бундесвері». Тут термін «логістика» використовується здебільшого у великих військових з'єднаннях, а в частинах, починаючи з корпусу і нижче, мова йде лише про постачання, яке містить у собі три напрямки:

- матеріально-технічне забезпечення (підвіз, евакуація та збереження в справності матеріально-технічних засобів),
- медико-санітарну службу (лікарську службу, евакуацію і розміщення в госпіталях хворих і поранених),
- грошове постачання, польову пошту і т.п.

З метою оперативного забезпечення підрозділів військовою амуніцією проектуються спеціальні ланцюги постачання, які охоплюють шлях безпосередньо від бази постачання до поля бою. Ці ланцюги створюються за рахунок мобільних підрозділів і частин постачання, а також стаціонарних пунктів постачання [49].

В Україні система військової логістики недостатньо розвинена порівняно з країнами НАТО. Дана ситуація зумовлена низкою факторів, до яких можна віднести концентрацію на виробництві зброї, а не на її транспортуванні; відсутність досвіду та практики матеріально-технічного забезпечення війська в умовах реальної війни; недостатнє фінансування системи військової логістики. У наш час великий внесок у постачання української армії продовольством роблять волонтери та добровільні організації, що спеціалізуються на доставці

матеріально-технічного обладнання у зону бойових дій. Держава також займається питанням постачання продовольства, але перевагу надає постачанню військово-технічного обладнання та амуніції.

Становище підприємств, які працюють на окупованих територіях або у зоні бойових дій, залишається вкрай складним. Підприємці, які займаються бізнесом у зоні АТО стверджують, що економічна активність у зоні АТО триває під покровом секретності. Більшість бізнесменів із територій, підконтрольних ДНР і ЛНР, бояться розповідати, як у них ідуть справи. Їх прослуховують, а потім можуть виникнути проблеми або з окупантами, або з СБУ. Атмосфера – параноїдальна. Підприємствам, що працюють в регіоні, пропонують пройти перереєстрацію на території ДНР або ЛНР. Але до кінця завершити процес можна тільки в окремих районах, тоді як безпосереднє проведення перереєстрації пропонують робити на місцях. Виплати соціальним працівникам, у лікарнях, школах, громадських установах і далі здійснюються в національній валюті. Гривню віднімають у місцевих і платять всім за однією ставкою мінімальну зарплату – 1-2 тисячі гривень незалежно від рангу. Усі великі промислові підприємства Донбасу, котрі потрапили в зону окупації, намагаються продовжувати роботу. Особливо це стосується приватних підприємств. Проте в дрібних підприємствах харчової промисловості виникають проблеми з реалізацією їхньої продукції на території України, адже часто українська сторона може не видавати певних дозвільних документів [106].

Міністерство енергетики та вугільної промисловості України дало команду всім державним шахтам припинити видобуток. Майже в цей час припинилися і всі платежі: дотації шахтам і оплата за вугілля. Адже його стало неможливо вивозити. Проте деякі шахти ще намагалися добувати вугілля в серпні. Але сьогодні переважна кількість державних шахт не працює, просто відкачують воду. У зв'язку з цим на Донбасі копанки працюють ще гірше, ніж у найважчі часи під контролем України. А видобуте вугілля з державних шахт посилено вивозять на територію Росії. Ще 2 жовтня макіївські шахти отримали

рознарядку відвантажити на Старобешівську ТЕС 20 000 тонн вугілля. А нещодавно на шахту приїжджав керівник так званої ДНР Захарченко і дав команду припинити видобуток», – розповідає Михайло Волинець, голова Незалежної спілки гірників України [106].

Великі промислові підприємства Донбасу також переживають важкі часи. У Донецькій області зі Сніжнянського машинобудівного заводу, який виробляє унікальні лопаті для турбін вертольотів, літаків-штурмовиків і цивільних двигунів, вивезено унікальні штампи-лекала, що визначають точність виробництва лопатей для авіа турбін, які мають складний геометричний профіль. Невідомо, у якому стані устаткування заводу «Гопаз», що виробляв установки радіолокаційного призначення та боротьби, як-от: «Кольчуга» і «Мандат». За даними Forbes, вивезено обладнання та декілька недобудованих установок. Чи можна буде знову відродити завод, сказати важко. У Макіївці бойовики розібрали взуттєву фабрику і вивезли все обладнання в невідомому напрямку. Ринок праці скорочується, фактично людям залишають тільки важкі виробництва на шахтах і супутніх виробництвах, а також у сільському господарстві. За словами голови корпорації «ІСД» Сергія Тарути: «Головні проблеми, з якими ми зіткнулися за останні два тижні, – це залізниця й енергетика. Паралізовано роботу всієї магістралі – неможливо відвантажувати вугілля, забезпечувати сировиною металургійні підприємства. Повністю без сировини Алчевський меткомбінат – він зупинився. Бахмутський аграрний союз працює наполовину – дуже важко завозити ресурси, а харчову продукцію непросто вивозити: її відразу «привласнюють». Із російськими партнерами взаємини змінилися насамперед на особистому рівні» [36].

Та незважаючи на складну ситуацію, багато підприємств продовжує працювати, отримувати прибуток і сплачувати податки в українську економіку. На сьогодні більше п'яти тисяч підприємств, які працюють в окупованих районах Донецької області, перереєструвалися на підконтрольних Україні територіях і платять податки в бюджет України. За словами колишнього голови Донецької облдержадміністрації Олександра Кіхтенка, за 2014 рік ці п'ять тисяч

підприємств виплатили понад 19 мільярдів гривень податків і якщо зупинити роботу цих підприємств, то постраждають і ті, які перебувають на підконтрольній Україні території [71].

Окрім компаній, що пов'язані з військовою промисловістю, особливої уваги заслуговують підприємства, які безпосередньо не пов'язані з війною. Вони включають в себе промислові, торговельні, фінансові компанії та підприємства сфери інформаційних технологій. Очевидно, що на більшість підприємств даної категорії війни та збройні конфлікти впливають негативно. До основних факторів впливу збройних конфліктів на діяльність підприємств можна віднести: руйнацію підприємств у зоні бойових дій; значні втрати людського капіталу, що виражається у втраті працівників або їх здатності повноцінно виконувати поставлені завдання; поширення панічних настроїв серед населення. Динаміку стану підприємств можна зобразити наступною схемою:

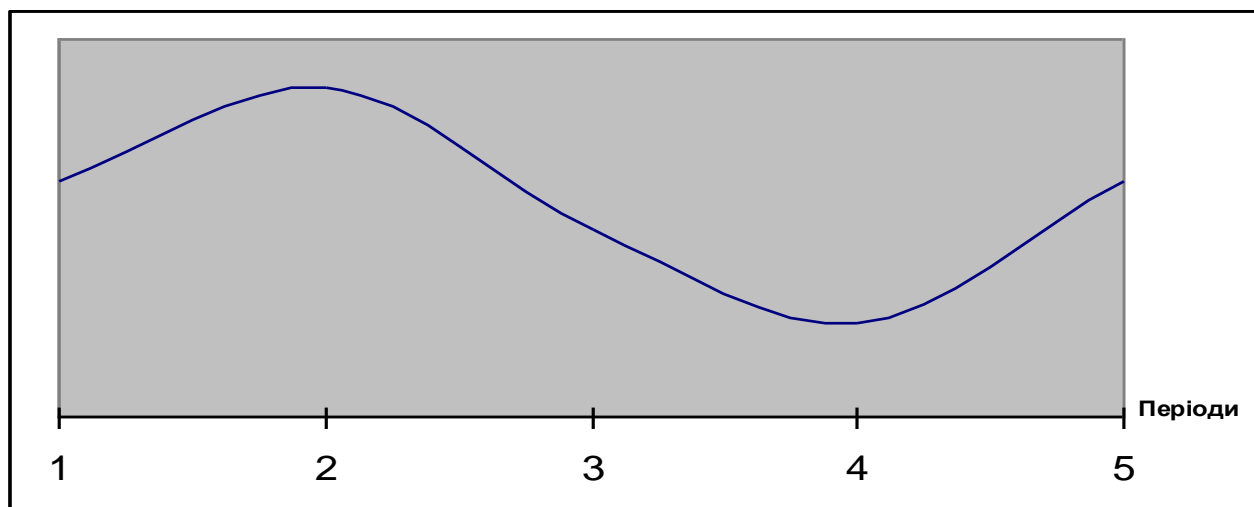

Рис. 1.1. Стадії розвитку підприємств в умовах війни

Дана схема дозволяє зробити висновок, що трансформації у підприємницькому секторі в умовах війни розвиваються у 5 етапів:

- 1 – підприємства до війни розвиваються і збільшують прибутковість;
- 2 – підприємства перед початком війни досягають найвищої стадії економічного розвитку;

3 – відбувається різкий спад у діяльності та економічних показниках підприємствах в умовах війни;

4 – критична точка у функціонуванні підприємств;

5 – економічне зростання підприємницького сектору та показників діяльності підприємств по завершенні війни, збройного конфлікту.

Аналізуючи фінансову сферу, відзначимо, що фінансові установи будь-якої країни піддаються дуже сильному впливу не тільки воєн, а й інших факторів. Пояснюється це тим, що партнери, інвестори та клієнти даних установ можуть по-різному відреагувати на ситуацію, що склалась, і прийняти низку заходів, що будуть не вигідними для підприємства. Особливо актуальним це питання є в Україні, де переважна кількість клієнтів фінансових установ (банків, інвестиційних компаній) потрапляє панічним настроєм і за найменших коливань в економіці клієнти масово забирають свої вклади. Ця ситуація ще більше розгойдує і ускладнює становище відповідних установ. За даними Національного банку України за 2014 – I півріччя 2015 року кількість банків скоротилася на 19,5 % (зі 180 до 145), а частка іноземного капіталу знизилась з 34 % до 28 %. Але цікавим є той факт, що попри зменшення кількості банків загальна сума активів банків за відповідний період збільшилась на 5,5 % [61]. Отже, можна зробити висновок, що український банківський сектор є доволі чутливим до глобальних змін та потрясінь. Зменшення частки іноземного капіталу пояснюється небажанням інвесторів ризикувати та втрачати свої фінансові ресурси. Але, незважаючи на складні економічні умови, банки та інвестиційні компанії продовжують свою діяльність; менш адаптовані фінансові установи припиняють свою діяльність, а більш адаптовані утримують позиції і навіть розширюються.

Промислові підприємства гостро реагують на політичну та економічну дестабілізацію. В Україні ситуація ускладнюється ще й тим, що більшість промислових підприємств використовують застарілі радянські технології, які не витримують конкуренції як у звичайних, так і у критичних умовах. За даними Державної служби статистики чисельність промислових підприємств України

за 2014 рік зменшилась на 8,3 % порівняно з 2013 роком [27]. Варто зазначити, що процес зменшення торкнувся як підприємств добувної, так і переробної промисловості. Найбільше компаній припинили діяльність у Донецькій та Луганській областях через бойові дії та руйнацію більшості промислових підприємств регіону. За даними аналітиків, ця тенденція буде зберігатись стільки, скільки будуть продовжуватись бойові дії на Сході України.

Компанії, що працюють у сфері інформаційних технологій, виявились найбільш стійкими до негативного впливу воєн та збройних конфліктів. Незважаючи на бойові дії на Сході України, усі інші підприємства даного сектору продовжують роботу в стандартному режимі. За останній час в Україні з'явилося дуже багато «стартапів», тобто компаній, що мають певні ідеї та потребують фінансової підтримки. Здебільшого вони орієнтовані на розширення застосування інформаційних технологій в усіх сферах суспільного життя. Більшість відповідних проектів знаходять підтримку інвесторів і намагаються впровадити свої ідеї в життя [37].

Говорячи про великі компанії, основним напрямком діяльності яких є надання ІТ-послуг, зазначимо, що війни та конфлікти також негативно впливають на показники їхньої діяльності. Наприклад, компанії, що надавали послуги Інтернет та мобільного зв'язку, були вимушені припинити свою діяльність на тимчасово окупованих територіях, що відобразилось на кількості абонентів та рівні їхнього прибутку. Та попри це, даним підприємствам було відкрито доступ для використання 3G-Інтернету, який має більшу швидкість і кращу якість передачі даних. Рішення про можливість використовувати новий стандарт передачі даних буде прибутковим як для компаній, так і для українського уряду, адже стартова ціна однієї ліцензії складає 2,7 мільярдів гривень. Прибуток, який отримала українська держава від продажу ліцензій на 3G-зв'язок, ілюструє наступна таблиця [64]:

Таблиця 1.3

Прибуток держави від продажу ліцензій на 3G зв'язок

Компанія, якій було надано ліцензію	Вартість проданої ліцензії, млрд. грн.
«Астеліт» («Life :»)	3,355
«МТС-Україна»	2,715
«Київстар»	2,705
Витрати, пов'язані з конверсією валюти	1,6
Разом	10,375

Підприємства, що спеціалізуються на оптовій та роздрібній торгівлі, також відчують негативний вплив збройних конфліктів. За даними Державної служби статистики, у 2014 році порівняно з 2013 р. кількість підприємств цієї галузі зменшилась на 8,9 % або на 9898 підприємств [61]. Пояснюється це тим, що багато торговельних компаній знаходились чи були пов'язані з Донбасом і тому у період 2014 року збанкрутіли та припинили діяльність. Від цього конфлікту більше постраждали підприємства Сходу України, які торгували з Росією. Натомість торговельні компанії Західної України зможуть збільшити свої прибутки, завдяки договору про Зону вільної торгівлі з ЄС та зацікавленості інвесторів у підприємствах даної галузі у довгостроковій перспективі [91].

Підприємства туристично-рекреаційного комплексу також зазнають значних збитків від конфліктів. Наприклад, Автономна Республіка Крим, яка була туристичним центром України, через політичний конфлікт і анексію Російською Федерацією зазнала значних економічних втрат. Кількість туристів, що відвідували регіон, значно зменшилась за останні роки. За даними Центру журналістських розслідувань, кількість відвідувачів Криму у 2014 році порівняно з 2013 роком скоротилася у 2 – 2,5 рази. Якщо на початку сезону у самопроголошеному уряді Криму заявляли про прогнозований туристичний потік загальною чисельністю близько 8 мільйонів чоловік, то зараз

прогнозований показник скоротився до 3 мільйонів [42]. Зменшення кількості туристів викликає об'єктивну необхідність у закритті готелів та будинків відпочинку, що також ускладнює соціально-економічне становище півострова. Причинами такої негативної тенденції може слугувати конфліктне політичне підґрунтя, відсутність повноцінного транспортного сполучення між Росією та Кримом та активна мілітаризація регіону. За даними російських інформаційних агентств, на території Криму будуть розташовані ударна авіація, військовий флот та найновітніші системи протиповітряної оборони, що кардинально змінить підхід до оборони півострова [1]. Спеціалісти з НАТО, навпаки зазначають, що активна мілітаризація стане причиною не тільки відтоку туристів, а й підірве міжнародну безпеку в Чорному морі та поставить під питання вирішення конфлікту в Україні в короткостроковій перспективі [55].

Підсумовуючи сказане, відзначимо, що вплив воєнних дій має подвійну природу і на окремі підприємства впливає по-різному. Для підприємств, що спеціалізуються на виробництві та продажу зброї, продовження та посилення конфліктів у світі є вигідним. Для країн світу та підприємств, що не пов'язані з війною, збройні конфлікти мають абсолютно негативний вплив. Для держав він характеризується перенаправленням бюджетних коштів в оборонну галузь замість соціальних; для підприємств – дестабілізацією загального економічного стану, зниженням попиту та втратою кваліфікованих працівників. Необхідно підкреслити, що найбільш стійкими до впливу воєн виявились підприємства сфери ІТ, а найменш стійкими – промислові підприємства та торговельні компанії, що торгували з РФ. Отже, для подолання економічних проблем, пов'язаних з війнами, необхідна тісна співпраця між державою та підприємствами. Керівництво держави повинно регулювати свої зовнішньополітичні позиції, приймати рішення, спрямовані на врегулювання конфліктів, контролювати діяльність підприємств, що експортують зброю. Зі свого боку підприємствам необхідно розробити гнучку систему економічної політики, яка дасть можливість втримати свої позиції як всередині країни, так і за її межами.

1.2. Аналіз діяльності підприємств безпосередньо пов'язаних з війною

На підставі класифікації підприємств, що наведено на рис.1.1, у дослідженні проаналізовано діяльність підприємств, які безпосередньо пов'язані зі збройним конфліктом у східних регіонах України та анексією Криму.

Найбільш суттєво постраждали за час військового конфлікту Донецька і Луганська області.

Так, за інформацією в РІА Новини України, в Донецькій і Луганській областях, майже 70 % всього бізнесу припинили роботу. Не менш 600 середніх і великих компаній подали документи до ліквідації. За даними офіційної статистики, практично всі великі платники податків з Донецької та Луганської областей («Стирол», «Норд», Горлівський машинобудівний комбінат, «Азот», Алчевський МК, «Краснодонвугілля», Єнакіївський МК), частково або зовсім зупиняли виробництво в 2014-м році.

Тільки за 2014 рік втрати в обсягах виробництва (від довоєнного рівня) склали: у хімічній промисловості – 47 %, у вугільній – 34 %, у металургійній – 27 % та у машинобудуванні – 40 %. А втрати доходу від експорту склали 30 % від довоєнного рівня. Прямі фіскальні втрати склали – 16,2 млрд. гривень [78].

У ході бойових дій більшість підприємств у так званих ДНР і ЛНР також припинили роботу. Вони були захоплені, зруйновані або позбулися ключової інфраструктури.

За даними ООН, на вересень 2014 року у результаті бойових дій інфраструктура двох областей понесла збитки на загальну суму \$ 440 млн. Було зруйновано майже 2000 будівель, і як уже зазначалося, у Донецьку припинило роботу більше 70 % підприємств (багато з них – шахти, які поставляли вугілля для підприємств і електростанцій інших областей України).

Частина заводів постраждала безпосередньо від артобстрілів, частина позбулася інфраструктури та була знеструмлена. У ході бойових дій були зруйновані залізничні колії та пошкоджені лінії електропередач. Деякі

підприємства були захоплені ополченням самопроголошених ДНР і ЛНР. Більше за інших постраждали холдинги «Метінвест» Ріната Ахметова і Group DF Дмитра Фірташа.

За даними Держкомстату України, промислове виробництво в країні за січень-вересень 2014 р. впало на 8,6 %. Найбільше постраждали галузі, основний потенціал яких зосереджений на сході країни: виробництво коксу та продуктів нафтопереробки, хімічної продукції, металургійної продукції, продукції машинобудування. Виробництво в Донецькій області за вересень впало на 59,5 % (у серпні – на 58,7 %), а в Луганській – на 85 %. У вересні видобуток вугілля в Україні знизився в два рази, найбільше падіння було зафіксовано в Донецькій області. До війни внесок Донецької та Луганської областей у ВВП України становив близько 25 %. Частка тільки однієї Донецької області в промисловості України становила на початку року 20 %.

Зупинимося на характеристиках найбільших підприємств, які зазнали істотних збитків від війни.

Так, на початку липня 2014 р. Слов'янська ТЕС зупинила свою роботу через серйозні ушкодження будівлі головного корпусу, пилосаводу, залізничних колій, двох трансформаторів, лінії електропередачі. Уламком снаряду був вражений мазутовий бак об'ємом 2000 тонн. Також співробітники підприємства знайшли на території ТЕС велику кількість мін. Для підключення до єдиної енергосистеми України та виробництва електроенергії в обсязі, достатньому тільки для власного функціонування, на ТЕС були проведені ремонтно-відновлювальні роботи, проведено розмінування території. У найближчих планах ТЕС – забезпечити електроенергією сусіднє місто Миколаївку (де проживає персонал станції). Для повноцінної роботи взимку необхідно завезти 100 000 тонн вугілля на паливний склад, відновлення якого теж ще не закінчено. І лише після проведення всього комплексу таких робіт на ТЕС планують повернутися до режиму роботи довоєнного часу.

Підприємство ВАТ «Краснодонвугілля» до початку конфлікту посідало четверте місце за обсягами видобутку вугілля в Україні і входить до групи

«Метінвест» Ріната Ахметова (№ 97 у світовому рейтингу Forbes, статки – \$ 12,2 млрд.). 17 серпня 2014 р. у результаті артобстрілу шахта «Самсонівська-Західна» (входить до складу ВАТ «Краснодонвугілля») позбулася електропостачання. У результаті шахтарі змушені працювати за такою схемою: перша і друга зміна займаються видобутком вугілля, а третя і четверта – підтримують життєзабезпечення шахти. Крім того, відвантаження товарної продукції споживачам відбувається з великими перебоями, оскільки в регіоні відсутні безпечні транспортні коридори для доставки продукції.

Концерн «Стирол» – найбільший в Україні виробник мінеральних добрив, який поставляє на світовий ринок 3 % аміаку і карбаміду, полімерних матеріалів і виробів з них, входить до складу холдингу Ostchem, який об'єднує активи азотної хімії Group DF Дмитра Фірташа (статки за оцінками Forbes – \$ 500 млн.). Завод опинився в зоні проведення АТО (в Горлівці) і призупинив свою діяльність 8 травня за рішенням керівництва. Зараз відсутня можливість відновлення роботи концерну «Стирол», оскільки він замінований і охороняється представниками самопроголошеної ДНР.

За повідомленнями українських ЗМІ, наприкінці жовтня 2014 р. влада ЛНР внесла Луганський ливарно-механічний завод, до списку підприємств, які будуть націоналізовані і підпадуть під утилізацію. Завод був заснований в 1933 році і до початку конфлікту вважався провідним виробником чавунних опалювальних радіаторів в Україні. Також він виробляв, ремонтував труби, військову техніку та іншу продукцію. Під час бойових дій завод був законсервований, а пізніше знеструмлений. Будівля заводоуправління згоріла під час обстрілів.

Державний завод Донецький «Топаз» розробляв і виробляв складні радіотехнічні системи та комплекси спеціального призначення, а також радіотехнічні вироби широкого застосування. За інформацією колишніх співробітників заводу у виробничих цехах підприємства, які займають великі площі, а також в інженерних будівлях на території заводу зараз розміщуються казарми озброєних бойовиків. Також, українські ЗМІ повідомляли, що в червні

2014 р. представники ДНР вивезли з заводу всі машини, серед них дорогу військову установку радіолокаційного придушення «Мандат».

Підприємство «Корум Донецькгірмаш» входить у машинобудівний холдинг Corum Group, який належить групі «СКМ» Ріната Ахметова. 11 серпня 2014 діяльність заводу була тимчасово припинена через бойові дії та загрози для життя співробітників. 28 серпня представники ДНР захопили підприємство і остаточно зупинили виробництво. Компанія Corum перестала контролювати завод. Однак альтернативне виробництво було організоване в Харкові на заводі «Корум Світло Шахтаря», куди були переведені співробітники донецького підприємства. Зараз Corum займається виробництвом прохідницьких комбайнів для найбільшої в Європі вугільної компанії Jastrzębska Spółka Węglowa SA (JSW SA).

Підприємство Донецький металургійний завод (ДМЗ) входить до холдингу «Донецьксталь» російського підприємця Віктора Нусенкіса (у 2013 році посідав 46-е місце в російському списку Forbes зі статком у \$ 2,2 млрд, але в 2014 році покинув рейтинг). У серпні 2014 року Донецький металургійний завод призупинив роботу через військові дії. Були пошкоджені залізничні колії, по яких доставлялася сировина і вивозилася продукція. Негативну ситуацію на виробництві посилила аварія на газопроводі, викликана артобстрілом. 10 жовтня на ДМЗ знову почала працювати доменна піч № 1, зупинена раніше через відсутність сировини. За дев'ять місяців 2014 року завод виробив лише 760 000 тонн чавуну – що на 25,9 % менше, ніж роком раніше.

Через відсутність необхідних для роботи коксівного вугілля зупинилися ще два коксохімічних заводи «Донецьксталі» в Ясинуватій і Макіївці.

Єнакіївський металургійний завод (ЄМЗ) входить до холдингу «Метінвест» групи «СКМ» Ріната Ахметова. 16 серпня 2014 року, як повідомляла прес-служба підприємства, озброєні ополченці викрали із заводу маневровий тепловоз. 18 серпня під час бойових дій були пошкоджені лінії електропередач, що живлять міста Єнакієве і Харцизьк. Підприємство позбулося електропостачання, виробництво зупинилося, більшість працівників була

звільнена. На заводі залишилися тільки технологічний персонал і чергові бригади. 21 серпня після потужного артилерійського обстрілу виявилися зруйнованими цех основного виробництва і значна частина комунікацій. Зараз завод і його Макіївська філія працюють, за словами представника компанії, «в обмеженому режимі». Завод відчуває проблеми з поставками сировини і збутом продукції. На заводі до початку конфлікту працювало близько 6000 чоловік. Діяльність підприємства приносила 25 % доходів до бюджету міста Єнакієве.

Підприємства Харцизький трубний завод (ХТЗ) і коксохімічний завод «Інкор і Ко» входять до групи «Метінвест» Ріната Ахметова. ХТЗ був заснований у 1897 році як котельно-мостовий завод. Сьогодні підприємство – провідний український виробник нафтогазових труб великого діаметра. Вони застосовувалися, наприклад, при будівництві трубопроводів «Блакитний потік» і «Середня Азія - Китай». Його робота припинилася в серпні 2014 року через артобстріли, під час яких були пошкоджені лінії електропередач. Завод також має проблеми через нестабільну ситуацію з поставками сировини і збитом продукції. Подібна ситуація відбувається і на коксохімічному заводі «Інкор і Ко», що також належить групі «Метінвест».

Алчевський меткомбінат з повним металургійним циклом входить в корпорацію «Індустріальний союз Донбасу» колишнього губернатора Донецької області Сергія Тарути. У результаті бойових дій підприємство кілька разів виявлялося знеструмленим, виникали перебої з поставками сировини. На даний момент все виробництво, крім коксохімічного, призупинено. На заводі ведуться ремонтні роботи, переобладнання цехів. В українських ЗМІ повідомлялося, що 31 жовтня 2014 року Рада із залізничного транспорту СНД дозволила залізничну відправку вугілля з Кузбасу в Україну для Алчевського меткомбінату. Збиток АМК за I квартал 2014 року виріс в 35 разів – до 7,6 млрд. гривень.

«Северодонецьке об'єднання Азот» (знаходиться в Северодонецьку Луганської області) входить у хімічний холдинг Ostchem групи Group DF Дмитра Фірташа. Підприємство виробляє міндобрива, органічні спирти і кислоти, товари

побутової хімії, вироби з полімерів і полімерних плівок. На заводі до початку військового конфлікту працювали близько 8 700 чоловік. Зараз «Стирол» і «Сєверодонецький Азот» повністю зупинені через нестабільну ситуацію в регіоні та з міркувань безпеки. За інформацією Олександра Халіна, генерального директора холдингу Ostchem, відновлення роботи цих двох заводів можливо тільки після повного закінчення військових дій у регіоні через небезпеку вибухів і як наслідок техногенних катастроф. Група Group DF зазнає серйозних збитків через зупинку роботи цих заводів, але їх розмір ще уточнюється.

Луганський машинобудівний завод останні 12 років працював виключно на російський ринок. Завод виробляв обладнання для вугільної, чорної і кольорової металургії, коксохімічної, енергетичної, будівельної, целюлозно-паперової промисловості та сільського господарства. Наприкінці серпня 2014 року в результаті артобстрілів цехи заводу були практично повністю зруйновані. Керівництво прийняло рішення про евакуацію підприємства в Чувашію, хоча розглядалася версія і про Ростовську область. Однак 23 жовтня 2014 року в ЗМІ все ж з'явилася інформація про те, що завод буде розташовуватися в Каменськ-Шахтинську Ростовської області. За словами заступника губернатора області Олександра Гребенщикова, обсяг інвестицій у цей завод становитиме 470 млн. рублів, також передбачається створення 200 робочих місць.

Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча і ремонтно-механічний завод входять до групи «Метінвест» Ріната Ахметова. 20 вересня 2014 року Маріупольський ремонтно-механічний завод піддався артобстрілу. Дах ковальсько-пресового цеху був пошкоджений, а шибки вибиті. Проте найважливіші комунікації пошкоджені не були. Робота підрозділу була припинена, співробітники евакуйовані. 22 вересня снаряд потрапив у корпус первинного змішування сировини аглофабрики Маріупольського металургійного комбінату імені Ілліча. Покрівлю будівлі було пошкоджено, але найважливіші комунікації та технологічне обладнання залишилися цілі. Зараз

обидва підприємства працюють у попередньому режимі, а акції металургійного комбінату імені Ілліча в жовтні на Українській біржі навіть зросли на 107 %.

Серйозні проблеми з електропостачанням через попадання снарядів під час бойових дій відчував Авдіївський коксохімічний завод (АКХЗ), який входить до групи Ріната Ахметова «Метінвест». Лінії електропередач (ЛЕП) були пошкоджені в середині серпня 2014 року. Співробітники заводу намагалися відновити електропостачання, однак відремонтовані ділянки ЛЕП знову були пошкоджені в результаті артобстрілів. Коксові батареї доводилося розігрівати газом, щоб зберегти їх дієздатність. Зараз два цехи АКХЗ знаходяться в режимі гарячої консервації, ще два завантажені на 75 %.

Підприємства з видобутку антрациту (на якому працюють ТЕС) «Донбасантрацит», «Антрацит», «Ровенькиантрацит», «Свердловантрацит», шахта ім. А. Ф. Засядька були пошкоджені під час артобстрілів і захоплені ополченцями. Уряду України довелося закуповувати антрацит для державних ТЕС в Південній Африці у компанії Steel Mont Trading. Вартість угоди Влада України не розголошує. В цілому державні та приватні підприємства країни підписали угоди про постачання 5,6 млн. т. імпортного вугілля до кінця 2015 року. Приватні станції компаній «ДТЕК» і «Донбасенерго» продовжують купувати вугілля в Росії, уклавши контракти на поставку 4 млн. т.

«Укрзалізниця» оцінює витрати на відновлення об'єктів залізничної інфраструктури, пошкоджених через війну в Донбасі, в 754,3 млн. грн. Станом на 17 листопада 2014 року на Сході країни пошкоджені 1247 об'єктів залізничної інфраструктури. При цьому залізничники вже відновили 253 об'єкти колійного господарства на суму близько 13 млн. грн. з 369-ти, пошкоджених у ході бойових дій. На відновлення всіх 369-ти об'єктів колійного господарства потрібно близько 18 млн. грн. Також було відновлено 57 з 79-ти об'єктів колійного господарства на суму близько 4,8 млн. грн. на одному з найбільших ділянок Донецької залізниці – Краснолиманської дирекції залізничних перевезень.

Тільки з травня по серпень 2014 року терористи підірвали в зоні АТО 17

залізничних мостів. У результаті військових дій попередні втрати залізничної галузі за підсумками 2014 року обчислюються до 3 млрд. грн..

З початку бойових дій на Донбасі в самопроголошеній Донецькій народній республіці (ДНР) було знищено більше 7,2 тис. об'єктів інфраструктури, у тому числі 4,5 тисячі житлових будинків і понад 100 шкіл. Сума збитків перевищує 1,3 млрд. гривень. Найбільший збиток заподіяно Донецьку. У місті зруйновано більше чотирьох тисяч об'єктів інфраструктури, збиток оцінюється у 818,8 млн. гривень. Також від обстрілів сильно постраждала Макіївка. Там пошкоджено 956 об'єктів на суму в 144 млн. гривень.

У результаті обстрілу і бомбардувань, за оцінками ООН, пошкоджено майже дві тисячі об'єктів, включаючи 659 громадських будівель, 1230 приватних будинків і 178 офісів.

У районах, де відбуваються воєнні події, не платяться зарплати і пенсії, а банки працюють лише частково, йдеться в звіті Управління ООН з координації гуманітарних питань (УВКБ).

Також, Україна попередньо підрахувала суму збитків від анексії Криму. За даними Міністра юстиції Павла Петренка, збиток становить 950 млрд. гривень. При цьому ця цифра не враховує упущену вигоду, вартість корисних копалин і морського шельфу.

Дані НАК «Нафтогаз України», свідчать, що обсяг запасів Чорноморського шельфу в зоні доступності оцінюється – 48 млрд. кубів газу і 3 млн. тонн нафти. Колишній Міністр енергетики та вугільної промисловості Юрій Продан оцінював суму втрат України від націоналізації нафтогазового господарства Криму в \$ 40 млрд.

Питома вага кримських припортових елеваторів у загальному обсязі ємностей буферного накопичення становила близько 10 %.

Крим генерував до 15 % у загальноукраїнському врожаї зерна.

Після березневої анексії Криму Росія спочатку пообіцяла повернути Україні всю військову техніку і зброю, яка розміщувалася на півострові. Однак вивезти за межі півострова вдалося лише частину озброєння, причому, найчастіше в

неробочому стані. Так, у Бахчисарайському автомобільному батальйоні військово-морських сил привласнили всю техніку, у якої був невеликий пробіг. А вже в липні 2014 року МЗС РФ заявило про те, що процес передачі техніки буде припинений.

Згідно з даними, які оприлюднив військовий експерт Дмитро Тимчук, вартість матеріальних активів ВМС України, які залишилися в Криму та Севастополі, склали майже 1,5 млрд. гривень (11 бойових кораблів і катерів; 6 суден і катерів забезпечення; 2363 одиниці автомобільної, бронетанкової та спецтехніки; 6 берегових протикорабельних комплексів). За його інформацією, з Криму встигли вивести 3 бойових кораблі, 32 судна забезпечення, 1 438 одиниць автомобільної, бронетанкової та спецтехніки, а також 24 літаки і вертольота.

Крім того, зі слів спікера Генштабу ЗСУ Владислава Селезньова, Росія залишила собі і новітні бойові кораблі: корвети «Тернопіль» та «Луцьк», протиракетні кораблі «Придніпров'я» і «Прилуки». Залишився підводний човен «Запоріжжя», великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський», корабель управління «Славутич», на борту якого знаходилася спеціалізована апаратура з моніторингу та розвідки.

Крім того, залишилася вся інфраструктура – бази, склади, потужні об'єкти оборонно-промислового комплексу, а також науково-дослідний центр вертолітної авіації в Приморському.

Залишилася різного роду артилерійська зброя і боєприпаси, бойові машини піхоти і БТР-80.

Залишилася основна частина авіації, яка дислокувалася на аеродромі «Бельбек» і частина літаків з авіаційної бригади в Саках.

Фактори війни

Обстріли цехів, мереж електропостачання, газопроводів, водопроводів іншої інфраструктури підприємств

Відсутність сировини і можливості збуту продукції

Руйнування підприємств або ключової інфраструктури підприємства

Руйнування інфраструктури регіону (залізничні, автомобільні дороги, залізничні мости, трубопроводи, соціальна інфраструктура, будинки громадян тощо)

Захоплення, мінування, привласнення, евакуація, утилізація, консервація, розкрадання (вивезення обладнання) підприємства

Вимушене переселення та евакуація громадян, повна або часткова втрата кваліфікованих робітників

Вимушена зупинка виробництв, що мають загрози техногенних катастроф, ризику для підприємства і громадян небезпечної роботи

Додаткові витрати на відновлення і (або) збереження дієздатності підприємства, збитки, недоотримання економічної вигоди тощо

Додаткові державні витрати на закупівлю в іноземних компаніях втраченої сировини і продукції для державних підприємств

Втрата газу і нафти Чорноморського шельфу

Втрата сільськогосподарських угідь

Втрата військової техніки та озброєння

Загиблі і поранені громадяни

Інші втрати

Рис. 1.2. Фактори війни

Тепер Росія тренує своїх льотчиків на розташованому в Сакському районі унікальному полігоні «НИТКА». Це аеродром зі сталевим льотним полем у вигляді корабельної палуби, обладнаний трампліном і аерофінішерами. Унікальність комплексу полягає в тому, що полігон будувався з урахуванням різних перспективних проектів радянських авіаносців. На одних літаки повинні були вистрілюватися в небо, як рогаткою, паровою катапультною, на інших вони злітали в повітря з трампліну.

Проведений аналіз стану підприємств, інфраструктури, соціальної сфери дозволив виявити основні чинники, що зумовили повну або часткову зупинку виробництва або взагалі діяльність підприємств на анексованих територіях і територіях, на яких відбувається збройний конфлікт:

- обстріли цехів, мереж електропостачання, газопроводів, водопроводів іншої інфраструктури підприємств;
- відсутність сировини і можливості збуту продукції;
- руйнування підприємств або ключової інфраструктури підприємства;
- руйнування інфраструктури регіону (залізничні, автомобільні дороги, залізничні мости, трубопроводи, соціальна інфраструктура, будинки громадян тощо);
- захоплення, мінування, привласнення, евакуація, утилізація, консервація, розкрадання (вивезення обладнання) підприємства;
- вимушене переселення та евакуація громадян, повна або часткова втрата кваліфікованих робітників;
- вимушена зупинка виробництв, що мають загрози техногенних катастроф, ризику для підприємства і громадян небезпечної роботи;
- додаткові витрати на відновлення і (або) збереження дієздатності підприємства, збитки, недоотримання економічної вигоди тощо;

- додаткові державні витрати на закупівлю в іноземних компаніях втраченої сировини і продукції для державних підприємств;
- втрата газу і нафти Чорноморського шельфу;
- втрата сільськогосподарських угідь;
- втрата військової техніки та озброєння;
- загиблі і поранені громадяни.

Всі ці перераховані фактори в дослідженні пропонується визначати як фактор війни.

1.3. Вплив фактора війни на вартість майнових об'єктів

Категорія «власність», яка використовується в Міжнародному стандарті оцінки вартості майнових об'єктів, вживається як синонім певного виду майна чи майнового об'єкта. Саме в цьому контексті ми будемо розглядати надалі наше дослідження. У словнику термінів з професійної оцінки подано наступне визначення: «майно – об'єкти навколишнього світу, що володіють корисністю і знаходяться в будь-чій власності» [86].

Відповідно до ст. 191 Цивільного кодексу України, «Підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства, як єдиного майнового комплексу, входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом» [99].

Категорія «майновий об'єкт», що трансформується в «майновий комплекс», конкретизує поняття підприємства як об'єкта прав для ведення підприємницької діяльності. У свою чергу майновий об'єкт підрозділяється на дві складові: рухомі і нерухомі речі. У відповідності до ст. 181 Цивільного кодексу України «до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є

неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Рухомими речами є речі, які можна вільно переміщувати у просторі» [99].

Широке трактування категорії «майновий об'єкт» як власності або інших речових прав дозволяє визначити два основних об'єкти оцінки вартості, що піддаються впливу негативних і позитивних факторів: майновий комплекс (підприємство) і об'єкт нерухомості.

Зазвичай, врахування різноманітних факторів при оцінці ефективності процесу створення (придбання) і розвитку цих майнових об'єктів розглядають, як оцінку ефективності інвестиційного проекту (ІП) з урахуванням впливу цих факторів. Під ІП розуміється будь-який захід (пропозиція), спрямований на досягнення визначених цілей (економічного і неекономічного характеру) у використанні майна (власності), як капіталоутворюючих інвестицій. Згідно [95], капіталоутворюючі інвестиції орієнтовані на підтримку і розвиток матеріального виробництва і сфери послуг, і вони включають: «капітальні вкладення (інвестиції в основний капітал), витрати на капітальний ремонт, інвестиції на придбання земельних ділянок і об'єктів природокористування, інвестиції в нематеріальні активи (патенти, ліцензії, програмні продукти, науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки, інвестиції в нагромадження запасів матеріальних оборотних коштів і т. ін.)» [44].

Виходячи з вищевикладеного, предметом оцінки впливу фактора війни на вартість підприємства є кількісна оцінка збитків від війни, кількісна оцінка можливих ризиків втрат і збитків та кількісна оцінка можливості їх відшкодування.

Об'єктом оцінки фактора війни на вартість майна є заходи щодо попередження негативного впливу цього фактора на майно і заходи щодо усунення наслідків війни на господарську й іншу діяльність з використанням цього майна.

Мета оцінки впливу фактора війни на вартість майнового об'єкта (підприємство, нерухомість) – визначення його впливу на той чи інший вид його вартості (ринкова, інвестиційна, страхова, заставна і т. ін.).

У контексті розглянутої проблеми оцінки впливу фактора війни на вартість

майна припускаємо, що «ззовні» задані обмеження по ряду економічних вимог господарювання обумовлюють визначену галузь припустимих інвестиційних рішень щодо можливих варіантів використання майна. Тільки в цій припустимій галузі представляється можливим вибір варіанта найкращого і найбільш ефективного його використання. Треба зазначити, що таке припущення цілком збігається з установленими Міжнародними стандартами оцінки вартості майна: першим і основним етапом аналізу вибору можливих варіантів найкращого і найбільш ефективного використання майна є аналіз законодавчих обмежень, у тому числі й в період збройного конфлікту.

Аналізуючи вплив війни на вартість майна (підприємства, нерухомості, інвестиційного проекту), необхідно виходити з діалектичної єдності двох методів регулювання економічних відносин: адміністративно-правового й економічного.

Сформульоване вище поняття об'єкта оцінки впливу фактора війни на вартість майна можна уточнити з позиції визначення джерела й об'єкта впливу цього фактора (рис. 1.3). Так, при оцінці впливу фактора війни на вартість майнового комплексу – підприємства (інвестиційного проекту) – необхідно враховувати два зустрічних потоки цих факторів: від зовнішнього середовища і від господарської й іншої діяльності (рис. 1.4).

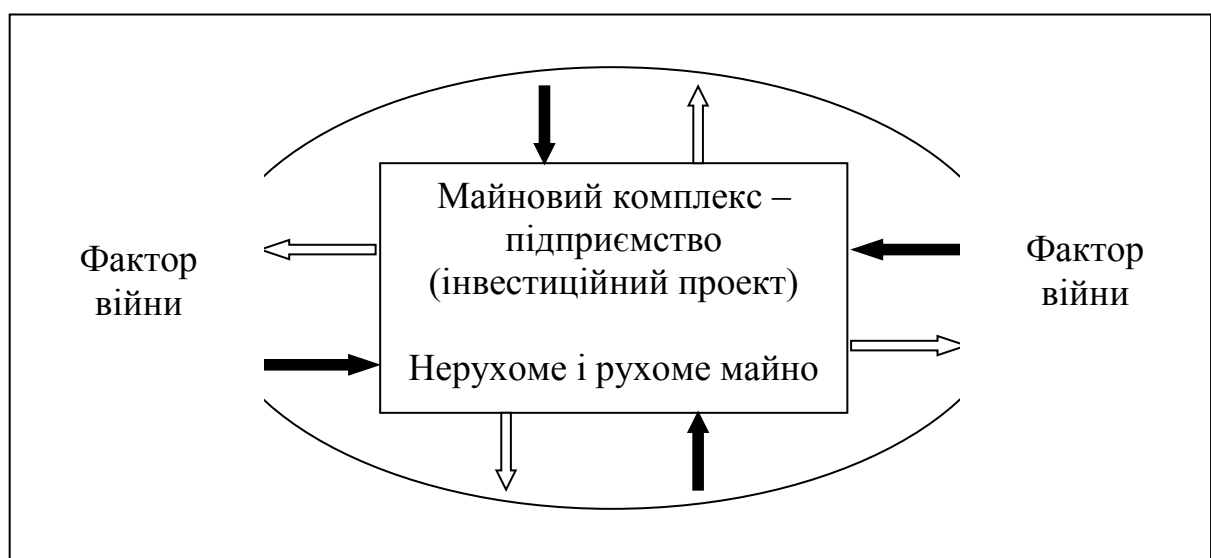
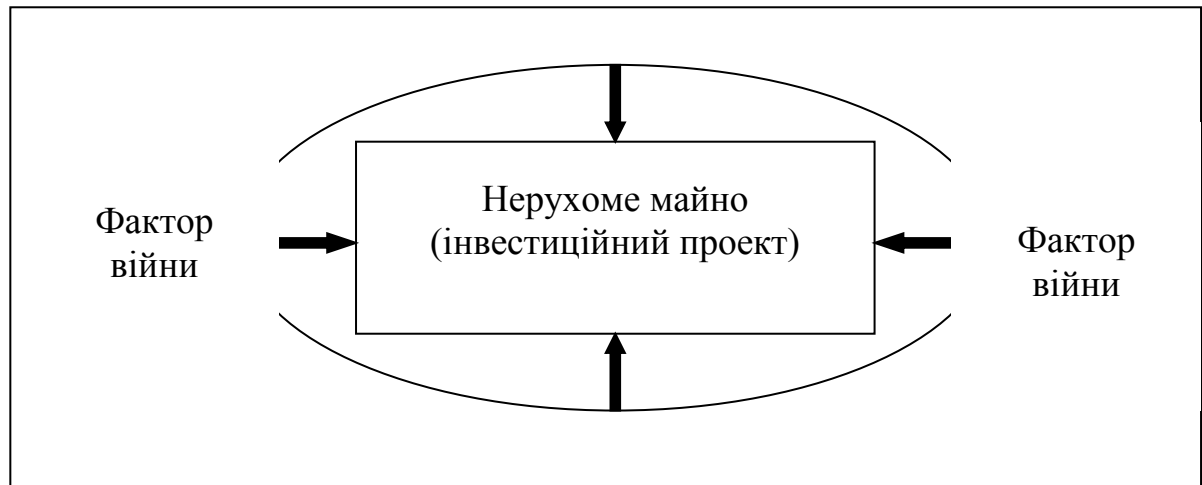

Рис. 1.3. Оцінка впливу фактора війни на вартість майнового комплексу

У той же час ця оцінка в структурі вартості тільки нерухомості, як правило, може бути обмежена врахуванням одного потоку факторів - від зовнішнього середовища (рис. 1.4).

- ➔ потоки впливу факторів від зовнішнього середовища
- ⬜➔ потоки впливу факторів від господарської та іншої діяльності

Рис. 1.4. Оцінка впливу фактора війни на вартість нерухомості

Виходячи з представлених напрямків потоків факторів, обумовлених війною, що визначають джерело і реципієнт їхнього впливу, формується і процедура оцінки впливу цих факторів на вартість майна (рис. 1.3).

Під факторами війни в контексті оцінки їхнього впливу на вартість майна (власність) розуміється сукупність факторів, що не є засобами праці, предметами споживання чи джерелами енергії і сировини, але здійснюють безпосередній вплив на ефективність, і корисність, і можливість використання оцінюваного майнового об'єкта.

Чинники війни при оцінці майна необхідно розглядати як метайнфраструктуру, що істотно впливає на цінність (вартість) майнового об'єкта. У свою чергу, метайнфраструктура, приймаючи вартісну (грошову) форму, визначає внесок

сукупності факторів війни у вартість майнового об'єкта.

При цьому внесок економічної метаінфраструктури у вартість майнового об'єкта може бути як позитивним, так і негативним. Наприклад, як уже зазначалося, підприємства, які виготовляють зброю, мають надприбутки, а підприємства, які знаходяться у зоні збройного конфлікту, припиняють свою діяльність.

Для визначення вартості майнового об'єкта з урахуванням впливу факторів війни необхідна їхня експертиза, що дозволяє конкретизувати основні параметри стану розглянутого об'єкта.

Сукупність факторів війни, що впливають на вартість майнового об'єкта, аналізується як з позиції їх негативного, так і позитивного впливу. З позиції негативного впливу експертиза повинна проводитися на основі аналізу збитків, втрат, недоотриманого зиску тощо.

При експертизі майнових об'єктів, особливо об'єктів нерухомості, поряд з інвентаризацією й аналізом розглянутих вище негативних наслідків війни визначаються і характеристики сприятливих (позитивних) факторів, що розглядаються як позитивний економічний і психосоціальний ефект, що може впливати істотною мірою на ринкову вартість об'єкта нерухомості.

Сучасній Україні необхідна зважена, грамотна і послідовна економічна політика з урахуванням фактора війни. При цьому основні заходи, насамперед, повинні бути спрямовані на забезпечення економічної безпеки підприємств та населення.

Одним з напрямків такого забезпечення на сучасному етапі розвитку в умовах багаторічної економічної кризи може бути державне замовлення та податкові пільги для підприємств, які опинилися в складних умовах функціонування.

Необхідне також розширення управлінських повноважень місцевих органів влади, як найбільш важливої ланки, що формує поточну економічну політику окремих регіонів. Основний пріоритет повинен бути наданий не тільки усуненню наслідків війни, а повсюдному впровадженню на виробництвах сучасної техніки і технології (на основі інноваційного розвитку підприємств

регіону).

Крім того, держава повинна створити механізм, що гарантує як юридичним, так і фізичним особам компенсацію збитку та втрат, який завдається підприємствам та населенню від збройного конфлікту.

РОЗДІЛ 2

ПРИНЦИПИ ТА ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄСТВА З УРАХУВАННЯМ ФАКТОРА ВІЙНИ

2.1. Принципи оцінки основних видів майнових об'єктів підприємства з урахуванням фактора війни

Оцінка вартості фактора війни як складової частини вартості майна може базуватися на тих же основних принципах, що й у цілому оцінка вартості майна. Розглядаючи підприємство як об'єкт прав для ведення підприємницької діяльності і як майновий комплекс – нерухомість, нагадаємо і коротко перерахуємо деякі основні принципи оцінки: корисність, заміщення, очікування майбутніх доходів, доданої продуктивності, внеску (граничної продуктивності), попиту і пропозиції, відповідності, найбільш повного використання [88, 104].

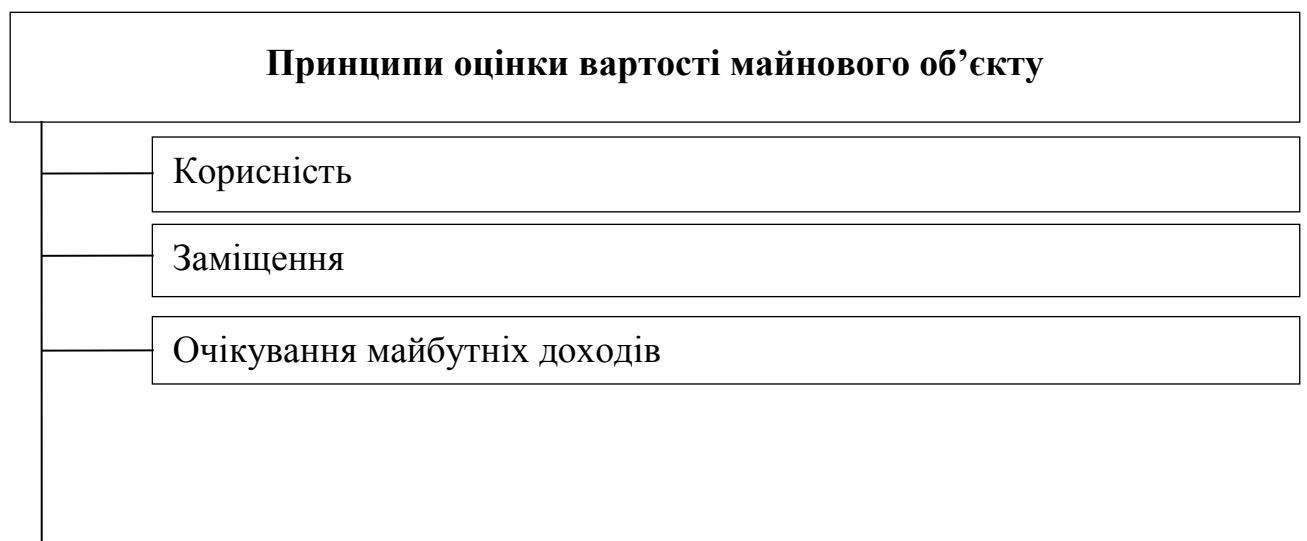
Оскільки в процесі оцінки майна спостерігається взаємодія трьох елементів (суб'єкта, об'єкта і ринкового середовища), всі принципи можуть бути класифіковані на три групи: 1) принципи, засновані на уявленнях користувача; 2) принципи, пов'язані з об'єктом оцінки; 3) принципи, пов'язані з ринковим середовищем.

Особливе місце займає узагальнюючий принцип – найкраще і найбільш повне

використання об'єкта оцінки.

У контексті досліджуваних аспектів оцінки бізнесу з урахуванням фактора війни більш детально розглянемо узагальнений принцип оцінки ринкової вартості підприємства (майнового комплексу), що базується на фундаментальній передумові – найбільш ефективно (оптимальне) використання активів підприємства. Зміст цього принципу полягає у тому, що при оцінці вартості підприємства (майнового комплексу) необхідно керуватися тим, що «оптимальне використання підприємства - це найбільш прибуткове з легально допустимих і фізично, і технічно можливих варіантів використання його активів» [104].

Більш чітко визначення принципу оцінки вартості майна можна сформулювати в такий спосіб, а саме: найбільш ймовірне використання майна підприємства, що є фізично можливим, розумно виправданим, юридично законним, здійсненим з фінансової точки зору й у результаті якого вартість оцінюваного майна підприємства буде максимальною. Оскільки оцінка вартості підприємства тісно пов'язана з оцінкою нерухомості (у структурі майнового комплексу), то цей принцип відіграє ключову роль в оцінній процедурі. Насамперед мова йде про обґрунтування найбільш ефективного використання земельної складової нерухомості – земельної ділянки, що забезпечує його максимальну вартість. У свою чергу, значною мірою на вартість земельної ділянки впливає територіальне розміщення ділянки, а отже, і відповідні фактори війни (зона бойових дій, анексовані території, буферна зона тощо).

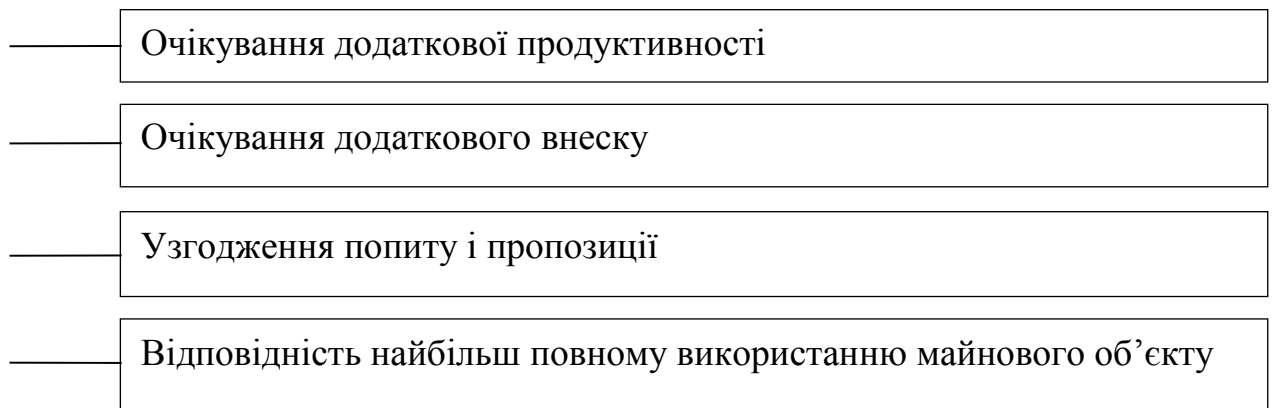

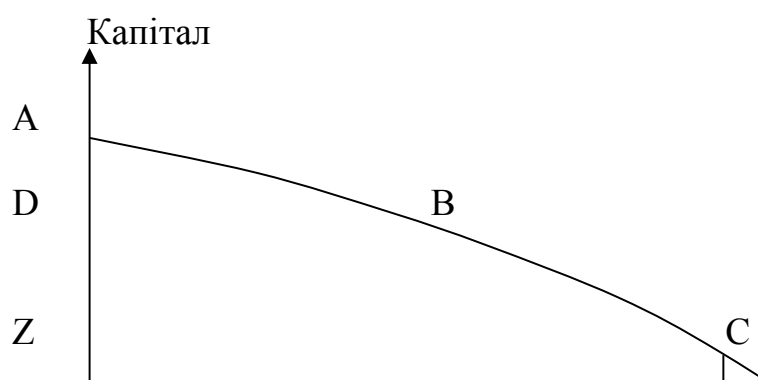
Рис. 2.1. Принципи оцінки вартості майнового об'єкта

Перераховані вище деякі основні принципи оцінки вартості майна і, насамперед, принцип найбільш ефективного (оптимального) використання активів підприємства, як об'єкта нерухомості в аспекті його територіального розміщення дозволяють досліджувати питання оцінки вартості фактора війни, як складову частину цього об'єкта.

Розглянемо спочатку підприємство, як суб'єкта ринкової економіки, а зовнішнє середовище, як фактор війни, що негативно впливає на ефективне (дохідне) функціонування підприємства і дослідимо ці взаємодії в аспекті їхнього впливу (фактора війни) на рівень прибутковості (вартості) підприємства.

Можливість підприємства функціонувати в умовах збройного конфлікту і при цьому перевищувати свої витрати (у порівнянні з базовим періодом – без війни) можна інтерпретувати як одержання збитку, додаткових втрат, недоотриманого прибутку. Теоретично цей фактор впливу обмежений (повною руйнацією підприємства й неможливістю його функціонування), а отже з позиції економізації можна стверджувати про вартісну характеристику цього фактора.

Як відомо, закон спадної віддачі (шкоди) тісно пов'язаний із законом попиту. На рис. 2.2. графічно проілюстровано вплив фактора війни на ефективну діяльність підприємства.

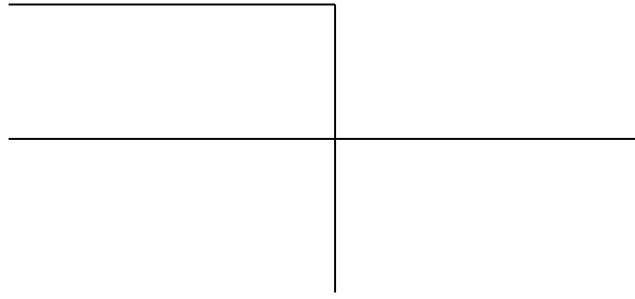

Рис. 2.2. Крива спадної віддачі (шкоди) від втрат, пов'язаних з фактором війни

Якщо припустити, що обмеженість асимілятивної «потужності» фактора війни дозволяє реалізувати втрати з нею, пов'язані на рівні S , то лінія SC відповідає віддачі (шкоді) одиниці цих втрат. Оскільки крива AC відбиває геометричне місце точок можливих віддач (збитків) від втрат від O до S , то загальний обсяг втрат буде визначатися площею $OACS$. Площа $OZCS$ представляє обсяг капіталу (доходу), що потребується для компенсації втрат від війни. Площа AZC , що залишилась, – це капітал, що за певних умов може визначати вартість майнового об'єкта (підприємства).

Припустимо, що відбувається зниження втрат, пов'язаних з фактором війни, відповідно їх рівень до OF . Тоді лінія FB буде відповідати віддачі (шкоді) від одиниці цих втрат, а площа $ODBF$, відповідно, – обсягу капіталу (доходу), що компенсує ці втрати при зниженні заданої асимілятивної «потужності» фактора війни. Площа DAB – це обсяг капіталу підприємства при зниженні заданої обмеженості асимілятивної «потужності» фактора, що також за певних умов може визначати вартість майнового об'єкта (підприємства).

Таким чином, графічна модель підтверджує думку про те, що при відносній зміні фактора війни зростає (знижується) віддача (шкода) від одиниці втрат (капітальних вкладень), але відповідно змінюється вартість майнового об'єкта (підприємства).

При оцінці впливу негативних факторів війни на вартість майнового об'єкта (підприємства), виходячи з принципу найкращого і найбільш ефективного

використання цих факторів, необхідно мінімізувати цей вплив на вартість майнового об'єкта (підприємства):

$$V_{MK} = \bar{V}_{MK} - Z - BT - BB, \quad (2.1)$$

де V_{MK} – вартість майнового комплексу з урахуванням впливу факторів війни;

$\bar{V}_{MK}$ – потенційна вартість майнового комплексу (без урахування впливу факторів війни – екзогенна змінна);

Z – збитки від діяльності підприємства (майнового комплексу);

BT – втрати від фактора війни;

BB – відшкодування втрат реципієнту.

Отже, максимальна вартість майнового об'єкта з урахуванням впливу факторів війни визначається при мінімальних втратах ($Z+BT$) та максимальному розмірі відшкодувань шкоди реципієнту.

Уточнимо поняття «реципієнт» у контексті розглянутих питань оцінки впливу факторів війни на вартість майнового об'єкта. Під реципієнтами розуміємо населення, екологічні системи, об'єкти державної, кооперативної й особистої власності, що знаходяться на анексованих територіях або у зоні бойових конфліктів. Хоча це визначення в аспекті відносин власності не відображає їх повної сучасної різноманітності, але за змістом зрозуміло, що об'єктами негативного впливу фактора війни є як матеріально-речовинні майнові структури (будинки, споруди, устаткування і т.д.), так і екологічні системи і населення. Виходячи з цього, під локальними об'єктами впливу фактора війни – реципієнтами – можна розглядати майнові об'єкти. При цьому, визначаючи майновий об'єкт як реципієнт, можна розглядати три основні реципієнтні структури цього об'єкта: матеріально-речовинна, «одухотворена» (люди, що працюють чи проживають у тому чи іншому регіоні) і «екологічна» (наприклад, флора і фауна лісового угіддя, риба у водному об'єкті і т.п.).

Таким чином, розглядаючи майновий об'єкт як сукупність його реципієнтних

складових, слід виходити з того, що фізичні межі території цього об'єкта визначаються правами власності чи іншими речовими правами на цей об'єкт.

Втрати попередження впливу фактора війни на майновий об'єкт і компенсації наслідків цих впливів розглядаються як економічні витрати для його власника, що у практичних розрахунках визначаються як економічний збиток від війни (анексії) майнового об'єкта чи втрата його вартості. Зрозуміло, що економічний збиток від фактора війни негативно впливає на вартість майнового об'єкта.

Наведена нижче схема на рис. 2.3 більш детально описує послідовність визначення економічного збитку при оцінці основних видів майнових об'єктів нерухомості [67].

Під «натуральним» збитком розуміються негативні наслідки руйнівної дії на майнові об'єкти, що уражаються (наприклад, утрати врожайності сільськогосподарських культур, зменшення термінів служби об'єктів нерухомості і т.п.), що є підставою для грошової оцінки збитків. Як уже зазначалося, при оцінці економічних збитків майнових об'єктів від війни враховуються такі негативні наслідки: збільшення кількості загиблих, поранених, травмованих, хворих, які мешкають чи працюють на цих територіях і збільшення плинності кадрів. Це визначається об'єктивним тісним зв'язком населення з конкретними майновими об'єктами (житло, офіс, промисловий будинок і т.п.).

У вітчизняній та закордонній літературі запропоновано ряд методів визначення натурального й економічного збитку, які можуть бути використані й для визначення збитків від наслідків війни [66]. Методи оцінки натуральних збитків, під якими розуміються безпосередні негативні соціальні наслідки (наприклад, підвищення захворюваності населення), підрозділяються на: 1) метод елімінування факторів, що не відносяться до війни; 2) метод емпіричних залежностей; 3) комбінований метод емпіричних залежностей з урахуванням елімінування факторів, що не відносяться до війни. Ці методи при певному їх коректуванні можуть бути застосовані в практиці оцінки впливу фактора війни на вартість майнового об'єкта, якщо як реципієнта (об'єкта, що знаходиться в

зоні збройного конфлікту) розглядати цей об'єкт.

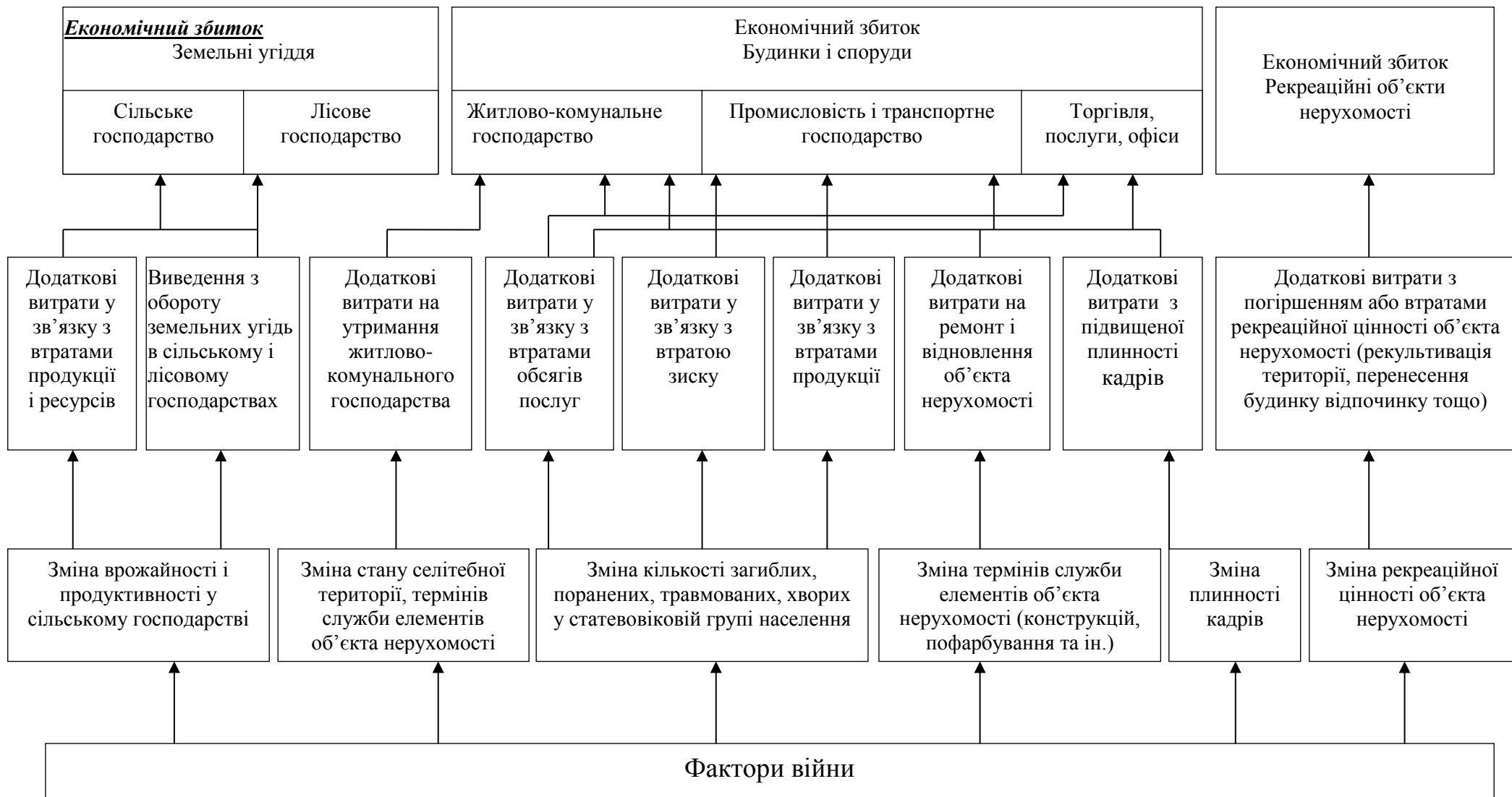

Рис. 2.3. Визначення основних оцінок економічного збитку від фактора війни за основними видами майнових об'єктів

Відповідно до поданого вище визначення категорії «економічний збиток майнового об'єкта від фактора війни як утрата його вартості», структура цієї категорії представлена двома видами втрат для реципієнта (майнового об'єкта): 1) витрати на попередження впливу фактора війни (у тих випадках, коли таке попередження, часткове чи повне, технічно можливе); 2) втрати, викликані впливом фактора війни.

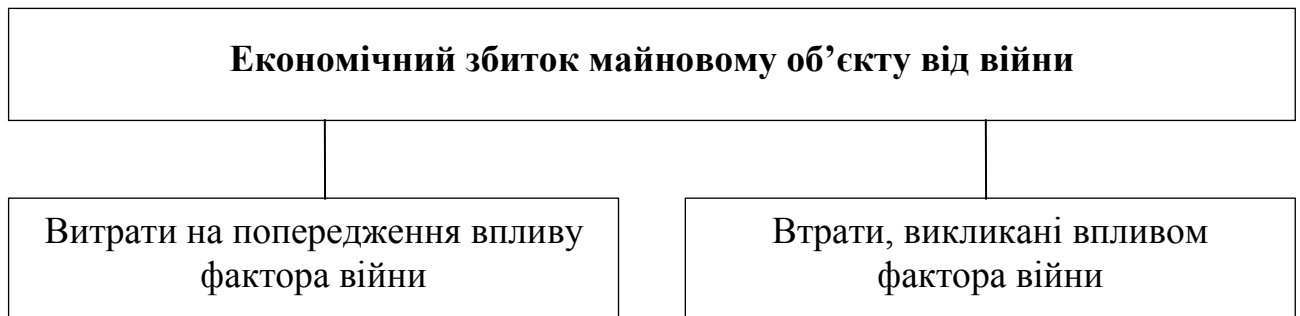

Рис. 2.4. Економічний збиток майнового об'єкта від війни

Другий вид втрат визначається витратами на компенсацію негативних наслідків впливу фактора війни на майновий об'єкт за трьома реципієнтними структурами: матеріально-речовинною, «одухотвореною» і екологічною. Основою визначення таких втрат є оцінки натуральних збитків, перелік основних методів розрахунку яких викладений вище. Основою виміру натуральних збитків є зміни стану реципієнта – майнового об'єкта, що виникають унаслідок війни (зниження врожайності і продуктивності в сільському господарстві, погіршення стану території, зниження термінів служби елементів об'єкта нерухомості, підвищення кількості загиблих, поранених, хворих конкретною хворобою в статевовіковій групі населення і т.п. (рис. 2.3). Визначення саме цієї «витратної» складової економічного збитку викликає найбільші труднощі через складність розрахунку відповідних натуральних втрат. Для оцінки першої «витратної» складової економічного збитку – витрати на попередження впливу фактора війни – величини натуральних втрат, що є основою визначення цієї складової, розраховуються порівняно просто за додатковим залученням ресурсів для попередження

зазначеного впливу. Наприклад, при створенні філіалу підприємства на інших територіях.

«Витратні» складові економічного збитку майновому об'єкту від фактора війни є комплексною величиною і визначаються як сума зазначених вище двох видів витрат. Застосування «витратної» категорії для виміру втрати вартості (економічного збитку) майнового об'єкта під впливом негативних факторів війни варто розглядати як один із можливих підходів. Як буде зазначено нижче, внесок негативного (і позитивного) фактора війни у вартість, наприклад, об'єкта нерухомості можна також кількісно виміряти за допомогою аналізу ринку нерухомості (метод порівняння продажів).

Таким чином, втрата вартості майнового об'єкта, який розташований в зоні збройного конфлікту, вимірюється вартістю зазначених вище двох видів витрат, що можуть мати місце одночасно. При визначенні значень цих витрат як складового економічного збитку (втрати вартості) повинні проводитися варіантні розрахунки з установами мінімально необхідної його величини.

Отже, основний принцип оцінки впливу факторів війни на вартість майнового об'єкта (підприємства), полягає у тому, що він базується на основному принципі оцінки вартості майна (власності) – найкраще (оптимальне) використання майна. Це визначає можливість і необхідність порівняльного аналізу з метою вибору найбільш ефективного (оптимального) варіанта структури економічних витрат, що забезпечує, в остаточному підсумку, максимальну вартість майнового об'єкта, що оцінюється (підприємства). Як інструмент проведення такого аналізу виправданим є застосування апарату оптимізації, зокрема, побудови і рішення оптимізаційних моделей.

2.2. Методичні підходи до врахування фактора війни при оцінці вартості майнового комплексу

Сформульовані принципи оцінки впливу фактора війни на вартість майнового комплексу (підприємства) дозволяють визначити основні методи і процедури врахування цього впливу на практиці. При визначенні ринкової вартості бізнесу (діючого підприємства) відповідно до міжнародних стандартів використовуються три основні методичні підходи (витратний, ринковий та дохідний). У контексті цих методичних підходів розглянемо основні методичні прийоми і способи адекватного врахування впливу фактора війни на вартість майнового комплексу (підприємства).

Дохідний підхід оцінки вартості підприємства базується на такому принципі: вартість бізнесу безпосередньо пов'язана з поточною вартістю всіх майбутніх чистих доходів, що приносить даний бізнес. Приведена сума майбутніх доходів підприємства до їхньої поточної вартості є орієнтиром для ухвалення рішення потенційним інвестором щодо розміру його плати за підприємство, яке оцінюється. У контексті адекватного врахування впливу фактора війни у структуру ринкової вартості підприємства, яке оцінюється за допомогою дохідного підходу, необхідно виявити відповідні витрати як обтяження потоку чистих доходів даного підприємства в умовах війни. Таке обтяження вартості підприємства повинно враховуватися в аспекті розгляду ризиків підприємства.

Тоді з формули (2.1) можна виділити основні види грошових потоків економічних витрат підприємства, що відображають вплив фактора війни на його вартість:

- 1) витрати із запобігання шкоди (збитків, втрат);
- 2) витрати на компенсацію негативного впливу фактора війни на майновий об'єкт (підприємство), який оцінюється;
- 3) можливі розміри компенсації збитків від негативного впливу війни відповідно до чинного законодавства (страховими компаніями, державою,

міжнародними інституціями, благодійними організаціями, спонсорами іншими);

4) можливі розміри преференцій (пільги, знижки тощо).

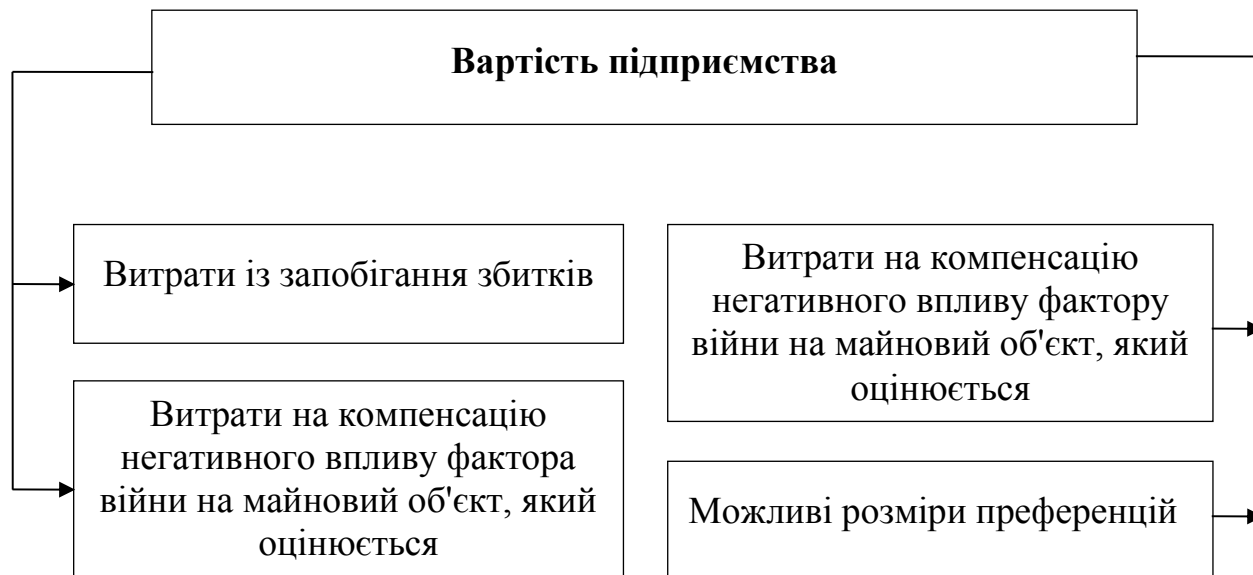

Рис. 2.5. Вплив фактора війни на вартість підприємства

Розглянемо окремо ці грошові потоки і відзначимо ряд особливостей їхнього обчислення при проведенні оцінки ринкової вартості бізнесу (підприємства).

Грошовий потік економічних витрат першого виду складають капіталовкладення й експлуатаційні витрати на здійснення запобіжних заходів підприємства, яке оцінюється. До капіталовкладень такого призначення (цільові заходи) як за рахунок власних, так і позикових коштів необхідно віднести одноразові витрати на: створення нових і реконструкцію існуючих основних фондів, створення філіалів, представництв, евакуацію підприємства, тощо, винятково з метою зниження несприятливого впливу фактора війни. До експлуатаційних витрат підприємства, що оцінюється, необхідно віднести усі поточні витрати підприємства.

При прогнозуванні економічних витрат для розглянутого періоду володіння підприємством, яке підлягає оцінюванню, необхідно враховувати можливу динаміку зміни параметрів факторів війни. До цих параметрів можна віднести

як негативні, так і позитивні зміни.

Грошовий потік економічних витрат підприємства, яке оцінюється, другого виду, відображає втрати підприємства, пов'язані зі збитками (шкодою).

Грошовий потік витрат цього виду підприємства визначається як додаткові його витрати, пов'язані з компенсацією впливу на нього негативних чинників. Як було вище зазначено, підприємство, що розглядається як реципієнт, складається з трьох основних реципієнтних складових. Виходячи з цього, можна визначити наступну класифікацію економічних витрат другого виду, що відображають витрати на компенсацію негативного впливу фактора війни на підприємство, яке оцінюється:

- 1) компенсація втрати вартості будинків, споруд та устаткування;
- 2) компенсаційні витрати, пов'язані з негативним впливом війни на персонал підприємства (додаткові витрати на медичне страхування та послуги, втрата обсягів виробництва продукції від підвищеної плинності кадрів тощо);
- 3) компенсаційні витрати від втрати продукції і ресурсів земельних угідь та водойм підприємств у сільському, лісовому та рибному господарствах.

Найбільш складною обчислювальною процедурою при оцінці впливу фактора війни на вартість бізнесу є встановлення оптимальних масштабів і структури вищезазначених витрат, які інтерпретувалися нами, як економічний збиток, який заподіяли об'єкту, що оцінюється. Ця складність стосується не тільки застосування дохідного підходу, але й розглянутого витратного підходу. При використанні дохідного підходу ця складність обчислювального порядку значно зростає, з огляду на необхідність розробки прогнозних значень показника економічного збитку, якого заподіяла війна об'єкту оцінки.

Схема і перелік основних методів оцінки економічного збитку як мінімуму суми економічних витрат були представлені раніше. Процедура обчислення цього показника досить громіздка та складна, і тому в оцінній практиці стає актуальним застосування більш спрощеного методичного інструментарію.

Можливий і квазіоптимізаційний підхід при послідовному порівняльному аналізі відповідних граничних значень економічних витрат усіх видів, їхне

ранжирування і наступне введення обраних найбільш ефективних (мінімальних) масштабів цих витрат у загальну структуру грошових потоків витрат і результатів господарської діяльності підприємства, яке оцінюється. Принципово важливо підкреслити, що до визначення загального, підсумкового грошового потоку господарської діяльності підприємства попередньо необхідно проводити оцінку впливу війни на вартість підприємства на підставі принципу найбільш ефективного (оптимального) використання його активів. Як відомо, дохідний підхід до оцінки ринкової вартості бізнесу практично реалізується за двома методами.

Метод прямої капіталізації чистого грошового потоку використовується, коли наявні дані дозволяють визначити нормалізований грошовий потік, при цьому поточне значення грошового потоку приблизно дорівнює значенню майбутнього грошового потоку. Інакше кажучи, даний метод найбільш прийнятний для оцінки підприємств, що приносять стабільний чистий дохід, а отже стабільні та передбачувані суми доходів і витрат. У контексті врахування чинника війни усі складові економічних витрат підприємства, яке оцінюється, не є передбачуваними й стабільними в розглянутому періоді. Тому використання методу прямої капіталізації не бажано застосовувати.

Метод дисконтування майбутніх грошових потоків використовується, коли очікується, що майбутні грошові потоки істотно відрізняються від поточних, майбутні грошові потоки прогнозовані, ці потоки мають позитивне значення для більшості розглянутих періодів, а також грошовий потік в останній рік розглянутого періоду очікується значним за своєю величиною. Інакше кажучи, цей метод найбільш прийнятний для оцінки підприємств, що мають нестабільні витрати і доходи. А це, в свою чергу, передбачає зміну величини економічних витрат підприємства, що оцінюється.

Використовуючи структуру грошового потоку, що визначає вартість власного капіталу підприємства, можна запропонувати модифікований підхід з позиції врахування економічних витрат від фактора війни, тобто грошовий потік у такий спосіб визначається на підставі врахування не тільки звичайних

притоків та відтоків, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства, а вищезазначених витрат від фактора війни.

При цьому, самі розміри економічних витрат від війни перед уведенням їх у підсумковий грошовий потік попередньо визначаються на підставі мінімізації їхньої суми на кожний часовий крок у розглянутому періоді.

Для визначення вартості можливого «продажу» (реверсії) підприємства в постпрогнозований період можна скористатися моделлю Гордона (метод «передбачуваного продажу»):

$$I = \frac{ATCF}{i - g}, \quad (2.2)$$

де I – сумарна величина доходу в постпрогнозований період;

$ATCF$ – грошовий потік, що може бути отриманий у постпрогнозований період;

i – ставка дисконту для власного капіталу;

g – очікувані довгострокові (стабільні) темпи зростання грошового потоку.

Далі визначається поточна вартість «передбачуваного продажу».

Метод оцінки бізнесу (підприємств) з урахуванням впливу економічних факторів за допомогою методу дисконтування майбутніх доходів має цілу низку переваг і недоліків. Насамперед, за допомогою цього методу представляється можливість врахувати майбутню державну політику і, відповідно, оптимізувати у динаміці «економічне навантаження» на бізнес. Таким чином, адекватне врахування впливу факторів війни на вартість бізнесу в динаміці і на перспективу за умови вибору найбільш ефективного (оптимального) варіанта використання активів забезпечує досягнення максимальної вартості підприємства як інтегрованої (і дисконтованої) у розглянутому періоді суми доходів при мінімальному негативному

навантаженні фактора війни.

У той же час зазначені вище переваги дохідного підходу можуть бути неповною мірою реалізовані чи істотною мірою утруднені через складності проведення досить точного прогнозування. У цьому разі для врахування високої невизначеності основних перспективних параметрів розвитку того чи іншого бізнесу і характеристик його зовнішнього оточення, у т.ч. і фактора війни, можлива реалізація сценарного (варіантного) розгляду цих параметрів і характеристик.

У рамках витратного підходу існують два основних методи визначення ринкової вартості бізнесу.

Метод вартості чистих активів. При застосуванні цього методу підприємство оцінюється з погляду витрат на його створення за умови, що воно залишається діючим і в нього є значні матеріальні активи.

Метод ліквідаційної вартості підприємства застосовується, коли підприємство перебуває в ситуації банкрутства чи ліквідації або є серйозні сумніви в здатності підприємства залишатися діючим.

Перш ніж приступити до подальшого розгляду врахування фактора війни при оцінці бізнесу за витратним підходом, відзначимо принципові недоліки цього методу. Головний з них полягає в тому, що цей метод не відображає потенційного прибутку від активів підприємства, а отже, і можливої динаміки зміни економічних витрат підприємства, яке оцінюється. Визначення вартості того чи іншого підприємства відбувається на базі облікової оцінки вартості активів і пасивів, їхньої відповідної переоцінки з позиції сформованих ринкових цін на дату оцінки.

З методологічної точки зору оцінка вартості бізнесу без врахування можливих у майбутньому змін факторів його розвитку (у т.ч. фактора війни) має високу невизначеність і, відповідно, недостатню надійність. Отже, даний підхід до оцінки бізнесу за визначенням не дозволяє здійснити інвестиційний аналіз ефективності розвитку бізнесу, а отже, і визначити оцінку впливу війни на його вартість.

Проте сформулюємо основні методичні положення застосування витратного підходу до оцінки бізнесу в контексті врахування впливу на нього чинника війни.

При цьому варто мати на увазі, що до проведення такого роду оцінки варто попередньо провести переоцінку ряду статей активу і пасиву звітнього балансу з метою визначення оцінки ринкової вартості підприємства (без адекватного врахування впливу фактора війни).

Алгоритм коректування бухгалтерського балансу підприємства можна представити в двох формах:

$$V = \sum_i (V_{ia} - \Delta V_{ia}) = \sum_j (V_{jp} \pm \Delta V_{jp}), \quad (2.3)$$

$$V = \sum_i k_{ia}^e \cdot V_{ia} = \sum_j k_{jp}^e \cdot V_{jp}, \quad (2.4)$$

де V – скоректована з урахуванням впливу фактора війни вартість підприємства;

V_{ia} , V_{jp} – відповідно, ринкова вартість i -го рядка активу бухгалтерського балансу й j -го рядка пасиву бухгалтерського балансу підприємства (без адекватного врахування впливу фактора війни);

ΔV_{ia} , ΔV_{jp} – зменшення вартості i -го рядка активу балансу й j -го рядка пасиву балансу, що відображає витрати підприємства, яке оцінюється необхідні для відповідного відшкодування збитків та втрат, що обумовлені війною;

k_{ia}^e , k_{jp}^e – коефіцієнти коректування i -го рядка активу й j -го рядка пасиву балансу підприємства, яке оцінюється, з урахуванням війни.

Представлений алгоритм коректування бухгалтерського балансу підприємства, яке оцінюється, двох форм припускає використання і двох методів (способів) проведення коректування:

1) прямий розрахунок втрати вартості активів і зменшення резервних

зобов'язань - $\Delta V_{ia}, \Delta V_{jp}$;

2) експертна оцінка значень коефіцієнтів коректування - k_{ia}^e, k_{jp}^e .

Перший метод коректування статей активу і пасиву балансу підприємства більш трудомісткий, але щодо другого методу більш надійний.

Для проведення коректування бухгалтерського балансу підприємства за алгоритмом (2.3) у частині врахування економічного збитку підприємству, якого заподіяла війна, можна також скористатися викладеними вище алгоритмами наближеного розрахунку цих показників.

Таким чином, при застосуванні витратного підходу до оцінки бізнесу (нерухомості) ці орієнтовані значення економічного збитку від фактора війни об'єкта, який розташований у зоні війни, можна розглядати як утрату його вартості чи як «зовнішній економічний знос».

Для проведення коректування за сформульованим вище алгоритмом (2.4) необхідно скористатися експертно встановленими коректувальними коефіцієнтами k_{ia}^e та k_{jp}^e . У цьому випадку необхідно виходити з передумови, що ці коректувальні коефіцієнти, встановлені компетентними експертами, адекватно відображають сформовані ринкові умови і враховують вплив фактора війни на вартість активів і пасивів бізнесу, який підлягає оцінюванню.

У висновку розгляду витратного підходу до оцінки бізнесу (нерухомості) в аспекті врахування фактора війни ще раз підкреслимо зазначені вище принципові недоліки цього підходу: нівелювання динаміки розвитку бізнесу і неадекватне врахування можливих змін у майбутньому основних характеристик економічних факторів. Для «пом'якшення» цього принципового недоліку застосування витратного підходу необхідний попередній інвестиційний аналіз та вибір оптимального варіанта масштабів і структури витрат і наступне коректування на суму цих витрат активних і пасивних статей бухгалтерського балансу (які попередньо скоректовані на ринковий рівень) майнового об'єкта, що оцінюється.

Особливістю порівняльного (ринкового) підходу до оцінки майна (власності) є орієнтація модельованої вартості цього майна, з одного боку, на ринкові ціни

купівлі-продажу аналогічних об'єктів (чи на ринкові орендні ставки для об'єктів нерухомості), з іншого - на врахування фактично доступних результатів бізнесу, який оцінюється. Даний підхід припускає, що цінність активів визначається рівнем можливої ціни їхнього продажу за наявності досить розвинутого ринку. Іншими словами, найбільш ймовірною величиною вартості «оцінюваного» майнового об'єкта може бути реальна ціна продажу аналогічного об'єкта і зафіксована ринком.

Застосування порівняльного (ринкового) підходу до оцінки бізнесу в аспекті адекватного врахування впливу фактора війни правомірно при апріорному допущенні про досить високу сприйнятливність ринку до таких об'єктів. Останнє означає, що контрагенти на ринку, здійснюючи угоди, володіють достатньою компетентністю і повною мірою враховують усі можливі ризики.

Залежно від мети, об'єкта і конкретних умов оцінки майна порівняльний підхід реалізується використанням наступних основних методів:

- метод компанії-аналога і метод ринку капіталу, що базується на використанні цін відкритого фондового ринку (наприклад, ціна за одну акцію);
- метод угод, орієнтований на ціни придбання підприємства в цілому або контрольного пакету акцій;
- метод галузевих коефіцієнтів (мультиплікаторів), що базується на використанні рекомендованих пропорцій (співвідношень) між ціною і найважливішими фінансовими і виробничими параметрами.

При оцінці об'єктів нерухомості порівняльним підходом можна виділити:

- метод парного набору даних, що базується на коректуванні об'єктів, що порівнюються;
- метод валової ренти, що базується на використанні сформованих на ринку співвідношень між валовим доходом (орендною платою) і ціною продажу.

Це далеко не повний перелік прийнятних методів при використанні порівняльного (ринкового) підходу в оцінній практиці. Але обмежимося цим переліком для наступного більш детального розгляду цього підходу в аспекті оцінки впливу фактору війни на модельовану вартість майнового об'єкта.

Виходячи з вищевикладеного, можна сформулювати загальний алгоритм чи основні етапи застосування порівняльного підходу до оцінки вартості майнового об'єкта в аспекті адекватного врахування впливу війни на цю вартість. По-перше, необхідно визначити набір аналогічних «оцінюваному» об'єкту порівнянних об'єктів, по яких були здійснені ті чи інші ринкові угоди. По-друге, розрахувати ряд співвідношень (пропорцій) між цінами угод, фінансовими й економічними показниками порівнюваних об'єктів.

Ці співвідношення можна розглядати як мультиплікатори, що характеризують прямий (або зворотній) зв'язок між цінами угод порівнювальних об'єктів і відповідними фінансовими й економічними показниками цих об'єктів. Далі, визначивши вагу (внесок) кожного мультиплікатора в ціну угоди, розрахувати зважену суму вартості «оцінюваного» об'єкта як доданок (від'ємник) добутків середніх (медіанних) значень мультиплікаторів на відповідні фінансові й економічні показники «оцінюваного» об'єкта.

Наведений перелік основних видів втрат та збитків, що негативно впливають на «оцінюваний» об'єкт, можна представити вектором відповідних значень за кожним видом майнового об'єкта. Такого роду операція істотно полегшує проведення наступного порівняльного аналізу, встановлення відповідних мультиплікаторів і проведення необхідних коректувань.

Вплив фактора війни на вартість об'єкта за допомогою порівняльного (ринкового) підходу в компактній формі можна представити такою формулою:

$$V_0 = \frac{\sum_{i=1}^n (V_i \pm \Delta V_i^{\phi})}{n}, \quad (2.5)$$

де V_0 – модельована вартість «оцінюваного» майнового об'єкта з урахуванням впливу фактора війни;

V_i – ціна продажу (оренди) i -го порівнянного об'єкта;

ΔV_i^{∂} – величина коректування (збільшення чи зменшення) ціни i -го порівнянного об'єкта як результат впливу фактора війни щодо «оцінюваного» об'єкту;

n – число порівнянних об'єктів.

З огляду на зазначений вище принциповий недолік порівняльного підходу в аспекті адекватності врахування впливу фактора війни на вартість «оцінюваного» об'єкта, цей підхід варто розглядати як орієнтовний інструмент оцінки.

Як вже зазначалося, при оцінці майнового об'єкта при недостатній інформаційній базі, доцільно використовувати досить спрощені методи розрахунку, засновані на агрегованій ринковій та звітній інформації з «оцінюваного» об'єкта і порівнянних об'єктів. Результатом обробки такого роду ринкової і звітної інформації можуть бути цінові мультиплікатори, що відображають співвідношення між ринковою ціною продажу порівнянного об'єкта і відповідним фінансовим і економічними показником.

Принципово важливо відзначити наступне. Яким чином вдається ідентифікувати втрату доходу (місячного чи річного) щодо того чи іншого фактора війни, тобто встановити причинно-наслідковий зв'язок «фактор війни – втрата доходу», таким чином вдається визначити втрату вартості від впливу цього негативного фактора на «оцінюваний» об'єкт.

При оцінці бізнесу використовують інтервальні мультиплікатори (ціна/прибуток; ціна/грошовий потік; ціна/дивідендні виплати; ціна/виторг від реалізації) і моментні мультиплікатори (ціна/балансова вартість активів; ціна/чиста вартість активів). Кожний з цих мультиплікаторів має свої особливості адекватного моделювання вартості бізнесу залежно від конкретних організаційних чи інших умов функціонування «оцінюваного» бізнесу і структури його майнового комплексу. Наприклад, мультиплікатор ціна/грошовий потік кращий при оцінці бізнесу, в активах якого переважає нерухомість, а також при невідповідності фізичного корисного терміну служби основних фондів періоду амортизації, прийнятому у бухгалтерському обліку.

Для оцінки впливу фактора війни на вартість майна представлені мультиплікатори повинні бути ідентифіковані відповідно до рівня впливу цього фактора на «оцінюваний» об'єкт. У цьому разі з'являється можливість виявити взаємозв'язок між тим чи іншим фінансовим показником і відповідним показником фактора війни.

Безумовно, проведена оцінка найбільш надійна, коли здійснюється розрахунок за допомогою низки вищезазначених галузевих мультиплікаторів і чисельні значення цих мультиплікаторів визначені на базі репрезентативної статистичної вибірки підприємств-аналогів. У рамках обраної групи підприємств-аналогів можлива також побудова ряду «фізичних» мультиплікаторів, подібних до мультиплікатора ціна/виторг від реалізації. У цьому разі ціна (вартість) зіставляється не з вартісними, а з натуральними показниками.

Резюмуючи розгляд порівняльного підходу до оцінки вартості майна в аспекті адекватного врахування впливу фактора війни, слід підкреслити, що його практичне застосування в оцінній діяльності найбільш плідно можливе в міру нагромадження ринкової інформації по угодах з майном в умовах війни.

У контексті певних принципів та методичних підходів до оцінки фактора війни при визначенні вартості майнових об'єктів найбільш складними і методично недостатньо розробленими є підходи до визначення втрат від фактора війни (формула 2.3) та відшкодувань реципієнту.

Об'єктивно, що ці складності обумовлені тим, що вітчизняні підприємства в сучасний період не стикалися з проблемами воєн, бойових конфліктів або анексії.

Тому підходи щодо визначення втрат від фактора війни та відшкодувань не є комплексними, враховують тільки прямі збитки.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКІВ ВІД ВІЙНИ

3.1. Теоретичні основи визначення збитків від війни

Як правило, поняття збитків застосовують для оцінки руйнівної сили катастроф (аварій). При цьому збиток розглядається як універсальний спосіб зіставлення, порівняння катастроф між собою, оскільки різна їх сутність не дозволяє безпосередньо це зробити.

Крім того, для планування захисних та відновлювальних робіт необхідна єдина шкала порівняння катастроф (аварій). Зазвичай інтенсивність катастрофи оцінюється шляхом віднесення її до двох категорій: за числом жертв; за обсягом збитку. Тобто вплив небезпечних факторів природного явища на людей і об'єкти техносфери або аварій в техносферах спричиняє збиток.

Збройні конфлікти також викликають наслідки, які, залежно від їх масштабу, можуть проявлятися в різних сферах життєдіяльності особистості, підприємства, суспільства і держави в цілому. Наслідки можуть проявитися як безпосередньо після конфлікту, так і протягом відносно тривалого періоду часу.

Загалом війна може призвести до такого ланцюжка: наслідки – втрати – збиток – відшкодування. Якісне співвідношення між елементами ланцюжка показано на рис. 3.1.

Причини збройних конфліктів дуже різноманітні, їх масштаби та наслідки суттєво різняться (від кількох загиблих осіб до сотні тисяч, див. додаток А).

Але наслідки війни (на відміну від наслідків катастроф) – це результат впливу її руйнівних та інших факторів на усі сфери життєдіяльності у державі. Таким чином, наслідки війни об'єднують всі види змін у соціально-економічній, політичній, науково-технічній та інших сферах життєдіяльності особистості, підприємства, суспільства і держави, які відбулися, ініціюються або посилюються через збройні конфлікти (війни).

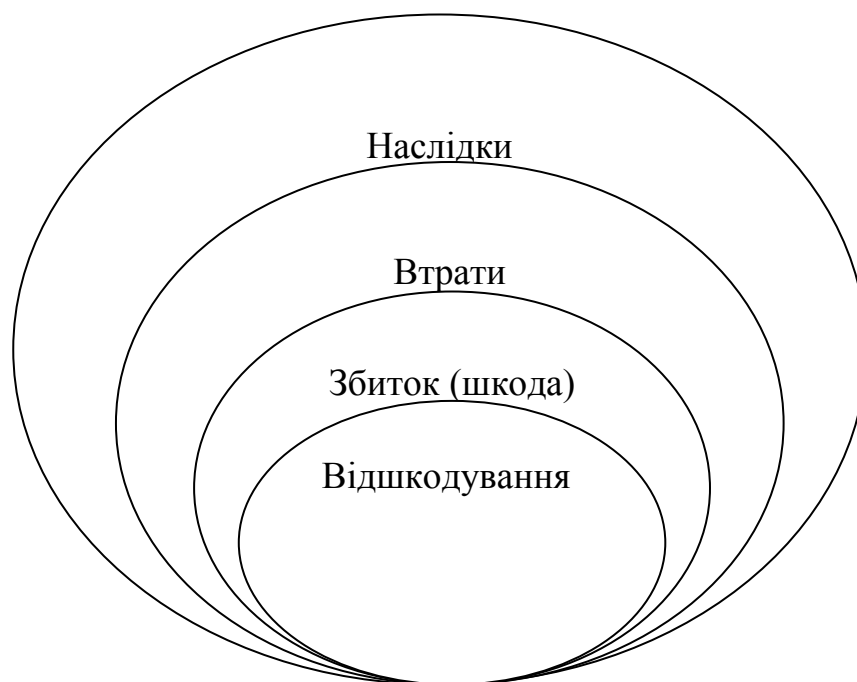

Рис. 3.1. Співвідношення між натуральними і економічними наслідками збройного конфлікту

Втрати – частина наслідків, які пов'язані з негативними змінами в основних сферах життєдіяльності у державі. Цей термін має і більш вузьке значення, коли під втратами – санітарними та безповоротними – маються на увазі жертви війни.

Збиток - це результат негативної зміни внаслідок якихось подій, явищ, дій стану об'єктів, що виражається в порушенні їх цілісності або погіршенні інших властивостей; фактичні або можливі соціальні та економічні втрати (відхилення

здоров'я людини від середньостатистичного значення, тобто його хвороба або навіть смерть; порушення процесу нормальної господарської діяльності; втрата того чи іншого виду власності, інших матеріальних, культурних, історичних або природних цінностей і т. п.) та (або) погіршення природного середовища або погіршення довкілля людини.

Найбільш поширене визначення збитку (шкоди) - це результат зміни стану об'єктів, що виражається в порушенні цілісності або погіршенні інших властивостей; фактичні або можливі економічні та соціальні втрати, що виникають у результаті яких-небудь подій.

Під збитком (у контексті техногенної безпеки) ми розуміємо заподіяння шкоди певній особі, його праву на матеріальні і нематеріальні блага в результаті фізичного чи хімічного впливу в процесі використання техніки. Тобто, це визначення поняття збитку базується на санітарних та безповоротних втратах.

Відомо, що усі збройні конфлікти мають наслідки втрати як у стані майнових об'єктів, так й у стані певної особи, то загальне визначення збитку може бути застосовано і до поняття збитків від війни і анексії.

Основними видами наслідків в війні є:

- зовнішньо- і внутрішньополітичні наслідки (зниження довіри до державних інститутів, зростання соціальної напруженості в суспільстві);
- військово-політичні наслідки;
- соціально-економічні (втрата якого-небудь виду власності, витрати на переселення людей, виплата компенсації постраждалим, упущена вигода, порушення процесу нормальної господарської діяльності, погіршення умов життєдіяльності людей);
- екологічні (погіршення природного середовища та витрати на його відновлення, втрата господарської цінності територій і т.п.);
- медико-біологічні (скорочення середньої тривалості життя, втрата здоров'я, життя.).

Вищезазначені види збитку можна віднести й до видів збитків від війни.

Поняття наслідків війни носить узагальнений, неекономічний характер, а от поняття збитку – це економічна кількісна величина, яка повинна представлятися у вартісному вираженні. Іншими словами, збиток – це оцінені наслідки. Оцінка втрат полягає у визначенні їх величини в натуральному або грошовому вираженні (економічна оцінка збитку).

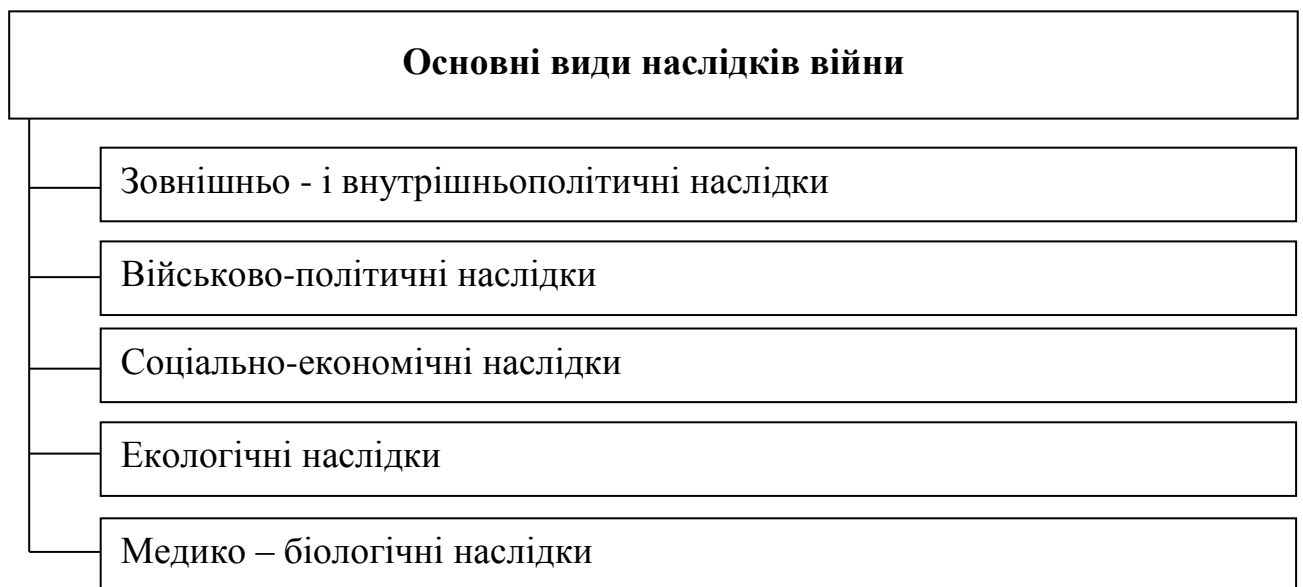

Рис. 3.2 Основні види наслідків війни

Як уже зазначалося, наслідки війни носять узагальнений, неекономічний характер, у той час як поняття збитку дозволяє кількісно порівняти, оцінити ці наслідки. Іншими словами, збиток – це оцінені наслідки від війни.

Таким чином, можемо уточнити визначення поняття збитку від війни. Збиток від війни — це економічна кількісна величина, яка у вартісному вираженні являє результат зміни стану об'єктів, що виражається в порушенні їх цілісності або погіршенні інших властивостей; фактичні або можливі економічні та соціальні втрати, що виникають у результаті яких-небудь подій під час воєн та анексії.

При розгляді соціальних, економічних та екологічних сторін війни, анексії (далі будемо говорити про війну) за ознакою місця і часу прояву, розрізняють прямий, непрямий, повний і загальний збиток (шкоду).

Якщо говорити про таку ознаку класифікації збитку, як тип розв'язуваної задачі, то можна виділити реальний і відвернений збиток.

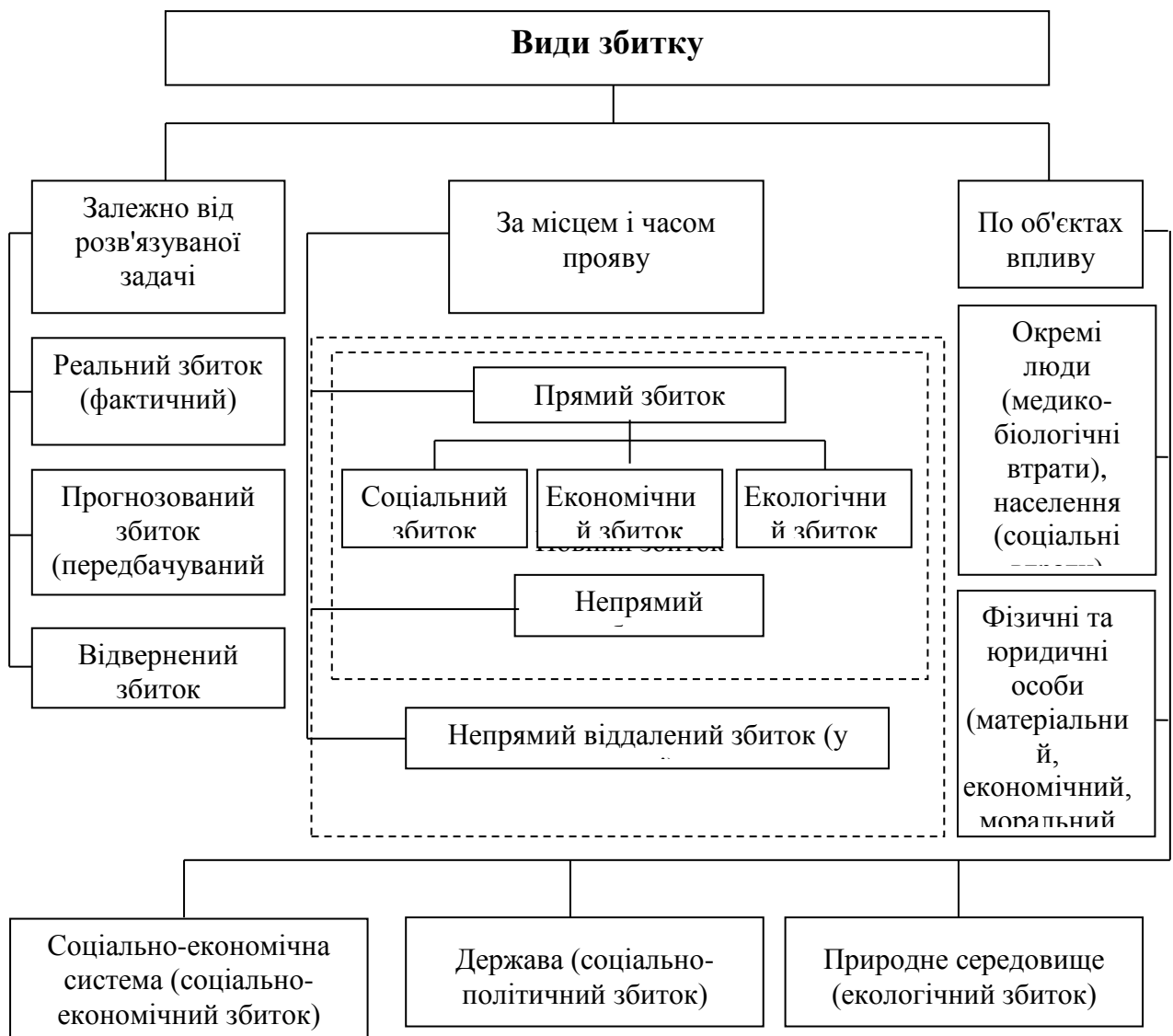

Рис. 3.3. Класифікація видів збитку від війни

Якщо розглядається гіпотетична подія, то про ці види збитку говорять, як про передбачуваний збиток.

Реальні збитки від війни населенню та довкіллю – це не тільки витрати на переселення, аварійно-відновлювальні роботи, тощо. Війни завжди пов'язані із заподіянням шкоди різним об'єктам (фізичним особам, організаціям, державі, довкіллю) за різними складовими. Наприклад, результатом збройного конфлікту, залежно від його масштабів, тривалості, може бути загибель людей, їх поранення або захворювання з наступною повною або частковою тимчасовою або постійною втратою працездатності, загибель наземних і водних тварин і рослин, втрати (повні або часткові) рухомого і нерухомого майна третіх осіб (юридичних і фізичних), втрати сільськогосподарської або іншої продукції і неотримання доходів при виробленні продукції, недовиробництво товарів і послуг через вимушені простой підприємств, моральний збиток постраждалих або евакуйованих, пов'язаний із зміною умов життя (навіть короткочасних), що може спричинити стреси, переживання. Як свідчить досвід розвинених країн, величина морального збитку іноді може перевершувати компенсаційні виплати у зв'язку із захворюваннями.

Складові збитку можуть оцінюватися в натуральних одиницях, а частина складових – у вартісному вираженні.

Однак для порівняння наслідків від різних негативних подій з урахуванням різних складових збитку, вироблення раціональних заходів захисту, при розрахунку відверненого збитку в результаті вжитих заходів та економічної ефективності заходів щодо забезпечення безпеки всі складові збитку доцільно оцінювати в одних одиницях, тобто давати їх вартісну оцінку.

За впливом негативних факторів на об'єкт розрізняють такі види збитку:

- життя та здоров'ю конкретних людей (медико-біологічний), що позначається на їх здоров'ї, що призводить до соціальних втрат і, в підсумку, скорочення середньої очікуваної тривалості майбутнього життя для певної спільності (населення країни, суспільства);

- фізичним та юридичним особам, організаціям (матеріальний, економічний, моральний);
- соціально-економічній системі (соціально-економічний), що позначається на вартості того чи іншого виду власності, витратах на переселення людей, виплаті компенсацій постраждалим, упущеної вигоди від неукладених і розірваних контрактів, порушенні процесу нормальної господарської діяльності, погіршенні умов життєдіяльності людей і т.п.;
- державі (соціально-політичний);
- довкіллю (екологічний) – погіршення природного середовища або витрати на його відновлення, втрата народногосподарської цінності територій або витрати на її реабілітацію та інші.

Під прямим збитком розуміються втрати і збитки всіх структур національного господарства, що потрапили в зону ураження і зазнали наслідків. Вони складаються з неповоротних втрат основних фондів, оцінених природних ресурсів і збитків, викликаних цими втратами, тобто недоотримання підприємствами прибутку, державою - різних податків, страхових виплат і т.п. Необхідно зауважити, що прямий економічний збиток – це в основному документально підтверджений економічний збиток.

У цьому виді збитку прийнято виділяти: соціальний, економічний та екологічний збитки.

Прямий соціальний збиток зазвичай вимірюється числом жертв, поранених і постраждалих на війні. Прямий соціальний збиток включає також психологічний аспект через втрату довіри людей до здатності керівництва держави їх захистити, посилення соціальних суперечностей.

Прямий екологічний збиток – фактичні і можливі збитки в їх кількісному вираженні, включаючи упущену вигоду і додаткові витрати на ліквідацію несприятливих наслідків для життєдіяльності людини, тварин і рослин, стану екологічних систем, природних комплексів, викликаних порушенням нормативів якості довкілля, в результаті негативного впливу війни.

Непрямий екологічний збиток – забруднення довкілля через руйнування підприємств, на яких використовуються або виробляються небезпечні для здоров'я людей і природи матеріали.

Непрямий збиток – це втрати, збитки і додаткові витрати, які понесуть об'єкти, що не потрапили безпосередньо в зону руйнівних дій під час війни. Ці витрати викликані порушеннями і змінами в сформованій структурі господарських зв'язків, інфраструктурі; втрати (додаткові витрати), викликані необхідністю проведення окремих заходів з ліквідації наслідків негативних подій; екологічні втрати і т.п.

У непрямому збитку від сукупності подій, що відбуваються, особлива роль належить віддаленим глобальним змінам у різних сферах суспільного життя і природного середовища, які не можуть бути оцінені в грошовому вираженні з позицій нинішнього покоління.

Повний збиток є сумою прямого і непрямих збитків, а також витрат на ліквідацію наслідків від війни. Він визначається на конкретний момент часу і є проміжним у порівнянні із загальним збитком, який визначиться кількісно у віддаленій перспективі.

При оцінці збитку використовується низка показників негативного впливу небезпек на людину. Реалізовані в ході війни небезпеки для людини неминуче супроводжуються втратою здоров'я або загибеллю людей.

Вартісна оцінка можливого збитку чи реального збитку, повинна виконуватись спеціалізованими оціночними організаціями за узгодженими методиками, що забезпечує дотримання законів і економічних інтересів причетних до цього процесу фізичних та юридичних осіб.

Методики оцінки збитків повинні базуватися на:

- поточних цінах на товари та послуги;
- судову практику;
- досвід майнового і особистого страхування, що має (хоча і значною мірою суб'єктивну) широку оціночну базу, об'єктивну і багатопланову статистику.

Як уже зазначалося, розрізняють методи оцінки збитку від гіпотетичних і реальних подій. Якщо розглядається гіпотетична подія, то про ці види збитку говорять, як про передбачувані. Для різних сценаріїв розвитку збройного конфлікту розрахунковим методом можна визначати різні значення цього збитку.

Через вплив на розмір збитку великої кількості випадкових факторів у завданні прогнозу слід розглядати випадкову величину збитку W , яка описує функцією розподілу $F(w) = P(w > W)$. Статистичні дані про збитки в конфліктах, що реально відбулися на деякому тимчасовому інтервалі, утворюють вибірку з деякої генеральної сукупності і описуються статистичною функцією розподілу. Внаслідок недостатнього обсягу зафіксованих статистичних даних по збитках, вид функцій розподілу $F(w)$ для збройних конфліктів поки не встановлений.

Як уже зазначалося, якщо мова йде про заходи захисту та оцінки ефективності витрат на захист, то всі види збитків будуть називатися відверненими. Математично відвернений збиток визначається співвідношенням:

$$\Delta W = W_0 - W_1, \quad (3.1)$$

де W_0 – збиток до прийняття заходів захисту;

W_1 – збиток після прийняття заходів захисту.

Універсальної шкали для вимірювання збитку не існує. На практиці використовуються в основному дві шкали – природна і суб'єктивна (абсолютна і відносна). У природних шкалах, які, як правило, є кількісними, застосовуються звичайні значення величин. Наприклад, вартість втрати того чи іншого виду власності виражається в грошових одиницях, загибель людей характеризуються їх кількістю і т.п. Суб'єктивні (здебільшого якісні) шкали утворюються в тих випадках, коли виникає необхідність кількісної оцінки такого виду збитку, для вимірювання якого відсутня природна шкала (або відсутня можливість отримання чисельних значень за природною шкалою).

Як уже зазначалося, при розгляді наслідків збройних конфліктів розрізняють прямий, непрямий, повний і загальний збиток. Але у першому наближенні верхня оцінка збитків (втрат) від збройних конфліктів дорівнює витратам на відновлення становища, яке існувало до їх настання.

Наслідки збройних конфліктів являють собою ланцюг послідовних взаємопов'язаних подій. Кількість ланок у цьому ланцюзі може бути дуже великою. До прямих збитків (втрат) відносять руйнування, пошкодження, негативні наслідки впливу факторів ураження на об'єкти природи і національного господарства (земля, люди, рослинний і тваринний світ, будівлі, споруди, обладнання, товари, напівфабрикати, сировина, посіви, худоба тощо), тобто все те, що перебуває у сфері інтересів (усвідомлених потреб) людини. Вплив цих же наслідків на стан і функціонування інших об'єктів природи і національного господарства (що не зазнали прямого впливу факторів ураження) відносять до непрямого збитку (втрат).

Для кількісної оцінки цих складових при великих масштабах використовується агрегований підхід. Він полягає в тому, що при відомих ушкодженнях у регіоні та відповідному їх розподілі можна виділити зони з знищенням і пошкодженням різного ступеня споруд, будівель, обладнання тощо. Надалі по відомих ступеням ушкоджень та вартості об'єктів, їх кількості в зонах з відповідним ступенем ушкодження, частки втраченої вартості для різного ступеня пошкодження здійснюється перехід до збитку в грошовому вираженні. В останні роки для визначення зон з різним ступенем пошкодження об'єктів використовується дистанційне зондування Землі з космосу.

Як уже зазначалося, прямий економічний збиток пов'язаний з пошкодженням або втратою в результаті впливу негативних факторів війни основних або оборотних фондів, збитком майна третіх осіб.

Непрямий економічний збиток, викликаний зниженням випуску продукції і наданням послуг, зниженням ефективності виробництва, достроковим вибуттям фондів і потужностей, необхідністю створення додаткових резервів та іншими

причинами. На відміну від прямого збитку, дана складова може проявлятися протягом декількох років:

- порушення функціонування економічної системи країни та (або) її господарської підсистеми (зокрема регіонального рівня);
- прямого знищення (вибуття) виробничих та інших ресурсів або виключення їх з господарського обігу;
- скорочення можливостей забезпечення конкретних суспільних потреб, у тому числі до створення прямих загроз життєзабезпечення населення.

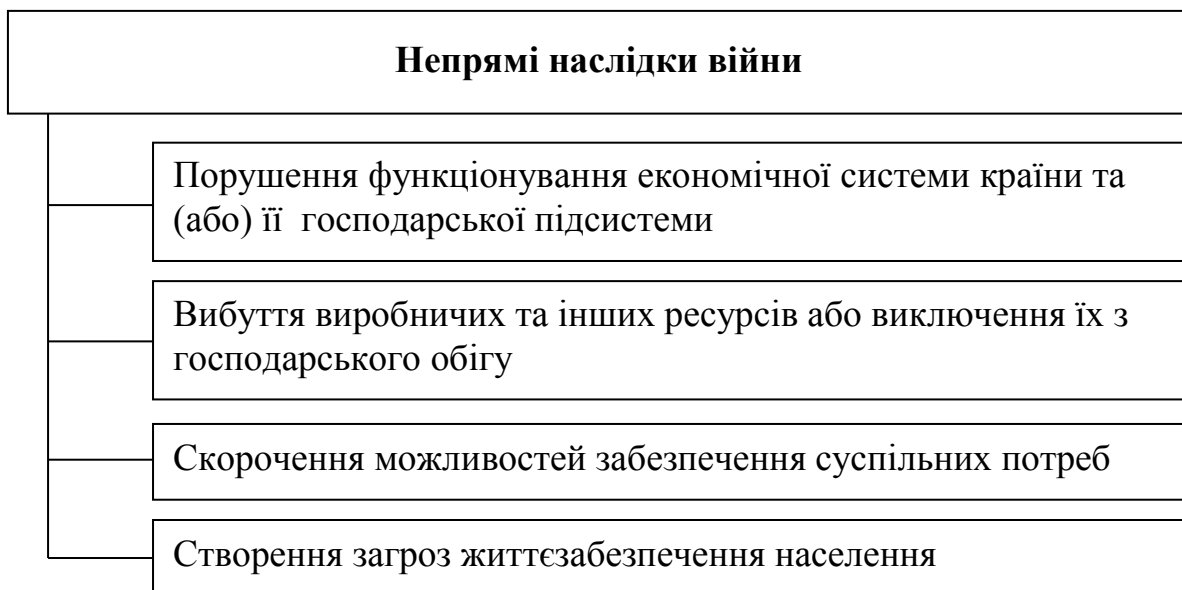

Рис. 3.4. Непрямі наслідки війни

Найчастіше в циклах генерування непрямого збитку проявляються всі групи наслідків. На рівні держави, регіонів, підприємств та особистості ланцюговий непрямий ризик можна аналізувати, зображуючи як «дерево ризиків» з кількістю циклів. Практично доцільний облік не більше 6-10 циклів.

Аналіз послідовності взаємопов'язаних подій при виникненні збройних конфліктів доводить, що просуваючись по їх ланцюжку, по-перше, слабшає вплив вихідної події, а, по-друге, зростають труднощі оцінки непрямого збитку. Виходячи з цих міркувань, в якості оцінки непрямого збитку також використовується експертна оцінка в частках від прямого збитку без деталізації та аналізу окремих складових.

У непрямому збитку від війни особлива роль належить віддаленим глобальним змінам, які хоч і не можуть бути оцінені в грошовому вираженні з позицій нинішнього покоління, але також повинні бути врахованими. Непрямий збиток може також відображати вплив війни на такі макроекономічні показники, як зниження валового внутрішнього продукту, зміна структури імпортно-експортних операцій, рівень безробіття, інфляція тощо.

Макроекономічний аналіз соціально-економічних наслідків війни вимагає забезпечення комплексного міждисциплінарного підходу, стикування фізичних, технічних, хімічних і медико-біологічних уявлень про завдані збитки, що базуються на понятті вибуття ресурсів, скороченні обсягів виробництва і суспільного споживання, падінні темпів економічного зростання, зменшенні узагальнених макроекономічних показників. Хоча внаслідок війни збиток наноситься безпосередньо окремим економічним об'єктам (підприємствам, організаціям, населеним пунктам, окремим громадянам), для економічної оцінки необхідний облік економічної взаємодії зруйнованих об'єктів в межах виконання ними суспільно важливих виробничих і соціальних функцій.

Зокрема, руйнування підприємств внаслідок збройного конфлікту в економічному плані характеризується не стільки розмірами нанесеного фізичного збитку, скільки скороченням його виробничих можливостей, втратою економічних ресурсів, важливих для виконання підприємством виробничих і соціальних функцій. Збиток від дії цього чинника в часі знижується експоненціально в процесі заміщення іншими об'єктами, що виконують функції зруйнованих об'єктів.

Макроекономічні наслідки війни мають місце у разі, коли масштаб збитку відображається на видатковій частини державного та місцевих бюджетів. Якщо збиток від них обчислюється кількома мільйонами гривень і позначається лише на місцевому бюджеті, то говорять про макроекономічні наслідки регіонального рівня.

У світі спостерігається негативна тенденція зростання кількості і масштабів наслідків збройних конфліктів, які почали позначатися на ефективності економіки і безпеці державі.

(Список збройних конфліктів в ХХІ ст. наведено у додатку А.)

Макроекономічний аналіз наслідків збройних конфліктів передбачає системний підхід, заснований на обліку як прямих, так і непрямих наслідків, у тому числі віддалених.

Макроекономічні наслідки вимірюються як через загальноприйняті загальноекономічні показники типу валовий внутрішній продукт, кінцевий продукт і його основні складові, обсяги виробництва і споживання, виробничі потужності, так і через приватні показники, такі як обсяги особистого споживання, включаючи забезпечення продуктами харчування та іншими елементами життєзабезпечення.

Для оцінки соціальних втрат можна використовувати наступні абсолютні показники:

- чисельність ($Ч_з$) загиблих від зовнішніх факторів за рік;
- чисельність ($Ч_{mp}$) постраждалих від впливу травмуючих чинників за рік;
- чисельність ($Ч_{зах}$) постраждалих, що отримали регіональні або професійні захворювання від впливу шкідливих факторів.

Крім абсолютних, можуть бути використані також відносні показники частоти і тяжкості травматизму:

- показник частоти травматизму (K_u) – визначає кількість нещасних випадків, на 1000 осіб за певний період:

$$K_u = (Ч_{mp} + 1000) / C, \quad (3.2)$$

де C – кількість осіб, які мешкають в регіоні (країні);

- показник тяжкості травматизму (K_m) – характеризує середню тривалість непрацездатності, що припадає на один нещасний випадок:

$$K_m = D / \mathcal{U}_{mp}, \quad (3.3)$$

де D – сумарна кількість днів непрацездатності від всіх нещасних випадків;

- показник травматизму зі смертельними наслідками (K_{ci}) – характеризує кількість нещасних випадків з розрахунку на 1000 осіб за певний період часу:

$$K_{ci} = (\mathcal{U}_z + 1000) / C, \quad (3.4)$$

де $\mathcal{U}_z$ – чисельність загиблих.

Як показники, що відображають небезпеку у процесі життєдіяльності в регіоні (країні), використовують:

- показник малюкової смертності (кількість смертей у віці до 1 року на 1000 новонароджених) від зовнішніх причин;

- показник дитячої смертності (кількість померлих у віці до 15 років на 1000 осіб) від зовнішніх причин;

- показник смертності населення від зовнішніх причин у працездатному віці.

Загальний стан економіки країни, суспільних відносин, рівня соціального захисту та безпеки в галузях економіки, якості середовища проживання і ряду інших факторів, що впливають на життя населення, знаходять своє відображення в показниках тривалості життя людей:

- середня тривалість життя (СТЖ);

- СТЖ в пенсійному віці (СТЖПВ).

СТЖПВ – визначається, як різниця СТЖ людей і пенсійного віку, встановленого в країні. Інтегральним показником оцінки умов життя в будь-якій країні є середня тривалість життя людей.

Таким чином, на підставі дослідження теоретичних основ збитків від війни запропоновано таке визначення: збитки від війни – це кількісна величина, яка у вартісному вираженні являє собою результат зміни стану об'єктів, що виражається в порушенні їх цілісності або погіршенні інших властивостей; фактичні або можливі економічні та соціальні втрати, що виникають у результаті яких-небудь подій під час війни та анексії.

3.2. Аналіз динаміки та розміру втрат України від війни на Донбасі та анексії Криму

Внаслідок війни у Східних областях України та анексії Криму попередньо визначений розмір втрат України. Відомо, що в результаті анексії в Україні було відібрано понад 400 підприємств і 18 газових родовищ, морські порти та інфраструктуру.

У Міністерстві юстиції України підраховували розмір втрат, заподіяний українській стороні внаслідок анексії Криму. На червень 2014 р. він склав 1,08 трлн. грн. Однак, ця цифра не враховує упущену вигоду, вартість корисних копалин і морського шельфу. Міністр юстиції Павло Петренко уточнив, що оцінка не остаточна, а збитки обчислені в зв'язку з тим, що Україна втратила контроль над підприємствами Криму і над шельфом півострова та розмір збитку Мін'юстом буде постійно оновлюватися у бік збільшення [58].

Таблиця 3.1

Динаміка оновлення збитку від анексії Криму

Дата	Розмір шкоди
Квітень 2014 р.	950 млрд. грн.
Травень 2014 р.	1 трлн.грн.
Червень 2014 р.	1,08 трлн. грн.

Як бачимо, розмір втрат щомісячно збільшується на 50-80 млн. грн., тобто за рік буде зростання на 600-960 млн. грн.

Суми збитку, завдані внаслідок військових дій на Донбасі, за інформацією Міністерства юстиції України ще не визначені. Це пояснюється відсутністю доступу фахівців до об'єктів на території, що захоплені бойовиками і відповідно неможливістю оцінити розміри збитку.

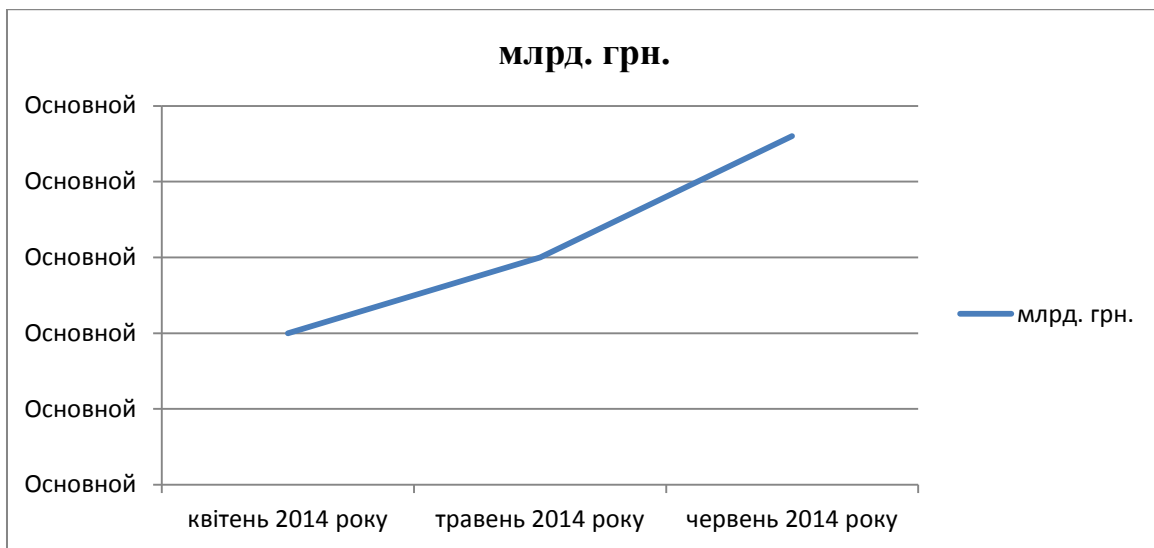

Рис. 3.5. Динаміка оновлення збитку від анексії Криму

Однак інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) 17 вересня 2014 повідомив, що прямий економічний збиток України через війну на Донбасі складає більше 30 млрд. гривень (2,27 млрд. доларів). За даними РНБО, найбільший збиток – це недоотримані податки, сума яких за 2014 р. склала не менше 18 млрд. грн. Збиток від зруйнованих промислових об'єктів, адмінбудівель, шкіл, лікарень (загалом – понад 500

об'єктів) оцінюється в 4,8 млрд. грн., об'єктів дорожнього господарства – 2,2 млрд. грн.

Також було повідомлено, що не менше 1,7 млрд. грн. потрібно на відновлення житлового фонду (у Донецькій області пошкоджено близько 4 740 будинків, у Луганській – понад 690). Крім того, кошти потрібні на відновлення об'єктів електроенергетики (693 млн. грн.), газопостачання (500 млн. грн.) та ін.

Зазнали руйнувань та різною мірою пошкоджені 962 км автомобільних доріг загального користування (250,5 км – у Донецькій області та 711,5 км – у Луганській області). Пошкоджені або зруйновані 24 мости і шляхопроводи. У результаті бойових дій значно постраждали міжнародні аеропорти Донецька і Луганська. Станом на 1 вересня 2014 року в Донецькій і Луганській областях пошкоджено або зруйновано 217 об'єктів освіти, 45 – охорони здоров'я, 51 – культурного та спортивного призначення, 81 адміністративна будівля, 14 об'єктів торгівлі та 132 промислових об'єкти.

За даними НАК «Нафтогаз України» станом на 12.08.2014 року на Донбасі пошкоджено майже 1000 розподільних газопроводів (767 – низького, 158 – середнього і 54 – високого тиску), зруйновано (демонтований) 1,4 км газопроводів, один газонаповнювальний пункт. Відновлення вимагають 53 газорозподільні пункти та близько 200 шафових газорозподільних пунктів газопостачальних компаній. Крім того, зупинено експлуатацію 5 АЗС і 4 АГНКС, викрадено 60 одиниць автотранспортної та спеціальної техніки, 11 пошкоджено.

З 93 шахт регіону, підпорядкованих Міненерговугілля, 24 працюють у нормальному режимі, 58 – в режимі життєзабезпечення (вентиляція та водовідведення), 11 – повністю знеструмлені.

Збитки, пов'язані з припиненням електропостачання шахт, їх затопленням, втратою майна та обладнання, затопленням прилеглих територій, а також забрудненням підземних вод та питної води в усьому вугільному басейні сьогодні точно оцінити неможливо.

Неможливо оцінити й екологічні збитки, завдані довкіллю регіону. За словами колишнього Міністра екології та природних ресурсів України А. Мохника, збитки, завдані довкіллю Донбасу вимірюються мільярдами гривень.

Крім руйнування інфраструктурних об'єктів системи життєзабезпечення населення, значні втрати зазнає фінансова система країни, що пов'язано насамперед з падінням фінансових показників діяльності підприємств, скороченням бюджетних відрахувань, нарощуванням боргів із виплати заробітної плати, за спожиті енергоносії, житлово-комунальні послуги, скороченням обсягів зовнішньої торгівлі і, відповідно, валютних надходжень.

Виконання дохідної частини місцевих бюджетів за січень-серпень 2014 року в Донецькій і Луганській областях склало відповідно 88,4 % і 88,5 %.

За даними Державної фіскальної служби України, в травні-липні 2014 року надходження до Державного бюджету від підприємств-платників податків Донецької області склали 4,4 млрд. грн., що на 26,7 % менше надходжень відповідного періоду минулого року; Луганській області – 1,4 млрд. грн., що менше до відповідного періоду минулого року на 26,8 %. Питома вага збору до держбюджету від платників Донеччини за вказаний період зменшилася до 5,3 % (7,2 % у травні-липні 2013 року), від платників Луганщини – до 1,7 % (2,4 % у травні-липні 2013 року) [91].

Загальна сума несплаченої зарплати станом на 1 серпня склала 1084,8 млн. грн. (на 44,4 % і 11,2 % більше, ніж станом на 01.01.2014 року і 01.07.2014 року відповідно). При цьому частка Донецької та Луганської областей у структурі боргу становить 14,4 % і 7,5 % відповідно.

Кількість працівників економічно активних підприємств, яким своєчасно не виплачено заробітну плату, на 01.08.2014 року склала 158,8 тис. осіб (1,7 % від середньооблікової чисельності штатних працівників, зайнятих в економіці), що на 32,7 % більше, ніж на 01.07.2014 року.

Суспільно-політична нестабільність і загроза масштабної збройної агресії з боку східного сусіда зумовлюють зростання недовіри до банківської системи,

погіршують інвестиційний клімат в Україні, що в короткостроковій і середньостроковій перспективі може призвести до значних непрямих збитків.

Незважаючи на високі процентні ставки, загальний обсяг депозитів у національній валюті за січень-липень 2014 року зменшився на 10,3 %, обсяг депозитів в іноземній валюті (у доларовому еквіваленті) – на 26,2 %, що негативно позначається на здатності банківських установ здійснювати екстенсивну кредитну політику і обумовлює згортання ділової активності всередині країни [61].

Обсяг освоєних капітальних інвестицій в I півріччі 2014 року скоротився на 17,5 %. Скорочення обсягів капітальних інвестицій спостерігалось в більшості видів економічної діяльності, зокрема в промисловості (на 21,2 %), оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів і мотоциклів (на 19,7 %), у сфері операцій з нерухомим майном (на 21,3 %).

У регіональному розрізі скорочення обсягів інвестицій відбулося у більшості регіонів України. При цьому найбільше скорочення інвестицій продемонстрували, зокрема, Донецька (на 33,2 %) і Луганська (на 38,3 %) області, а також регіони, які освоювали значні обсяги інвестицій протягом першого півріччя 2013 року в межах активного впровадження проектів альтернативної енергетики – Одеська (на 53,8 %) та Миколаївська (на 42,5 %) області [37].

Враховуючи вищевикладене, тільки прямий економічний збиток країни внаслідок загострення суспільно-політичної ситуації і збройного протистояння на Сході держави можна оцінити в сумі понад 30 млрд. гривень.

Проведення бойових дій на сході країни, крім економічних, породило низку соціальних і гуманітарних проблем.

В уряді вже підраховали, яких збитків зазнала економіка від втрати промислового потенціалу сходу України [45].

За словами Арсенія Яценюка, за попередніми оцінками, Держбюджет втратив 2,8 млрд. дол. тільки від недоплачених податків і зборів з Донбасу за час АТО.

Крім того, Україна протягом зими поставляла в Донбас електрику і газ на суму

1 млрд. дол. Крім того, Кабмін виплатив близько 14 млрд. грн. пенсій жителям Донбасу, які зареєструвалися на повністю підконтрольних Україні територіях. Таких пенсіонерів, за інформацією А. Яценюка, близько 900 тис. з 1,1 мільйона пенсіонерів, що мешкали на Донбасі до початку АТО. Уряд оприлюднив наступну інформацію про втрати внаслідок війни:

- бюджетній спад \$ 2,8 млрд. дол. США;
- пенсії на окупованих територіях \$ 700 млн. дол. США;
- енергоносії \$ 1 млрд. дол. США;
- втрати економіки \$ 8 млрд. дол. США;
- відновлення \$ 2 млрд. дол. США.

Крім прямих втрат бюджету є ще й збиток для економіки в цілому. Адже в регіоні знаходився величезний промисловий комплекс виробництв.

За оцінками глави НБУ В. Гонтаревої, Україна втратила 15 відсотків ВВП через втрату контролю над східними територіями країни. Ще 2 процентних пункти країна втратила через Крим. Що при ВВП на рівні 1 трлн. грн. втрати економіки склали близько 170 млрд. грн. За нинішнім курсом це близько 8 млрд. доларів.

Згодні з цими цифрами і економісти, адже за статистичними даними за минулі роки в Донецькій області стабільно вироблялося 11,5-12,5 % ВВП, у Луганській – 4-4,5 %. Сукупно на два регіони припадало 16-17 % ВВП. А якщо рахувати втрати суміжних галузей і відтік інвесторів, то втрати економіки складуть більшу цифру.

Крім того, є ще збитки, які не можна оцінити грошима, але вони дуже істотні. «Знищується людський потенціал Донбасу», – вважає економіст В. Степанюк. – Багато кваліфікованих кадрів залишили регіон, причому виїхали безповоротно. Ще кілька мільярдів доларів знадобиться на відновлення регіону після війни. У зв'язку з цим загальний збиток від конфлікту на сході може досягати 20 млрд. доларів.

Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк у вересня 2014 заявив, що підрахувати збитки на Донбасі Україні допоможе спеціальна місія ЄС. Тоді ж

він висловив думку, що збитки від воєнних дій у східних областях України можуть досягти \$ 8 млрд. (104 млрд. грн.).

Як вже раніше нами зазначалося, за оперативними даними НАК «Нафтогаз України», обсяг запасів Чорноморського шельфу в зоні доступності – 48 млрд. кубів газу і 3 млн. тонн нафти. Колишній Міністр енергетики та вугільної промисловості Юрій Продан оцінив суму втрат України від націоналізації нафтогазового господарства Криму в \$ 40 млрд.

Нами вже зазначалося, що питома вага кримських припортових елеваторів у загальному обсязі ємностей буферного накопичення становить близько 10 %.

Крим генерував до 15 % загальноукраїнського врожаю зерна.

Крім того, необхідно відзначити, що силова операція на сході України, яку керівництво країни почало в середині квітня 2014 року, коштувала Києву майже 5 млрд. доларів. Про це 17 вересня повідомила уповноважений президента Петра Порошенка з мирного врегулювання ситуації в Донецькій і Луганській областях І. Геращенко. А раніше Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк зазначав, що кожен день війни обходиться державі в 80 млн. гривень (6 млн. доларів).

Однак необхідно зауважити, що визначаючи вищеназвані збитки, ні РНБО, ні Мінюст, ні уряд не конкретизують методику, за допомогою якої проводилася оцінка відповідного збитку, а також не називає основні категорії оціненого збитку.

Фіксована сума збитку, на думку юристів О. Чалого і А. Малиновського, може свідчити про те, що вона розрахована на підставі вартості активів, втрачених Україною.

Але, такий підхід до оцінки збитку, за думкою тих же юристів, пов'язаний зі значними юридичними ризиками, оскільки, претендуючи на повернення вартісного еквівалента втрачених активів, українська сторона може вважатися як та, що відмовилася від права на самі активи.

Для визначення суми збитку за основу доцільно брати не вартість активів, доступу до яких була позбавлена Україна, її громадяни та юридичні особи, щоб

уникнути ризику втрати титулу (права власності на такі активи), а розраховану суму збитку за незаконне тимчасове володіння чужим майном (за незаконне позбавлення доступу України, її громадян та юридичних осіб до користування їх майном у Криму). При цьому сума збитку повинна бути не фіксованою, а розрахованою за певний проміжок часу (наприклад, за один календарний місяць) і автоматично збільшуватися з часом. Відповідно, сума збитку повинна бути розрахована як своєрідна «рента» до тих пір, поки Крим буде неправомірно перебувати під фактичним контролем Росії.

Таблиця 3.2

Основні види збитку від війни та анексії Криму

Види збитку	Форма прояву	Обсяг, грн., дол. США
1	2	3
1. Зовнішньо-і внутрішньополітичні наслідки	1. Фактично технічній дефолт України. 2. Зниження довіри до уряду та президента. 3. Зростання соціально-економічного невдоволення населення.	(5 % і 17 %) – найнижчий рівень за останні 2 роки. ВВП на душу населення найнижчі в Європі
2. Військово - політичні наслідки	1. Зростання витрат на оборону в структурі витрат бюджету. 2. Збільшення кількості мобілізованих до ЗСУ та поновлення строкової служби.	5 млрд. дол.

1	2	3
3. Соціально-економічні наслідки. 3.1. Соціальні 3.2. Економічні	1. Загиблі військовослужбовці та громадяни. 2. Поранені військовослужбовці та громадяни. 3. Полоненні військовослужбовці та громадяни. 4. Вимушено переселені громадяни. 5. Громадяни, що пропали безслідно. 6. Пенсії та компенсації вимушено - переселеним громадянам. 1. Втрата території Криму. 2. Втрата території Сходу України. 3. Руйнування майнових об'єктів у промисловості та соціальній сфері. 4. Руйнування інфраструктури. 5. Падіння фінансових показників діяльності підприємств. 6. Скорочення бюджетних відрахувань, нарощування боргів. 7. Втрата 17 % ВВП через втрату контролю над східними територіями (15 % ВВП) та Криму (2 % ВВП). 8. Втрата від націоналізації нафтогазового господарства Криму.	2000 осіб 5000 осіб 900 000 осіб 14 млрд. грн 1, 08 трлн. грн. 30 млрд. грн. 4,8 млрд. грн. 8 млрд. дол. 2,8 млрд. дол. 170 млрд. грн. 40 млрд. дол.
4. Екологічні наслідки	1. Забруднення підземних вод та питної води. 2. Затоплення прилеглих до шахт територій. 3. Замінування сільгосп та лісгоспугідь.	до 5 млрд. грн.

Як один з можливих варіантів, вищеназвані юристи пропонують, в основу розміру заподіяної шкоди покласти потенційно недоотриманий дохід від максимально можливого, ефективного використання втраченого активу, дисконтованого до поточного моменту [100].

В. Лановий, экс-міністр економіки України, президент Центру ринкових реформ, також зазначає, що до суми збитку виникає багато питань, і вона вимагає серйозного уточнення. За словами В. Ланового при розрахунку збитку склад об'єктів, які мають цінність, дуже обмежений. Він вважає, що для розрахунку необхідно включати реальні об'єкти природи, поклади корисних копалин, потенціал доходів від надання різних послуг. Крім того, за словами В. Ланового, втрати у випадку анексії – поняття не «одноразове» і має обчислюватися в періоді. «Якщо ми втрачаємо Крим на кілька років, то необхідно говорити про річне обчислення збитку. А якщо це продовжуватиметься десятки років, тоді потрібно множити на 10», - пояснює експерт.

В. Суслов, представник уряду України при Євразійській економічній комісії, зазначає, що за основу підрахунку збитку лягла вартість майна і землі. «Якщо Україна так порахувала, значить, це її оцінка. Хоча я вважаю, що правильніше було б домагатися незалежної оцінки від зовнішніх учасників. Такий розрахунок необхідний для достовірності та прийняття судом рішень», - роз'яснює він [37].

Що стосується механізму стягнення шкоди, то для підрахунку збитку від конфлікту на Донбасі і анексії Криму в Міністерстві юстиції України планують створити спецпідрозділ по відшкодуванню збитків від анексії Криму.

Крім того, фахівці відповідного міністерства повинні підготувати позови до міжнародних судів – ЄСПЛ і Стокгольмський арбітраж. За словами Міністра юстиції, буде виведена базова сума збитку для стягнення з російської сторони в міжнародних судах. Це буде формат конфіскації держмайна в рамках стягнення збитків. Відбуватиметься це через судові рішення – арешт, потім оцінка і компенсація за рахунок цього майна грошових втрат України.

Крім того, в Україні створена спеціальна робоча група з юристів та українських компаній (в першу чергу, це «Нафтогаз» і сільгоспвиробники) для подачі групового позову у зв'язку з анексією Криму. Претензії «Нафтогазу», в першу чергу, стосуються націоналізації «Чорноморнафтогазу».

Колишній Голова Луганської облдержадміністрації Г. Москаль повідомив у засобах масової інформації, що уряд України підготував постанову про компенсації громадянам збитків, завданих військовими діями в Луганській і Донецькій областях. Але, на жаль, ця постанова ще не прийнята.

За інформацією В. Омельченка – голови громадської організації «Громадянська ініціатива» – в Україні запрацював «Єдиний реєстр збитку інфраструктури в зоні АТО». За його словами, вже сьогодні необхідно розпочати підготовчу роботу по створенню відкритого реєстру збитку інфраструктури в зоні АТО для того, щоб оцінити втрати, нанесені інфраструктурі Донбасу .

«Єдиний реєстр збитку інфраструктури в зоні АТО» – це картотека зруйнованих об'єктів Донбасу, яка буде доступна в онлайн-режимі. Все це дасть можливість об'єктивно оцінити збиток і визначити черговість робіт з відновлення регіону.

Також, Єдиний реєстр може бути корисний людям, які виїхали із зони АТО, втратили зв'язок і хочуть дізнатися, в якому стані знаходяться конкретні житлові будинки, соціальні чи промислові об'єкти.

Але такі заходи є недостатніми для того, щоб в Україні запрацював механізм відшкодування збитків як фізичним, так і юридичним особам.

Що стосується джерел відшкодування збитку, то кошти на відновлення регіону уряд планує виділити з резервного фонду України.

В Україні також реалізується план ООН з надання допомоги Україні, прийнятий 14 серпня 2014 року. На 19 вересня 2014 року цей план був вже профінансовано на 14 % (4,5 млн. дол. із потрібних 33 млн.).

Сума коштів, виділених різними гуманітарним організаціям на операції в Україні на 19 вересня 2014 року, досягла 13,7 млн. дол.

Крім того, ініціюється створення «Фонду відновлення Донбасу», якому повинна передувати оцінка збитку, якого зазнала ця територія. Про це повідомила віце-президент Світового банку (СБ) Лора Так під час переговорів з колишнім Міністром фінансів України А. Шлапаком. Перша місія, яка буде проводити оцінку – загальна оцінка ООН, ЄС і Світового банку. Ідея полягає в

тому, що місія буде ідентифікувати пріоритетні зони і сектори щодо визначення вартості та потреб біженців.

Як бачимо, джерела відшкодування збитку також недостатні. Урядом не запропоновані механізми акумулювання коштів на ці цілі.

Проведений аналіз теоретичних і методичних підходів оцінки збитку в Україні показав, що відсутність єдиних підходів до оцінки збитку може викликати багато проблем як серед експертів, так і в судах. Крім того, практично не розроблений механізм відшкодування збитку, а це в свою чергу може негативно позначитись на термінах і розмірах відшкодування.

Крім того, не деталізовані підходи щодо оцінки збитку для різних суб'єктів. На сьогоднішній день розглядаються лише питання про оцінку збитку в цілому для країни. Практично не розглядаються проблеми відшкодування збитку конкретним підприємства і громадянам, постраждалим від війни та анексії Криму.

Тому необхідність розробки теоретичних і методичних підходів до оцінки збитку для різних суб'єктів країни не викликає сумніву. У рамках даного дослідження будуть викладені концептуально деякі підходи до оцінки збитку і механізму його відшкодування для підприємств.

3.3. Аналіз досвіду відшкодування збитку від війни

Форма відшкодування збитку, що заподіяний однією державою іншій державі, в міжнародному праві називається репарацією.

Репарації (від лат. *Reparatio* – відновлення) – форма матеріальної відповідальності суб'єкта міжнародного права за шкоду, заподіяну в результаті вчиненого ним міжнародного правопорушення іншому суб'єкту міжнародного права, зокрема відшкодування державою, з огляду на мирні договори або інші міжнародні акти, шкоди, заподіяної нею державам, які зазнали нападу.

Обсяг і характер репарацій повинні визначатися відповідно до нанесених матеріальних збитків.

Вперше право на отримання репарацій обґрунтовано у Версальському договорі 1919 р. та інших договорах Версальської системи, де зафіксована відповідальність Німеччини та її союзників за збитки, понесені цивільним населенням країн Антанти внаслідок війни. Насправді репарації у зазначених договорах носили форму замаскованої контрибуції.

Контрибуція (лат. *Contributio* – загальний внесок, громадський збір коштів) буває двох типів. Перший тип – це платежі, що накладалися на державу, що програла, на користь держави-переможця. Другий тип – це платежі, які під час війни оплачуються населенням зайнятої території.

Виникнення контрибуції відноситься до найдавніших часів. Це поняття існує стільки ж століть, скільки ведуться війни. Сторона-переможець розпоряджалася завойованими землями на свій розсуд, це було безумовне право, що виникало з факту перемоги. Щоб уберегти населення від розорення, жителі відкуповувалися грошима, цінними речами, невільниками. Завойовники самі визначали розмір, форму і умови виплат, при цьому прагнучи не тільки покрити військові витрати, а й отримати значну суму понад те. Крім грошового оброку, також могла накладатися продуктова повинність та інші види данини. Контрибуція довгий час була, по суті, не правомірним стягуванням компенсації, а грабунком. У наш час такі несанкціоновані побори заборонені. Війська повинні купувати у населення необхідні товари або експропріювати їх з гарантією подальшої винагороди.

Перша спроба захистити під час війни недоторканність майна мирних громадян була зроблена в 1785 році. У договорі, укладеному між США і Пруссією, було оголошено принцип недоторканності приватної власності. У 1799 році, не знайшовши застосування цього договору на практиці, його було скасовано. Тільки в 1872 році його повторно прописали в трактаті між тими ж США та Італією, а в 1874 році цей пункт включили в Брюссельську конференцію. Відтоді, контрибуцію обмежили такими пунктами:

- контрибуція може стягуватися замість податків, які виплачує населення в мирний час державі;

- контрибуція може стягуватися у вигляді доставки необхідних війську товарів натурою;

- контрибуція може стягуватися як штраф, що заміняє іншу кримінальну відповідальність (особливо в тих випадках, коли злочинець не виявлений або втік).

У 1889 році ці пункти були розглянуті Першою Гаазькою конференцією, а в 1907 році Друга Гаазька конференція їх уточнила. Контрибуція тепер мала наступні обмеження:

- якщо загарбник стягував з населення встановлені в державні податки, мита та інші збори, то він зобов'язаний робити це згідно з чинними правилами оподаткування;

- інші грошові стягнення, крім зазначених вище, могли стягуватися тільки на потреби армії або управління захопленими територіями;

- грошове стягнення не могло накладатися на все населення за діяння окремих осіб, якщо в цих діяннях не могло бути визначено солідарної відповідальності громадян;

- контрибуції вилучалися лише на підставі письмового розпорядження головнокомандуючого і під його відповідальність;

- при отриманні грошей видавалася розписка.

Контрибуції, які накладалися на уряд переможеної держави по закінченню війни, являли собою компенсацію переможцю його військових витрат. Як правило, переможець бажав не тільки покрити військові витрати, пов'язані із завоюванням території, але і відшкодувати всі втрати, яких зазнали в результаті війни.

З більш давніх прикладів використання контрибуції можна навести Дарданський мир, укладений у 86 році до н. е. між Римом і Понтійським царством.

Відшкодування військових втрат за допомогою накладення контрибуції особливий розвиток отримало в епоху Коаліційних воєн проти Наполеона. Наполеон не уклав жодного мирного договору, не висунувши контрибуції. У період з 1795 по 1808 роки Франція отримала більше двадцяти контрибуцій на

загальну суму 535 млн. франків. З них найбільші суми виплатили Голландія в 1795 році (210 млн. франків) і Пруссія в 1808 році (120 млн. франків). А в 1815 році союзники, у свою чергу, наклали на Францію величезну контрибуцію. У 1815 році учасниками Сьомої антифранцузької коаліції був підписаний Паризький мирний договір, за яким Франція була обкладена контрибуцією в розмірі 700 млн. франків, які зобов'язана була віддати протягом п'яти років. До повної оплати боргу частина території була окупована армією союзників в кількості 150 тис чоловік, утримання якої також оплачувалося Францією [37].

Після Паризького договору в мирних трактатах між європейськими державами не передбачалася контрибуція. Їх відновила Пруссія з початком Австро-Пруської війни в 1866 році, довівши практику контрибуцій до величезних розмірів. У 1871 році Франція повинна була сплатити, не враховуючи згаданих вище поборів, 5 млрд. франків. У 1866 році, після закінчення семитижневої війни з Австрією, Пруссія за Празьким мирним договором наклала на Австро-Угорщину контрибуцію в 20 млн. пруських талерів.

Сума всіх контрибуцій за 100 років з 1795 року становить близько 8 млрд. франків (без китайської контрибуції на користь Японії в 1895 році), - з них на частку Пруссії припадає 51,4%. Контрибуція, накладена Росією на Туреччину після війни 1877-1878 років (відповідно договорів 1879 р. і 1882 р.), становила 802 млн. франків. Крім того, Туреччина повернула Росії південну частину Бессарабії, міста Карс, Ардаган, Батумі.

Після Другої світової війни мирним договором 1947 року втілюється в життя принцип неприпустимості контрибуцій, а Женевська конвенція 1949 року забороняє їх стягування.

Під тиском громадської думки при розробці Версальського договору формально відмовилися від контрибуцій, замінивши їх репараціями.

За підсумками Першої світової війни був укладений Версальський мирний договір, за яким була визначена сума репарацій: 269 млрд. золотих марок – еквівалент приблизно 100 000 тонн золота. Зруйнована і ослаблена спочатку економічною кризою 20-х років, а потім і Великою депресією Німеччина була

нездатна виплачувати колосальні репарації і була змушена позичати в інших держав, щоб виконувати умови договору. Репараційна комісія скоротила суму до 132 млрд. золотих марок. (Тоді це відповідало 22 млрд. фунтів стерлінгів).

Статтею 116 Версальського договору також визначалося право Росії на пред'явлення Німеччині реституційних і репараційних вимог.

Нагадаємо, що під реституцією у міжнародному праві розуміють повернення майна, що було загарбано й вивезено однією із держав, що воюють на територію іншої держави.

У 1924 році американський банкір Чарльз Дауес висунув ряд пропозицій щодо врегулювання проблеми виплат репараційних платежів Німеччини. Ці пропозиції були винесені на обговорення міжнародної конференції в Лондоні в липні-серпні 1924 р., яка завершилася 16 серпня 1924 р., нею був прийнятий так званий «План Дауеса». Але основним елементом «Плану Дауеса» було надання фінансової допомоги Німеччині від США та Англії у вигляді кредитів нібито для виплати репарацій Франції. У 1924-1929 рр. Німеччина отримала за «Плану Дауеса» від США – 2,5 млрд. дол., від Англії – 1,5 млрд. дол. Це дало можливість німецькій промисловості повністю переоснастити свою матеріальну базу, практично стовідсотково оновити виробниче обладнання і створити базу для майбутнього відновлення військового виробництва. До того ж в Німеччину були продані всі технології, що забезпечували військове виробництво, а американські промисловці були власниками більшості підприємств [37].

У серпні 1929 і січні 1930 відбулися репараційні конференції, на яких було вирішено надати Німеччині пільги і був прийнятий новий план виплати репарацій, який отримав назву «план Юнга», на честь американського банкіра, голови комітету експертів. План Юнга передбачав скорочення загальної суми репарацій з 132 до 113, 9 млрд. марок, термін виплати передбачався на 59 років, зменшилися й щорічні платежі. У 1931-1934 рр. сума виплат повинна була збільшуватися, починаючи з 1 млрд. 650 млн. марок на рік. У наступні 30 років репарації мали виплачуватися по 2 млрд. марок. В інші 22 роки обсяг щорічних внесків зменшувався.

Велика депресія, яка розпочалася незабаром, призвела до зриву цього плану. З початку 30-х рр. ХХ століття німецькі уряди, що змінювали один одного, все наполегливіше вимагали повного скасування репараційних платежів, мотивуючи це можливим крахом німецької економіки, а також комуністичною революцією в Німеччині, яку цей крах неминуче спричинить. Ці вимоги знайшли підтримку серед урядів великих держав. У 1931 році Президент США Герберт Гувер оголосив мораторій на німецькі репарації.

Для остаточного вирішення питання з репараціями була скликана міжнародна конференція в Лозанні, яка закінчилася підписанням 9 липня 1932 року угоди про викуп Німеччиною за три мільярди золотих марок своїх репараційних зобов'язань з погашенням викупних облігацій протягом 15 років. Лозаннський договір або, як його називали, «Заключний пакт», був підписаний Німеччиною, Францією, Англією, Бельгією, Італією, Японією, Польщею та британськими домініонами. Він замінив собою всі попередні зобов'язання за планом Юнга.

Однак і ці угоди не були виконані, оскільки після приходу до влади в Німеччині в 1933 році Гітлера, його урядом сплата будь-яких репараційних платежів була припинена.

Вже після Другої світової війни і утворення в 1949 році Федеративної Республіки Німеччина глави МЗС США, Англії та Франції зобов'язали її повернутися до виплати боргів за Версальським договором. У 1953 році, згідно з Лондонським договором, Німеччині, яка втратила частину території, було дозволено не платити за відсотками аж до об'єднання.

Об'єднання Німеччини 3 жовтня 1990 року спричинило «реанімацію» її репараційних зобов'язань за Версальським договором. На те, щоб сплатити борги, Німеччині було відпущено 20 років, для чого країні довелося взяти двадцятирічний кредит в 239,4 мільйона марок.

4 жовтня 2010 року Німецький федеральний банк виплатив останній платіж за грошовими зобов'язаннями, пов'язаними з репараціями, і таким чином ці зобов'язання були Німеччиною повністю виконані.

16

Форми репарацій з нацистської Німеччини та її союзників у відшкодування збитку, нанесеного ними в ході Другої світової війни 1939-1945 рр., були визначені на Ялтинській конференції 1945 року. На Потсдамській конференції 1945 р. було підписано наступну угоду: репараційні претензії СРСР будуть задоволені шляхом вилучення активів із східної зони Німеччини і за рахунок німецьких активів, що перебувають в Болгарії, Фінляндії, Угорщині, Румунії та Східній Австрії; репараційні претензії Польщі СРСР задовольнить зі своєї частки; претензії США, Великобританії та інших країн, які мають право на репарації, будуть задовільнені із західних зон; деяку частку репараційних платежів СРСР додатково повинен був отримати із західних зон Німеччини. Рішення Ялтинської та Потсдамської конференцій про репарації СРСР із західних зон Німеччини західними державами не були виконані повністю.

За твердженням німецької сторони, у Росії і країнах СНД в даний час знаходяться близько 200 тис. вивезених після війни музейних експонатів, два мільйони книг і три кілометри папок з архівами.

Згідно з опублікованими в 1990-і роки російськими дослідниками Михайлом Семірягою і Борисом Книшевським, за даними Головного трофейного управління, в СРСР з Німеччини було вивезено близько 400 тис. залізничних вагонів, у тому числі 72 тис. вагонів будівельних матеріалів, 2 885 заводів, 96 електростанцій, 340 тис. верстатів, 200 тис. електромоторів, 1 млн. 335 тис. голів худоби, 2,3 млн. тонн зерна, мільйон тонн картоплі та овочів, по півмільйона тонн жирів і цукру, 20 млн. літрів спирту, 16 тонн тютюну. З СРСР вивезли телескопи астрономічної обсерваторії університету Гумбольдта, вагони берлінської підземки і круїзні лайнери. Зокрема, в 1950 році конфіскованим технологічним, енергетичним і вантажопідйомним обладнанням з Німеччини був оснащений у Краснодарі компресорний завод. У м. Кемерово на підприємстві КОО «Азот» до цього дня використовуються трофейні компресори 1947 випуску фірми «Шварцкопф» [37].

У жителів радянської зони окупації Німеччини офіційно конфіскували 60 тис. роялів, 460 тис. радіоприймачів, 190 тис. килимів, 940 тис. предметів меблів,

265 тис. настінних і настільних годинників, які в основному були розподілені за невелику плату між радянськими номенклатурними чинами і старшими офіцерами. У документах трофейного відомства числяться також 1,2 млн. чоловічих і жіночих пальто, 1 млн. головних уборів і 186 вагонів вина.

Виконання репарацій з НДР було припинено за спільною угодою з СРСР з 1 січня 1954 року.

Вилучення промислового устаткування, іншого обладнання та торгових суден, відповідно до Паризької угоди від 14 січня 1946 року, із західної зони Німеччини на користь США, Великобританії та інших держав оцінюється в цілому в 4,782 млрд. дол. (за курсом 1938 р.), що еквівалентно 4249,5 тоннам золота. Для порівняння, найбільший золотий резерв в даний час належить США і становить 8133,5 тонн.

Вартість вилучень з Радянської окупаційної зони і НДР склала за оцінками Федерального міністерства внутрішньонімецьких відносин в цілому 15,8 млрд. доларів, що еквівалентно приблизно 14041 тонні золота.

Репарації з держав, що воювали на боці Німеччини в Європі, були передбачені мирними договорами 1947 р. на наступних принципах: відповідальність за агресивну війну (з урахуванням того, що ці країни вийшли з війни, порвали з Німеччиною, а деякі з них оголосили їй війну), часткове відшкодування шкоди, заподіяної війною, з тим, щоб виплата репарацій не підривала економіку країни, виплата репарацій натурою, зокрема за рахунок демонтажу обладнання військової промисловості, а також поточної промислової продукції.

Фінляндія була єдиною країною, яка повністю виплатила військові репарації в сумі 226,5 млн. доларів.

Сучасний досвід відшкодування матеріального збитку, заподіяного війнами за останні 20 років можна розглянути на прикладі тих країн, де відбувалися або продовжують відбуватися війни.

Так, уряд Сирії в 2014 році оприлюднив дані про економічний збиток, який зазнала країна в результаті громадянської війни, яка й досі триває [37].

Віце-прем'єр країни Омар Галаванджі повідомив, що загальний матеріальний збиток, за оцінками уряду, склав 3250 млрд. сирійських фунтів (приблизно 21,6 мільярда доларів). Чинивник при цьому підкреслив, що ця сума постійно зростає.

Роком раніше, в лютому 2013 року, Дамаск оголосив, що збиток склав близько трильйона сирійських фунтів. Тоді ця сума приблизно дорівнювала 14 мільярдам доларів.

Економіка Сирії була серйозно підірвана війною, яка триває вже майже три роки, а також економічними санкціями, введеними проти чинного режиму. Деякі населені пункти в ході бойових дій або сильно постраждали, або були практично знищені. Серйозним руйнуванням, зокрема, піддалося місто Алеппо, що вважається економічною столицею країни.

Всього за час бойових дій було вбито більше 130 000 чоловік, ще кілька мільйонів залишилися без даху над головою і стали біженцями.

Але й досі не відомо, яким чином ці збитки будуть компенсовані Сирії.

У засобах масової інформації оприлюднено інформацію про матеріальний збиток сторін під час війни в Югославії.

Так, за рахунок використання великої кількості високоточної зброї війна проти Югославії коштувала американцям півмільярда доларів на день. Втрати в особовому складі серед пілотів та рятувальних команд склали 332 особи.

У результаті бойових дій Югославія втратила 576 військовослужбовців убитими і зниклими безвісти. Жертви серед цивільного населення Югославії склали більше двох тисяч чоловік загиблими і семи тисяч пораненими.

Також у ході збройного конфлікту було зруйновано або сильно постраждали деякі населені пункти.

Азербайджан приступив до оцінки, відповідно до міжнародних стандартів за поточними ринковими цінами, матеріальних і культурних втрат, яких зазнала країна в результаті операцій Збройних сил Вірменії. Для цього створена робоча група з 15 осіб, яка працюватиме при Державній комісії з відновлення та реконструкції окупованих у результаті військових операцій і постраждалих у

зв'язку з цим територій Азербайджану. За 2 роки роботи цієї групи оброблено 5976 підтверджених документів, пов'язаних із втратою, завданою Седереку в результаті вірменської окупації. Робоча група використовує архіви Франції, Грузії, Німеччини та Росії для збору інформації про природні ресурси Нагірного Карабаху, які були задокументовані ще в середині ХХ століття.

Також було заявлено, що до проведення розрахунків втрат азербайджанською стороною будуть залучені і міжнародні експерти з метою посилення саме на міжнародні стандарти оцінки. Бо документи Європейської асоціації з оцінювання та інших міжнародних організацій підтверджують, виходячи з досвіду різних країн, що Азербайджан має право вимагати компенсацію за завдану шкоду.

Передбачається, що оцінка нанесеного збитку за традиційною ринковою вартістю, що спирається на міжнародні стандарти, буде проведена за різними класифікаціями, і на основі відповідних презентацій. Наприклад, представники робочої групи вважають, що близько 60 відсотків факторів, що впливають на екологію Азербайджану, формуються на окупованих територіях. Тобто Вірменія проводить проти Азербайджану політику екологічного тероризму. Також називається збиток, обумовлений тим, що під час нагірно-карабахського конфлікту сотні тисяч людей втратили можливість отримати освіту, що означає нанесення шкоди інтелектуальному потенціалу Азербайджану в результаті агресивної політики Вірменії.

Підсумковий звіт з оцінкою збитку, як результат роботи групи, буде представлений Кабінету міністрів Азербайджану.

Опублікована також інформація про наслідки військових дій в Чеченській республіці в демографічному аспекті [80, с. 26-77].

Демографічні наслідки конфліктів і військових дій складаються з двох основних видів: втрати серед мирного населення та втрати серед військовослужбовців.

Демографічні втрати – загиблі і померлі військовослужбовці та цивільні особи, незалежно від причин загибелі (смерті), а також ті, що не повернулися з полону, тобто люди, безповоротно втрачені для армії і країни.

Демографічні втрати підрозділяють на такі види: як безповоротні та санітарні. Безповоротні втрати - загиблі в боях, зниклі безвісти, померлі від ран на полі бою і в лікувальних установах, померлі від хвороб, отриманих на війні, або померлі на фронті від інших причин та ті, що потрапили в полон. померлі на фронті від інших причин, та ті, що потрапили в полон.

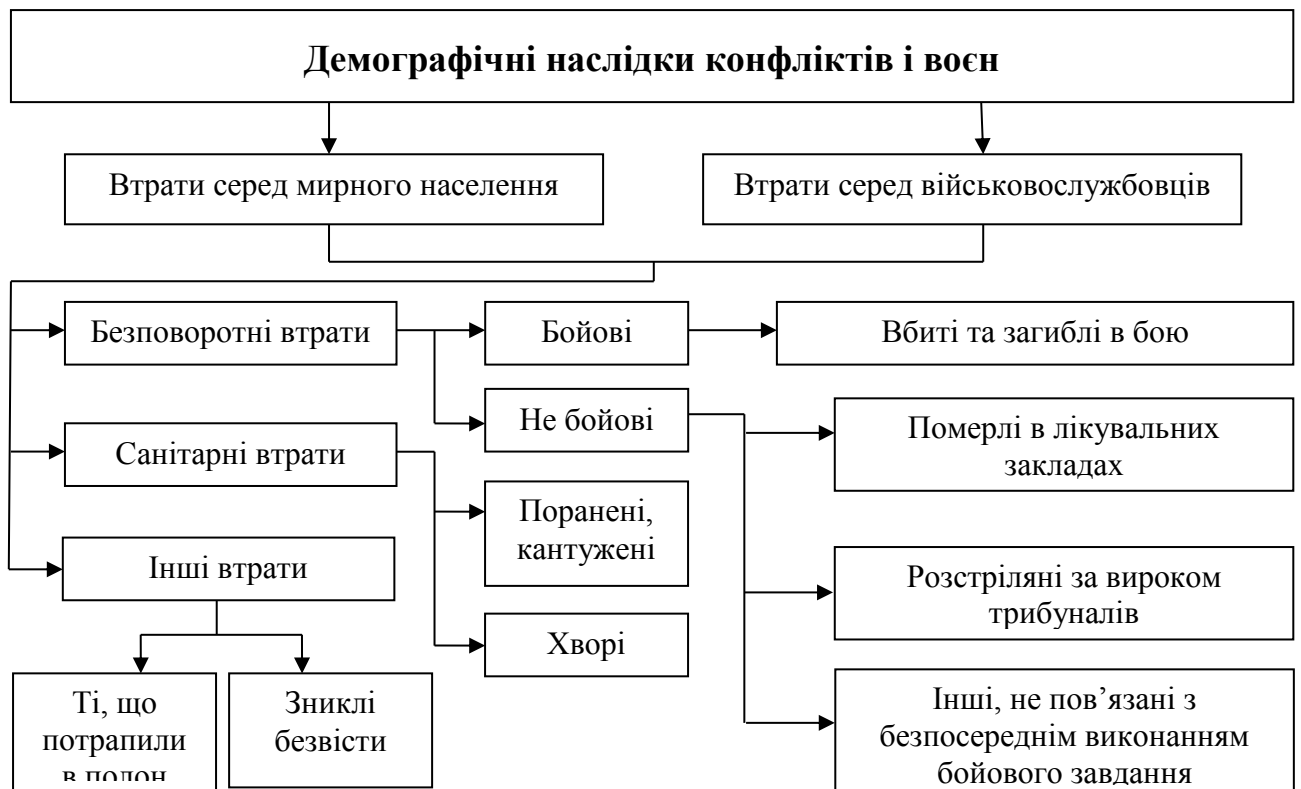

Рис 3.6. Демографічні наслідки конфліктів і воєн

За своїм характером безповоротні втрати можна розглядати як бойові та не бойові. Бойові втрати - це вбиті на полі бою, померлі від ран на етапах санітарної евакуації та в госпіталях. До інших втрат серед мирного населення та військовослужбовців можуть бути віднесені зниклі безвісти в умовах бою і ті, що потрапили в полон.

Не бойові втрати не пов'язані з безпосереднім виконанням бойового завдання, це загиблі через необережне поводження зі зброєю, в аваріях, катастрофах і в

результаті інших пригод, померлі від хвороби в лікувальних установах, ті, що покінчили життя самогубством, розстріляні за вироком військових трибуналів за різні військові і кримінальні злочини.

Санітарні втрати становлять поранені, контужені і хворі військовослужбовці, що втратили боєздатність і евакуйовані з району бойових дій у лікувальні установи не менш ніж на одну добу. Військовослужбовці, які отримали легкі поранення, травми і захворювання, не вибувають з лав та в число санітарних втрат не включаються.

Загалом, складно оцінити усі види втрат під час конфліктів.

Оцінка показників демографічних втрат через військові дії в Чеченській республіці розроблялась, систематизувалася, аналізувалася на підставі різноманітних джерел (повідомлення преси, наукові праці різних авторів, дані міжнародних гуманітарних організацій).

У 1992 році в Чеченській Республіці проживало близько 1 млн. постійних жителів. Після військових дій чисельність населення істотно зменшилася. При всій однозначності цього явища можна навести кілька цифр, які взаємовиключають одна одну щодо чисельності населення Чеченської Республіки. У березні 2000 року в усіх населених пунктах Чечні залишилося близько 300 тис. чоловік. За даними реєстрації, проведеної у серпні 2000 року у зв'язку з виборами депутата в Державну думу Чечні, на її території налічувалося більше 400 тис. чоловік віком старше 18 років [101].

За даними московської влади, у Чечні проживає 573,9 тисячі осіб, за даними паспортно-візової служби МВС – 995,5 тисячі, за даними місцевих адміністрацій – 1166,3 тисячі, згідно з відомостями Датської ради з біженців – 733,9 тисячі, за результатами обліку Державного комітету зі статистики на початок 2002 року в республіці проживало 574 тис. чоловік.

За даними експертів, у листопаді 2001 року в республіці проживало 610 тис. чоловік. Найбільш достовірними з наведених вище даних можна назвати відомості Датської ради з біженців, які засновані на результатах перепису населення республіки, проведеної спільно з УВКБ ООН в листопаді 1999 року -

січні 2000 року. Недоліком перепису стала неможливість її проведення в декількох гірських районах Чечні (Ножай-Юртівському, Шатойському, Шаройському, Ітум-Калінському районах) [102].

Як бачимо, демографічні наслідки цього конфлікту вражають. У той же час відсутність єдиного підходу до оцінки демографічних втрат не дозволяє навіть виявити реально ці втрати.

Важливим демографічним наслідком стала кардинальна зміна етнічного складу населення. За даними Всесоюзного перепису населення 1989 року, на території колишньої Чечено-Інгушської АРСР проживало 1270,4 тисячі осіб. Населення території сучасної Чеченської Республіки в 1989 році налічувало 1084,4 тисячі осіб, у тому числі 269,1 тисячі росіян (близько 25 % населення республіки). Основна частина росіян (близько 72 %), вірмен, євреїв та інших невайнахських народів проживала в містах, насамперед у Грозному.

За вісім років, з 1991 по 1998 роки, республіку покинули до 500 тис. чеченців, 150-180 тис. росіян, 15 тис. вірмен, 10 тис. інгушів, а також 2 тис. євреїв. У першому півріччі 1999 року з Чечні виїхали близько 4,8 тисячі чоловік. Восени 1999 року в Інгушетію пішли близько 200 тис. чеченців [103].

Крім того, свою роль зіграли демографічні втрати серед населення різних етнічних груп. За оцінками Міністерства національностей Росії, з 1991 по 1999 роки на території республіки злочинцями було вбито (не рахуючи військових дій) більш 21 тисячі росіян, захоплено понад 100 тис. квартир і будинків, що належать «некорінним» жителям Чечні (включаючи інгушів).

Етнічні міграції призвели до того, що чеченці становлять тепер переважну частину населення республіки - приблизно 97,4% (замість 70,7% у момент перепису 1989 року). Хоча слід мати на увазі, що оцінка етнічної структури населення носить дуже приблизний характер, оскільки перепис Датської ради з біженців і УВКБ ООН не враховувала етнічну приналежність населення, а дані Держкомстату РФ носять розрахунковий характер.

Частка росіян у населенні Чеченської Республіки скоротилася з 25,0 % до 1,3 %, або більш, ніж в 30 разів. Більшість з них складають пенсіонери та безпорадні старі, які не можуть виїхати.

Політична опозиція в Москві і деякі експерти вважають, що влада навмисне занизила реальну кількість жертв. Г. Явлінський заявив про 100 тисяч загиблих у першій чеченській війні. Подібна точка зору також тиражувалася деякими засобами масової інформації та російськими політиками.

За оцінками генерала А. Лебеда (які швидше за все завищені), кількість загиблих тільки серед мирних жителів склала 70-80 тисяч чоловік і військовослужбовців федеральних військ - 6-7 тисяч чоловік. Приблизно таку ж оцінку – близько 80 тис. загиблих у першу чеченську кампанію – давали бойовики. За час першої чеченської війни було поранено близько 40 тис. чоловік. Як свідчать військові експерти, в аналогічних війнах зазвичай на одного вбитого доводиться четверо поранених, тому наведені вище цифри явно не стикуються і є завищеними [80].

Очевидно, що близька до істини оцінка втрат, запропонована колективом дослідників на чолі з В. Тишковою, які назвали цифру втрат у 35,7 тисячі чоловік.

За оцінками Рязанцева С.В., кількість убитих в першу чеченську кампанію, становить від 44,2 до 50,7 тисячі чоловік. Слід мати на увазі, що приблизно половину серед даних демографічних втрат становить цивільне населення.

У період першої чеченської кампанії 1994-1996 років 388 людей зникли безвісти. За іншими даними, після закінчення кампанії невідомою була доля 1,2 тисячі російських військовослужбовців. Деякі з них перебували в полоні, загинули або були не впізнані [80].

У ході антитерористичної операції, або другої чеченської кампанії, з 1 жовтня 1999 року по грудень 2002 року втрати федеральних збройних сил і Міністерства внутрішніх справ склали 4,7 тисячі чоловік убитими, більше 13 тисяч осіб поранено, 28 пропали безвісти. За іншими даними, у другій чеченській військовій кампанії з 1 жовтня 1999 року по 31 жовтня 2002 року

тільки Міністерство оборони втратило близько 9 тис. військовослужбовців, у тому числі понад 6,3 тисячі були поранені і близько 2,7 тисячі людей вбито, а 29 військових – пропали безслідно. За даними генерала В. Манілова, збройні сили втратили 2,6 тисячі вбитими і 7,5 тисячі чоловік пораненими. За даними ВДВ Росії, за період другої чеченської кампанії загинули 310 військовослужбовців повітряно-десантних військ.

За оцінкою Рязанцева С.В. втрати серед мирного населення були дещо менше порівнено з першою військовою кампанією і не перевищували 5-6 тисяч чоловік убитими і 1-2 тисяч пораненими.

У другій чеченській кампанії, за приблизними оцінками, близько 13-14 тисяч осіб втратили бандитські формування. Кількість людей, зниклих безвісти у другій чеченській кампанії, не піддається точній оцінці. За приблизними даними в розшуку значилися 719 осіб, у тому числі 623 військовослужбовця.

Посилаючись на інші дані, тільки за 2001-2002 роки в Чеченській Республіці пропало безвісти понад 2 тисяч осіб, або в середньому три людини щодня. Багато хто з них стали заручниками або були вбиті.

Справжнім лихом для Північного Кавказу став «кіднепінг» – викрадення людей з метою викупу, який служив джерелом заробітків і для здійснення терористичної діяльності.

З середини 1997 року, коли були викрадені журналісти НТВ і ОРТ і за них був виплачений величезний викуп, бізнес на заручниках бандити поставили на потік. За даними МВС Росії, у 1995 році були викрадені і переправлені в Чечню 1289 людей, в 1996 році - 427 осіб, у 1997 році - 1140 осіб, у 1998 році - 1415 чоловік.

Посилаючись на дані помічника Президента РФ С. Ястржемського, на початку 2000 року в Чечні знаходилося більше 1 тисячі заручників, більшість з яких в Шатойському районі. Серед них 43 військовослужбовці Міністерства оборони і внутрішніх військ, 60 співробітників МВС, 49 жінок, 15 дітей, 12 іноземців. За даними МВС, в квітні 2000 року в заручниках Чеченської Республіки знаходилися 872 людини.

Загалом в Чечні за 1990-і роки більше 46 тис. чоловік обернено в рабство або використовувалося на примусових роботах – від збору черемші до будівництва доріг до Грузії через Ітум-Кале і Тазбічі. За іншими даними, до початку контртерористичної операції в Чечні налічувалося близько 70 тис. рабів різних національностей, включаючи чеченців.

Таким чином, за оцінками Рязанцева С.В., загальні безповоротні втрати військових у Чеченській Республіці з 1994 по 2002 рік склали 54-62 тисячі чоловік, а санітарні втрати – приблизно 65-66 тисяч чоловік. Загальні демографічні втрати становлять за мінімальною оцінкою близько 120 тис. чоловік, а за максимальною – 128 тис. чоловік.

Таким чином, аналіз досвіду визначення втрат від збройних конфліктів показує, що усі види конфліктів (світові, регіональні, громадянські) спричиняють соціальні, економічні та екологічні втрати. У той же час механізм відшкодування та компенсації цих втрат, що діє у світі, є недосконалим.

А механізм відшкодування втрат через репарації потребує якнайменше визначення конфлікту війною (агресією) однієї держави проти іншої. Це особливо актуально для України, бо збройний конфлікт на Сході України та анексія Криму не були визнані війною. А це може негативно вплинути на подальше відшкодування збитків від війн

Збільшення збройних конфліктів у світі останнім часом вимагає створення дієвих світових механізмів, по-перше: запобігання конфліктів, їх скорішого усунення, а по-друге: відшкодування втрат й збитків постраждалій стороні.

РОЗДІЛ 4

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКУ ВІД ФАКТОРА ВІЙНИ НА ПІДПРИЄМСТВІ ТА МЕХАНІЗМУ ЙОГО ВІДШКОДУВАННЯ

4.1. Підходи щодо визначення збитку підприємства від фактора війни

Запропоновані методичні підходи можуть бути застосовані для кількісного визначення збитку від фактора війни на конкретному об'єкті.

Як уже зазначалося, збиток – це втрати суб'єкта або групи суб'єктів частини або всіх своїх цінностей.

Оцінка збитків є необхідним складовим елементом регулювання національної промислової безпеки та компенсації збитків від наслідків військового конфлікту.

Оцінка збитків від військового конфлікту є основою для:

- обліку та реєстрації наслідків від військового конфлікту за єдиними економічними показниками;
- оцінки ризику техногенних катастроф внаслідок військового конфлікту на небезпечних виробничих об'єктах;
- прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення національної безпеки;
- аналізу ефективності заходів, спрямованих на зниження розміру збитку від військового конфлікту.

Запропоновані методичні підходи можна використовувати для розробки відомчих методик оцінки збитку від військового конфлікту в різних галузях промисловості.

Структура збитку від військового конфлікту на підприємстві (виробничих об'єктах), як правило, включає: повні фінансові втрати підприємства, на якому сталися руйнування; витрати на ліквідацію наслідків війни; соціально-економічні втрати, пов'язані із травмуванням та загибеллю людей (як персоналу організації, так і третіх осіб); збитки, що завдані довкіллю; непрямий збиток і втрати держави від припинення робіт виробничих об'єктів та трудових ресурсів.

Необхідність оцінка збитків від військового конфлікту

Облік та реєстрація наслідків від військового конфлікту за єдиними економічними показниками

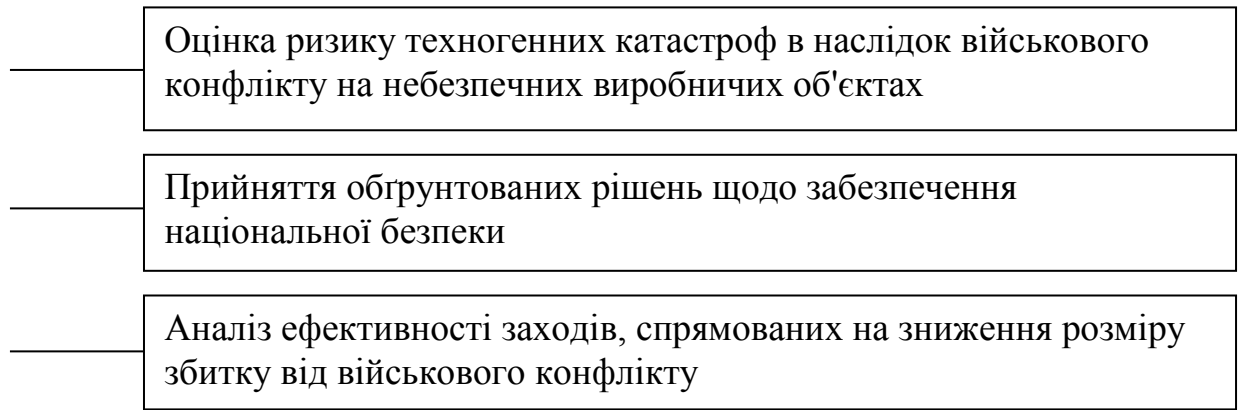

Рис. 4.1. Необхідність оцінки збитків від військового конфлікту

При оцінці збитку на підприємстві під вартістю відновлення розуміється сума витрат у ринкових цінах, що існують на дату проведення оцінки, на створення об'єкта, ідентичного об'єкту оцінки, із застосуванням ідентичних матеріалів і технологій, з урахуванням зносу об'єкта.

Під вартістю заміщення - сума витрат на створення об'єкта, аналогічного об'єкту оцінки, в ринкових цінах, що існують на дату проведення оцінки, з урахуванням зносу об'єкта оцінки.

Під утилізаційною вартістю - вартість об'єкта оцінки, що дорівнює ринковій вартості матеріалів, які він в себе включає, з урахуванням витрат на утилізацію об'єкта оцінки.

При оцінці збитку від війни на виробничому об'єкті, як правило, підраховуються ті складові збитку, для яких відомі вихідні дані. Остаточний збиток від війни розраховується після її закінчення та отримання всіх необхідних даних. Складові збитку можуть бути розраховані незалежно один від одного.

Структура повного збитку може бути визначена, як збиток від війни на виробничих об'єктах й бути виражений у загальному вигляді формулою:

$$Z_{\text{в}} = Z_{\text{н.н}} + Z_{\text{л.а}} + Z_{\text{с.е}} + Z_{\text{н.з}} + Z_{\text{екол}} + Z_{\text{в.т.р}}, \quad (4.1)$$

де Z_e – повний збиток підприємства від війни, грн.;

$Z_{n.n}$ – прямі втрати підприємства, від фактору війни, грн.;

$Z_{l.a}$ – витрати на локалізацію (ліквідацію) наслідків війни, грн.;

$Z_{c.e}$ – соціально-економічні втрати (витрати, понесені внаслідок загибелі і травматизму людей), грн.;

$Z_{n.z}$ – непрямий збиток, грн.;

$Z_{еколог}$ – екологічний збиток (втрати, завдані об'єктам навколишнього природного середовища), грн.;

$Z_{в.т.р}$ – втрати через відсутність трудових ресурсів в результаті загибелі людей або втрати ними працездатності, грн.

Прямі втрати підприємств ($Z_{n.n}$) від війни можна визначити за формулою:

$$Z_{n.n} = Z_{o.ф} + Z_{т.м.ц} + Z_{з.м}, \quad (4.2)$$

де $Z_{o.ф}$ – втрати підприємства в результаті знищення (пошкодження) основних фондів (виробничих і невиробничих), грн.;

$Z_{т.м.ц}$ – втрати підприємства в результаті знищення (пошкодження) товарно-матеріальних цінностей (продукції, сировини тощо), грн.;

$Z_{з.м}$ – втрати в результаті знищення (пошкодження) майна третіх осіб, грн.

Пошкодженими можуть вважатися матеріальні цінності (будинки, споруди, устаткування, продукція, особисте майно і т.п.), які в результаті ремонтно-відновлювальних робіт після конфлікту можуть бути приведені в стан, що дозволяє їх використовувати за первісним функціональним призначенням. В іншому випадку вони повинні вважатися знищеними.

Витрати на локалізацію (ліквідацію) наслідків збройного конфлікту і розмінювання ($Z_{l.a}$) можна визначити за формулою

$$Z_{л.а} = Z_{л} + Z_{р}, \quad (4.3)$$

де $Z_{л}$ – витрати, пов'язані з локалізацією та ліквідацією наслідків війни, грн.;

$Z_{р}$ – витрати на розмінування (інші військові заходи), грн.

Соціально-економічні втрати ($Z_{с.е}$) можна визначити, як суму витрат на компенсації та заходи внаслідок загибелі персоналу ($Z_{з.п}$), і третіх осіб ($Z_{з.т.о}$), і (або) травмування персоналу ($Z_{т.п}$), і травмування третіх осіб ($Z_{т.т.о}$):

$$Z_{с.е} = Z_{з.п} + Z_{з.т.о} + Z_{т.п} + Z_{т.т.о}, \quad (4.4)$$

де $Z_{з.п}$ – сума витрат на компенсації та заходи внаслідок загибелі персоналу, грн.;

$Z_{з.т.о}$ – сума витрат на компенсації та заходи внаслідок загибелі третіх осіб, грн.;

$Z_{т.п}$ – сума витрат на компенсації та заходи внаслідок травмування персоналу, грн.;

$Z_{т.т.о}$ – сума витрат на компенсації та заходи внаслідок травмування третіх осіб, грн.

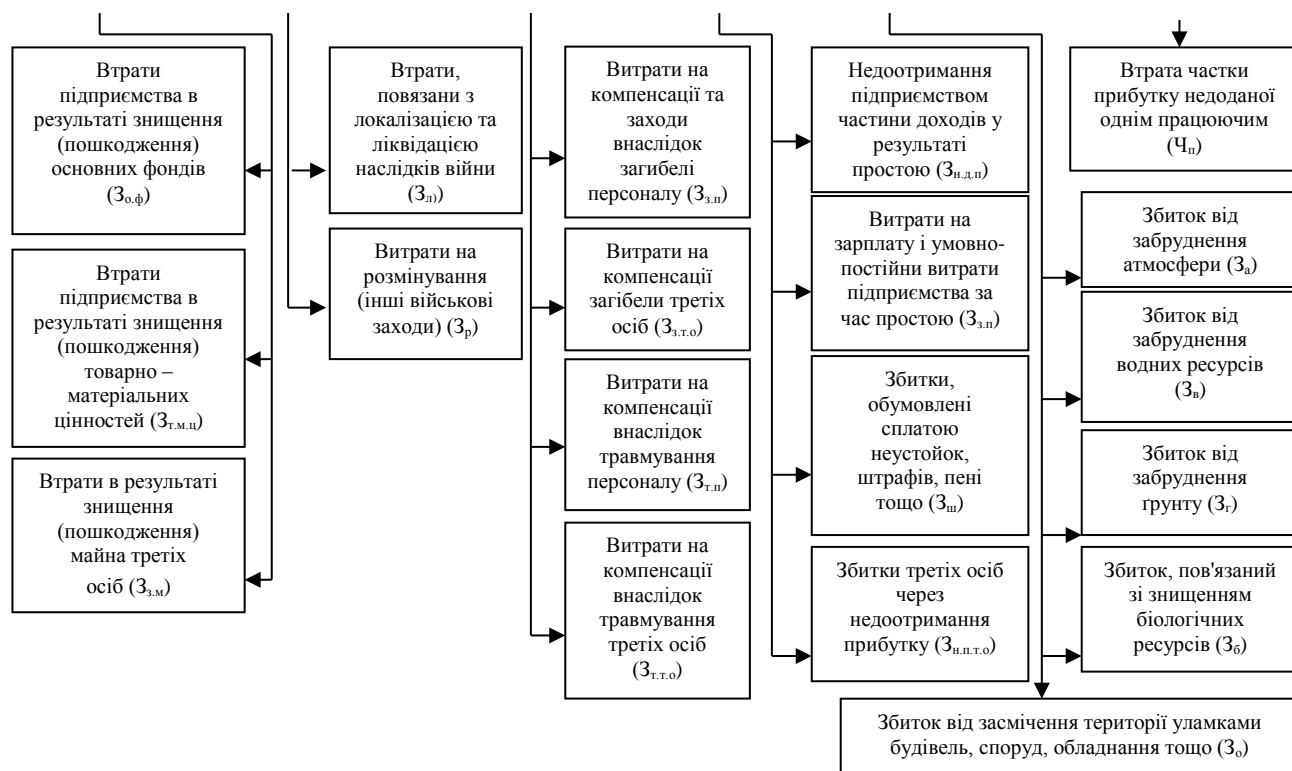

Рис. 4.2. Структура збитку від збройного конфлікту на виробничих об'єктах

Непрямий збиток ($Z_{н.з}$) внаслідок війни може визначати як частина доходів, недоотриманих підприємством у результаті простою ($Z_{н.д.п}$), зарплата і умовно-постійні витрати підприємства за час простою ($Z_{з.п}$), збитки через сплату різних неустойок, штрафів, пені та ін. ($Z_{ш}$), так і збитки третіх осіб через недоотримання ними прибутку ($Z_{н.п.т.о}$):

$$Z_{н.з} = Z_{н.д.п} + Z_{з.п} + Z_{ш} + Z_{н.п.т.о}, \quad (4.5)$$

де $Z_{н.д.п}$ – частина доходів, недоотриманих підприємством у результаті простою, грн.;

$Z_{з.п}$ – зарплата і умовно-постійні витрати підприємства за час простою, грн.;

$Z_{ш}$ – збитки, зумовлені сплатою різних неустойок, штрафів, пені та ін., грн.;

$Z_{н.п.т.о}$ – збитки третіх осіб через недоотриманої ними прибутку, грн.

Узагальнена структура збитку від війни на виробничих об'єктах представлена на рис. 4.2. Екологічний збиток ($Z_{\text{екол}}$) рекомендується визначати як суму збитків від різних видів шкідливого впливу наслідків збройного конфлікту на об'єкти довкілля.

$$Z_{\text{екол}} = Z_a + Z_v + Z_z + Z_b + Z_o, \quad (4.6)$$

де Z_a – збиток від забруднення атмосфери, грн.;

Z_v – збиток від забруднення водних ресурсів, грн.;

Z_z – збиток від забруднення ґрунту, грн.;

Z_b – збиток, пов'язаний зі знищенням біологічних (у тому числі лісових масивів) ресурсів, грн.;

Z_o – збиток від засмічення (пошкодження) території уламками (осколками) будівель, споруд, обладнання і т.п., грн.

Як уже зазначалося, прямі витрати підприємств, як правило, визначаються на конкретний момент часу, і є проміжними порівняно із загальним збитком, що може бути кількісно визначений у віддаленій перспективі.

Складові прямих втрат від війни, що входять у формулу (4.2), рекомендується визначати таким чином.

Втрати підприємства від знищення (пошкодження) під час збройного конфлікту основних фондів, виробничих і невиробничих ($Z_{o.ф}$), можна визначити, як суму втрат в результаті знищення ($Z_{o.ф.з}$) і пошкодження ($Z_{o.ф.п}$) основних фондів:

$$Z_{o.ф} = Z_{o.ф.з} + Z_{o.ф.п} \quad (4.7)$$

де $Z_{o.ф.з}$ – сума втрат в результаті знищення основних фондів, грн.;

$Z_{o.ф.п}$ – сума втрат в результаті пошкодження основних фондів, грн.

При цьому ($Z_{o.ф.з}$) можна розрахувати за формулою:

$$Z_{o.ф.з} = \sum_{i=1}^n (S_{zi} - (S_{mi} + S_{yi})), \quad (4.8)$$

де n - число видів знищених основних фондів;

S_{zi} – вартість заміщення або відтворення (а при неможливості її визначення - залишкова вартість) i -го виду знищених основних фондів, грн.;

S_{mi} – вартість основних фондів i -го виду, придатних для подальшого використання, грн.;

S_{yi} – утилізаційна вартість i -го виду знищених основних фондів, грн.

Для обладнання, машин, транспортних засобів, інвентарю вартість заміщення можна визначати, виходячи із суми, необхідної для придбання предмета, аналогічного знищеному, за вирахуванням зносу, включаючи витрати з перевезення і монтажу, мита та інші збори.

Для будівель і споруд вартість заміщення можна визначати, виходячи з проектної вартості будівництва об'єкта для даної місцевості, аналогічного знищеному, за своїми проектними характеристиками і якістю будівельних матеріалів з урахуванням його зносу та експлуатаційно-технічного стану.

У разі, якщо вартість заміщення окремих видів знищених основних фондів важко визначити через унікальні характеристики або через інші причини, можна визначати їх вартість за залишковою вартістю.

При частковому пошкодженні майна вартість збитку ($Z_{o.ф.n}$) рекомендується визначати у розмірі витрат по його відновленню до стану, в якому воно перебувало безпосередньо перед настанням збройного конфлікту, при цьому рекомендується враховувати:

- витрати на матеріали і запасні частини для ремонту;
- витрати на оплату послуг сторонніх організацій з ремонту;
- вартість електричної та іншої енергії, необхідної для відновлення об'єкту;

- витрати з доставки матеріалів до місця ремонту та інші витрати, необхідні для відновлення об'єкта в тому стані, в якому він перебував безпосередньо перед настанням конфлікту;

- надбавки до заробітної плати за понаднормовану роботу, роботу в нічний час, у офіційні свята.

Сума відновлювальних витрат зменшується на відрахування на знос замінних у процесі ремонту частин, вузлів, агрегатів і деталей.

Відновлювальні витрати, як правило, не включають:

- додаткові витрати, викликані змінами або поліпшенням постраждалого об'єкта;

- витрати на прибирання, профілактичний ремонту та обслуговування, так само як і інші витрати, які були б необхідні незалежно від факту настання збройного конфлікту;

- інші витрати, понад необхідні.

Для оцінки втрат у результаті знищення основних фондів можуть бути застосовані методи, які використовуються при оцінці майна.

У разі розрахунку прогнозованого збитку можна використовувати метод визначення відновлювальної вартості об'єкта оцінки на основі укрупнених показників відновлювальної вартості на одиницю об'єму, площі або довжини з приведенням цього показника до рівня поточних цін за допомогою індексів.

При цьому повна відновлювальна вартість (S_{os}) може визначатися за формулою:

$$S_{os} = S_{баз} K_{14-15} I_{тек} N K_1 K_2 K_3 K_4 K_5 K_6 K_7, \quad (4.9)$$

де $S_{баз}$ – базисний питомий вартісної показник на одиницю виміру будівель і споруд, грн.;

K_{14-15} – коефіцієнт зміни вартості будівництва у 01.01.15 р. в порівнянні з рівнем кошторисних цін у 01.01.14 р.;

$I_{тек}$ – індекс перерахунку вартості об'єкта, який оцінюється на момент оцінки;

N – кількість одиниць виміру в об'єкті, який оцінюється (будівельний обсяг, площа, протяжність та ін.);

K_1 – поправочний коефіцієнт на будівельний обсяг;

K_2 – поправочний коефіцієнт на капітальність;

K_3 – поправочний коефіцієнт на кліматичний район;

K_4 – коефіцієнт розбіжності конструктивних елементів будівлі або споруди;

K_5 – територіальний коефіцієнт;

K_6 – ставка податку на додану вартість (ПДВ);

K_7 – рентабельність забудовника.

Втрати підприємства в результаті знищення (пошкодження) товарно-матеріальних цінностей ($Z_{m.m.u}$) можна визначити за сумою втрат кожного виду цінностей наступним чином:

$$Z_{m.m.u} = \sum_{i=1}^n Z_{mi} + \sum_{j=1}^m Z_{cj}, \quad (4.10)$$

де n - число видів товару, яким завдано шкоду внаслідок збройного конфлікту;

Z_{mi} – збиток, заподіяний i -му виду продукції, виготовленої підприємством (як незавершеної виробництвом, так і готової), грн.;

m – кількість видів сировини, якій завдано шкоду внаслідок збройного конфлікту;

Z_{cj} – збиток, заподіяний j -му виду продукції, придбаної підприємством, а також сировині та напівфабрикатам, грн.

Збиток, заподіяний i -му виду продукції, виготовленої підприємством (Z_{mi}), можна визначати виходячи з витрат виробництва, необхідних для їх повторного виготовлення, але не вище їх ринкової вартості.

Збиток, заподіяний j -му виду продукції, придбаної підприємством, а також сировині та напівфабрикатам (Z_{cj}) рекомендується визначати виходячи з вартості за цінами, необхідним для їх повторної закупівлі, але не вище цін, за

якими вони могли б бути продані на дату знищення, а також витрат на їх транспортування і упаковку, митні збори та інші збори.

Кількість та вартість товарно-матеріальних цінностей, що були на момент конфлікту, можуть визначатися за даними бухгалтерського обліку.

Для розрахунку прогнозованого збитку від знищення (пошкодження) товарно-матеріальних цінностей можна виходити з середньорічного обсягу зберігання продукції та сировини на аналогічних об'єктах, а також середніх оптових цін на дані види продукції та сировини.

Втрати в результаті знищення (пошкодження) майна внаслідок збройного конфлікту третіх осіб (у тому числі населення) рекомендується визначати аналогічно визначенню збитку майну підприємства (для юридичних осіб), а також на підставі ринкової вартості майна (для фізичних осіб), що належить їм за правом власності або володіння і (або) з урахуванням даних страхових компаній (у разі застрахованого майна).

До витрат на локалізацію (ліквідацію) наслідків (і при потребі на розмінування об'єктів тощо) рекомендується включати:

- непередбачені виплати заробітної плати (премії) персоналу при локалізації та ліквідації наслідків руйнування об'єктів;
- вартість електричної (та іншої) енергії, витраченої при локалізації та ліквідації наслідків;
- вартість матеріалів, витрачених при локалізації та ліквідації наслідків;
- вартість послуг спеціалізованих організацій з локалізації та ліквідації, розмінування тощо;
- вартість послуг експертів, що можуть залучатися для усунення складних технічних наслідків і до оцінки (у тому числі економічної) наслідків конфлікту.

Джерелами інформації для визначення прямих втрат можуть служити матеріали бухгалтерського та управлінського обліку підприємства, розрахунки сторонніх організацій, акти списання основних засобів, дані страхових компаній та ін.

У разі розрахунку попереднього збитку витрати на ліквідацію (локалізацію) наслідків можна оцінювати виходячи із середньої вартості послуг

спеціалізованих та експертних організацій або приймати в розмірі 10 % вартості прямої (майнової) шкоди.

У соціально-економічні втрати (Z_{ce}), як правило, включаються витрати на компенсацію і проведення заходів внаслідок загибелі персоналу ($Z_{z.n}$), і третіх осіб ($Z_{z.m.o}$), і (або) травмування персоналу ($Z_{m.n}$), і третіх осіб ($Z_{m.m.o}$):

$$Z_{ce} = Z_{z.n} + Z_{z.m.o} + Z_{m.n} + Z_{m.m.o}, \quad (4.11)$$

де $Z_{z.n}$ – витрати на компенсацію і проведення заходів внаслідок загибелі персоналу, грн.;

$Z_{z.m.o}$ – витрати на компенсацію і проведення заходів внаслідок загибелі третіх осіб, грн.;

$Z_{m.n}$ – витрати на компенсацію і проведення заходів внаслідок травмування персоналу, грн.;

$Z_{m.m.o}$ – витрати на компенсацію і проведення заходів внаслідок травмування третіх осіб, грн.

При цьому витрати, пов'язані із загибеллю персоналу ($Z_{z.n}$), як правило, складаються з:

$$Z_{z.n} = S_{nox} + S_{\delta} + S_{\kappa}, \quad (4.12)$$

де S_{nox} – витрати по виплаті допомоги на поховання загиблих, грн.;

S_{δ} – витрати на виплату допомоги в разі смерті годувальника, грн.;

S_{κ} – витрати на виплати інших компенсацій, грн.

Витрати, пов'язані з травмованим персоналом ($Z_{m.n}$), можна обчислювати за формулою:

$$Z_{m.n} = S_{\epsilon} + S_{i.n} + S_{\mathcal{M}}, \quad (4.13)$$

де S_{ϵ} – витрати на виплату допомоги по тимчасовій непрацездатності, грн.;

$S_{i.n}$ – видатки на виплату пенсій особам, які стали інвалідами, грн.;

S_m – витрати, пов'язані з ушкодженням здоров'я потерпілого, на його медичну, соціальну та професійну реабілітацію, грн.

Крім того, при визначенні соціально-економічних втрат ($Z_{c.e}$) можна враховувати також відшкодування моральної шкоди як постраждалим, так і їх родичам.

Збиток від загибелі ($Z_{z.m.o}$) та травмування третіх осіб ($Z_{m.m.o}$), в результаті збройного конфлікту може визначатися аналогічно.

Витрати з виплати допомоги на поховання загиблих визначаються виходячи з існуючих у даній місцевості середніх витрат на ритуальні послуги.

Право на отримання допомоги в разі смерті годувальника визначаються чинними в державі нормативно-правовими актами. Як правило, такі права мають:

- непрацездатні особи, що перебували на утриманні померлого або мали до дня його смерті право на одержання від нього утримання;
- дитина померлого, яка народилася після його смерті;
- один з батьків, чоловік (дружина) або інший член сім'ї незалежно від його працездатності, який не працює і зайнятий доглядом за дітьми (онуками, братами і сестрами), які не досягли віку 14 років і перебували на утриманні померлого, або тих, що хоч і досягли зазначеного віку, але за висновком установи державної служби медико-соціальної експертизи або лікувально-профілактичних установ державної системи охорони здоров'я є такими, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду.

Щомісячні виплати у разі втрати годувальника отримують:

- неповнолітні - до досягнення ними віку 18 років;
- учні старше 18 років - до закінчення навчання у навчальних закладах за очною формою навчання, але не більше ніж до 23 років;
- жінки, які досягли віку 60 років, і чоловіки, які досягли віку 63 роки, - довічно;

- інваліди - на строк інвалідності;
- один з батьків, дружина або інший член сім'ї, непрацюючий і зайнятий доглядом за дітьми (онуками, братами і сестрами), до досягнення ними віку 14 років або у разі їх інвалідності - на строк інвалідності, які були на утриманні померлого.

Розмір щомісячної виплати у разі втрати годувальника рекомендується обчислювати виходячи з його середнього місячного заробітку, пенсії, яку він отримував за життя.

Оплата витрат, пов'язаних з ушкодженням здоров'я потерпілого (S_m), на його медичну, соціальну та професійну реабілітацію, як правило, включає витрати на:

- додаткову медичну допомогу (понад передбачену по обов'язковому медичному страхуванню), а також на додаткове харчування та придбання ліків;
- сторонній (спеціальний медичний і побутовий) догляд за потерпілим, включаючи і догляд, який здійснюється членами його сім'ї;
- санаторно-курортне лікування, включаючи оплату відпустки (понад щорічної оплачуваної відпустки, встановленої законодавством) на весь період лікування та проїзду до місця лікування і назад, вартість проїзду потерпілого, а у разі потреби також вартість проїзду особи, яка його супроводжує, до місця лікування і назад, їх проживання та харчування;
- протезування, а також на забезпечення приладдя, яке необхідне потерпілому для трудової діяльності і в побуті;
- забезпечення спеціальними транспортними засобами, їх поточний та капітальний ремонт та оплату витрат на паливно-мастильні матеріали;
- професійне навчання (перенавчання).

Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується за весь період непрацездатності потерпілого до його одужання чи встановлення постійної втрати професійної працездатності у розмірі 100 % його середнього заробітку, обчисленого відповідно до законодавства про допомогу по тимчасовій непрацездатності.

Розмір щомісячної виплати в разі постійної втрати працездатності можна визначати як частку середньомісячного заробітку потерпілого до настання конфлікту, обчисленої відповідно до ступеня втрати ним професійної працездатності. Ступінь втрати потерпілим професійної працездатності встановлюється установою медико-соціальної експертизи.

У місцевостях, де встановлені районні коефіцієнти, процентні надбавки до заробітної плати, розмір виплат визначається з урахуванням цих коефіцієнтів і надбавок.

При неможливості отримання документа про розмір заробітку потерпілого сума щомісячної страхової виплати обчислюється, виходячи з тарифної ставки (посадового окладу), встановленої (встановленого) в галузі (підгалузі) для даної професії і схожих умов праці до збройного конфлікту.

Збиток, заподіяний життю та здоров'ю третіх осіб, можна визначити або виходячи із сум пред'явлених позовів, або ґрунтуючись на тих же принципах, як і при визначенні збитку, нанесеного персоналу в результаті збройного конфлікту.

Джерелами інформації для визначення сумарних соціально-економічних втрат від наслідків війни можуть слугувати бюлетені тимчасової непрацездатності, заяви потерпілих або членів сімей загиблих (потерпілих), висновки установ медико-соціальної експертизи, накази про виплату компенсацій та допомоги, рішень профспілки, суду, адміністрації територій, дані страхових компаній та ін.

Для розрахунку прогнозованих розмірів соціально-економічного збитку можна виходити з таких показників: кількості людей, які потрапляють у зону бойових дій, середнього віку персоналу, що працює на підприємстві в зоні бойових дій, середньої зарплати співробітників, процентного співвідношення чоловіків і жінок на підприємстві, середньої чисельності утриманців на одного співробітника, а також середньої вартості медичних та ритуальних послуг для даної місцевості.

При оцінці прогнозованого соціально-економічного збитку третім особам можна виходити з аналогічних показників для підприємств (організацій) (юридичних осіб), що потрапляють у зону дії війни.

Як уже зазначалося, непрямий збиток ($Z_{н.в}$), внаслідок збройного конфлікту, рекомендується визначати, як суму недоотриманого підприємством прибутку ($Z_{н.п}$), суму витраченої заробітної плати і частини умовно-постійних витрат (цехових і загальнозаводських) за період простою виробничого об'єкта та відновлювальних робіт, збитків, спричинених сплатою різних неустойок, штрафів, пені та ін. ($Z_{ш}$), а також збитків третіх осіб через недоотримання прибутку:

$$Z_{н.в} = Z_{н.п} + Z_{з.п} + Z_{ш} + Z_{н.п.т.о}, \quad (4.14)$$

де $Z_{н.п}$ – прибуток, недоотриманий за період простою об'єкта, грн.;

$Z_{з.п}$ – заробітна плата та умовно-постійні витрати за час простою об'єкта, грн.;

$Z_{ш}$ – збитки, спричинені сплатою різних неустойок, штрафів, пені, грн.;

$Z_{н.п.т.о}$ – збитки третіх осіб через недоотримання прибутку, грн.

Величину втраченої заробітної плати і частини умовно-постійних витрат ($Z_{з.п}$) рекомендується визначати за формулою:

$$Z_{з.п} = (V_{з.п} A + V_{yn}) T_{np}, \quad (4.15)$$

де $V_{з.п}$ – заробітна плата співробітників підприємства, грн. / доба;

A – частка співробітників, які не працювали з причини простою (відношення кількості співробітників, що не працювали з причини простою, до загальної чисельності працівників);

V_{yn} – умовно-постійні витрати, грн./доба;

T_{np} – тривалість простою об'єкта, доба.

Величину втраченої заробітної плати і частини умовно-постійних витрат ($Z_{з.н}$) можна також визначати за формулою:

$$Z_{з.н} = (V_{з.нл} N + V_{yn}) T_{np}, \quad (4.16)$$

де $V_{з.нл}$ – середня заробітна плата 1 співробітника підприємства (або його підрозділу, який простоює), грн./доба;

N – чисельність співробітників, що не працювали з причини простою.

Недоотриманий прибуток в результаті простою підприємства ($Z_{н.п}$), в результаті збройного конфлікту рекомендується визначати за формулою:

$$Z_{н.п} = \sum_{i=0}^n \Delta Q_i (S_i - B_i), \quad (4.17)$$

де n - кількість видів недовиробленого продукту (послуги);

ΔQ_i - обсяг i -го виду продукції (послуги), недовиробленої через збройний конфлікт:

$$\Delta Q_i = (Q_i^0 - Q_i^1) T_{npi}, \quad (4.18)$$

де Q_i^0 - середній на добу (місячний, кварталний, річний) обсяг випуску i -го виду продукту (послуги) до війни;

Q_i^1 – середній на добу (місячний, кварталний, річний) обсяг випуску i -го виду продукту (послуги) після війни (під час збройного конфлікту);

S_i – середня оптова вартість (відпускна ціна) одиниці i -го недовиробленого продукту (послуги) на дату початку збройного конфлікту, грн.;

B_i – середня собівартість одиниці i -го недовиробленого продукту (послуги) на дату початку збройного конфлікту, грн.;

T_{pri} – час необхідний для ліквідації пошкоджень і руйнувань, відновлення обсягів випуску продукції (послуг) на довоєнному рівні.

При цьому необхідно, щоб на державному рівні була встановлена і затверджена дата початку збройного конфлікту.

Так, щодо анексії Криму була встановлена ця дата – 14.02.2014 р.

У разі рішення підприємства, що експлуатує виробничий об'єкт, його не відновлювати до довоєнного стану, показники $(Z_{з.н})$ і $(Z_{н.н})$ можна визначити виходячи з річного прибутку підприємства. Однак у цьому разі збиток підприємства, пов'язаний з пошкодженням (знищенням) основних фондів, товарно-матеріальних цінностей, і непрямий збиток загалом не повинні перевищувати ринкової вартості даного об'єкта в довоєнний час.

Таблиця 4.1

Приклад зведеної форми з оцінки збитків від збройного конфлікту
на підприємстві

Вид збитку	Величина збитку, тис. грн.
Прямий збиток	
У тому числі збиток майну третіх осіб	
Витрати на ліквідацію (локалізацію) аварії	
Соціально-економічні втрати	
У тому числі загибель (травмування) третіх осіб	
Непрямий збиток	
У тому числі для третіх осіб	
Екологічний збиток	
Втрати від вибуття трудових ресурсів	
РАЗОМ:	
У тому числі збитки третім особам і навколишньому природному середовищу	

Збитки, зумовлені сплатою різних штрафів, пені та ін. $(Z_{ш})$, можна визначити як суму різних штрафів, пені та інших санкцій, накладених на підприємство

внаслідок зриву термінів поставки, контрактів або інших зобов'язань, не виконаних через збройний конфлікт на виробничому об'єкті.

Непрямий збиток для третіх осіб, як правило, розраховується аналогічно збиткам підприємства за даним показником.

Джерелами інформації для оцінки втрат від простою в результаті збройного конфлікту можуть бути матеріали бухгалтерського та управлінського обліку підприємства, економіко-статистичні показники галузі та підприємства, розрахунки сторонніх організацій, позови, штрафи, пені за невиконані договірні зобов'язання тощо.

Екологічний збиток ($Z_{екол}$) можна визначити як суму збитків від кожного виду забруднення відповідно до формули (4.6).

Збиток від забруднення атмосферного повітря (Z_a), як правило, визначається виходячи з маси забруднюючих речовин, що розсіюються в атмосфері. Маса забруднюючих речовин визначається за відповідними розрахунками або експертним шляхом за діючими методиками.

Збиток від забруднення водних ресурсів (Z_w) рекомендується визначати підсумовуванням збитків від зміни якості води і розміру втрат, пов'язаних зі зниженням його біопродуктивності і оцінюється на підставі затверджених нормативних документів.

Розмір втрат, пов'язаних зі зниженням біопродуктивності водного об'єкта, можна визначати на підставі безпосереднього обстеження біологічних ресурсів, експертної оцінки вартості зниження біологічної продуктивності з урахуванням нормативно-методичних документів, що діють у державі.

Збиток від забруднення ґрунту (Z_g) рекомендується визначати на основі затверджених вказівок відповідно до порядку визначення розмірів шкоди від забруднення земель небезпечними (хімічними) речовинами та експертної оцінки вартості втрат, пов'язаних з деградацією земель у результаті шкідливого впливу збройного конфлікту.

Розмір стягнення за шкоду, пов'язану зі знищенням біологічних ресурсів (Z_{δ}), як правило, визначається згідно з інструкціями та методиками медико-санітарних служб.

Величину збитку від засмічення території уламками (Z_{σ}) рекомендується визначати у розмірі платежу за розміщення відходів на відведеній для цієї мети території відповідно до інструктивно-методичних указівок щодо стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища.

Втрати від трудових ресурсів ($Z_{в.т.р}$), які вибули з виробничої діяльності в результаті загибелі однієї людини, рекомендується визначати за формулою:

$$Z_{в.т.р} = C_n T_{р.д}, \quad (4.19)$$

де C_n – частка прибутку, недоdana одним працюючим, грн./доба;

$T_{р.д}$ – втрата робочих днів у результаті загибелі одного працюючого (прийнята рівною 6000 діб).

Показник (C_n) рекомендується визначати виходячи з питомих показників національного (регіонального) доходу відповідної галузі промисловості з урахуванням середньої заробітної плати на підприємстві.

Таким чином, запропонований методичний підхід дозволяє визначити не тільки прямий збиток підприємства від збройного конфлікту, а й непрямий, соціально-економічний та екологічний збиток, що дозволить оцінити ці збитки з метою їх подальшого відшкодування.

4.2. Механізм відшкодування втрат та здійснення відновлюваних робіт

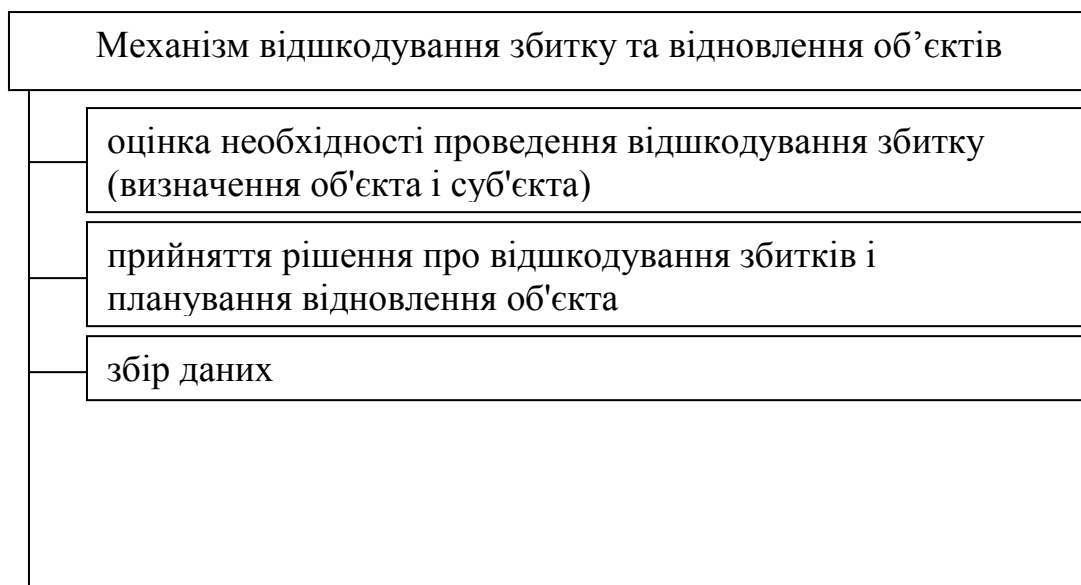
Для того, щоб проводити процедури відшкодування збитку від війни та анексії, необхідно розробити відповідний механізм. Механізм відшкодування запропоновано розглянути як деякий алгоритм, відповідно до якого уповноважені органи визначають, чи мають вони можливість і повноваження

домагатися відшкодування збитку і відновлення об'єкта відповідно до чинних нормативних та законодавчих актів.

Попередньо необхідно визначити органи (уповноважені органи), на які будуть покладені функції відшкодування збитку і відновлення об'єктів, а також наділити ці органи відповідними повноваженнями.

Механізм відшкодування збитку та відновлення об'єктів пропонується розглядати як ряд послідовних етапів:

- оцінка необхідності проведення відшкодування збитку та відновлення об'єкта (визначення об'єкта і суб'єкта);
- прийняття рішення про відшкодування збитків і планування відновлення об'єкта;
- збір необхідних даних;
- визначення характеру втрат;
- визначення розміру втрат;
- повідомлення про намір здійснити відшкодування збитку і (або) відновлення об'єкта;
- планування відшкодування збитку та відновлення об'єкта;
- вибір заходів по відшкодуванню, відновленню, розробка альтернативних варіантів;
- оцінка альтернативних варіантів по відшкодуванню збитку і відновленню об'єкту;
- розробка плану з відшкодування та плану відновлювальних заходів.
- звітність про відшкодування збитку та проведення відновлення.

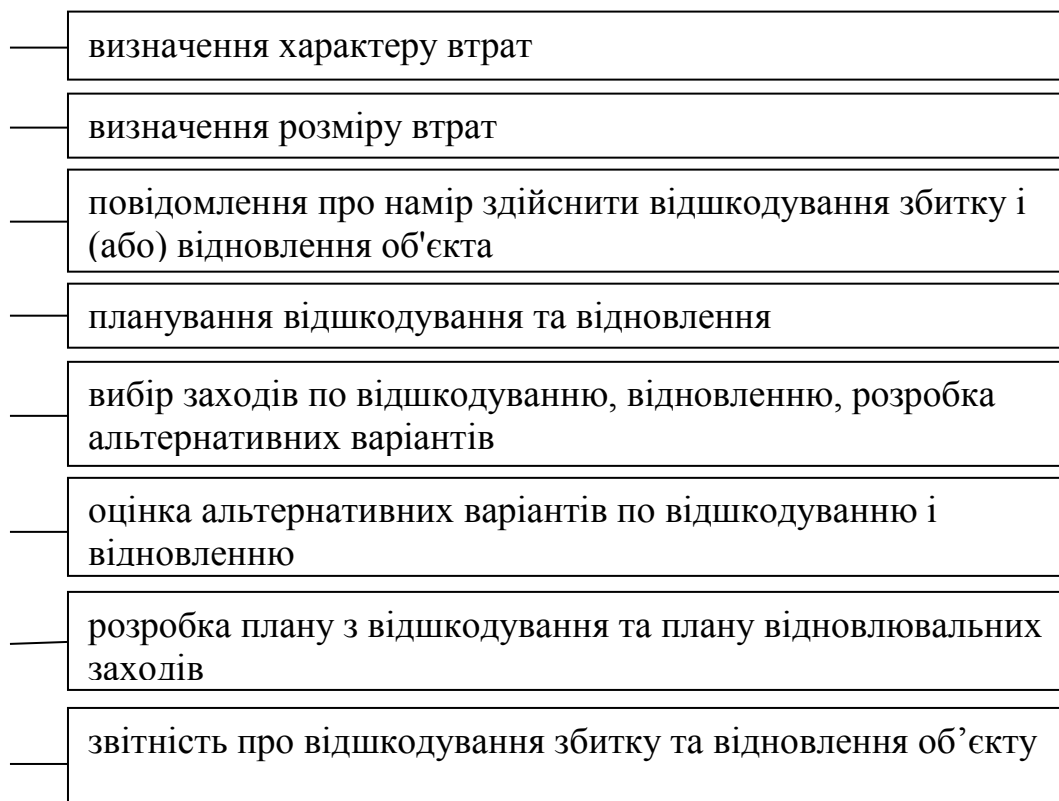

Рис. 4.3. Механізм відшкодування збитку та відновлення об'єкта

На етапі попередньої оцінки необхідності проведення відшкодування збитку після військового конфлікту уповноважені органи повинні визначити, чи мають вони повноваження відшкодувати збиток або проводити відновлювальні роботи.

Вони повинні визначити в результаті чого завдано збитків: в ході бойового конфлікту, в результаті анексії, шляхом утилізації об'єкта, шляхом розкрадання та інших причин, пов'язаних з війною і анексією.

Попередньо необхідно законодавчо визначити:

- об'єкт і суб'єкт відшкодування збитку (тобто майнові об'єкти або їх частини, природні ресурси, постраждалих людей; їх функції або можливість функціонувати, працювати; можливість функціонування пов'язаних об'єктів, можливість функціонування тих об'єктів, що знаходяться під управлінням; можливість функціонування об'єктів, пов'язаних з забезпеченням об'єктів і суб'єктів шкоди тощо);

- права та обов'язки органів, уповноважених відшкодувати збиток або проводити відновлювальні роботи;
- розмір і терміни відшкодування збитку і обсяг відновлювальних робіт;
- джерела відшкодування збитку і проведення відновлювальних робіт;
- джерела фінансування уповноважених органів.

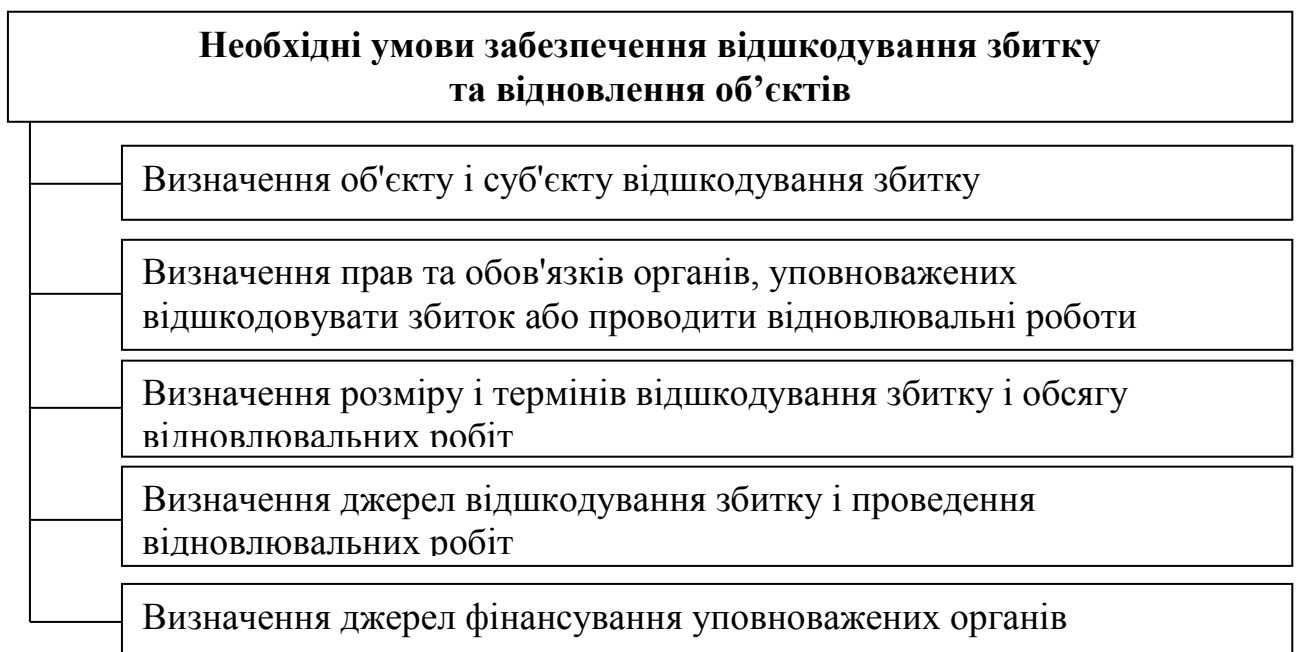

Рис. 4.4. Необхідні умови забезпечення відшкодування збитку та відновлення об'єктів

Якщо об'єкт і (або) суб'єкт втрат законодавчо визначені, то уповноважені органи можуть продовжити процедуру відшкодування збитків або відновлення об'єкта.

При цьому уповноважені органи можуть вимагати відшкодування витрат на оцінку завданих збитків.

Відповідно, попередньо повинна бути:

- розроблена і законодавчо затверджена методика оцінки збитку;
- визначені суб'єкти, що уповноважені проводити оцінку збитку;
- визначена інформаційна база, необхідна для оцінки (документи, що підтверджують збиток і процедура їх отримання);
- джерела фінансування робіт з оцінки збитків.

На етапі прийняття рішення про відшкодування збитків і планування відновлення об'єкта уповноважені органи вирішують, що відшкодування збитку та виконання відновлення відповідно до законодавства, перебуває в їх компетенції.

На цьому етапі уповноважені органи визначають:

- збиток є наслідком військового конфлікту або анексії;
- відповідають дії з реагування, або можливо не відповідають діям з реагування на військовий конфлікт і анексію;
- можливості здійснення первинних та (або) компенсаційних дій з відновлення пошкодженого об'єкта;
- розмір відшкодування збитку (частково, повністю, інші варіанти).

Уповноважені органи можуть здійснювати збір даних про збиток і проводити дослідження, які відповідають процедурам стадії попередньої оцінки. Збір даних і аналіз в стадії попередньої оцінки повинні бути скоординовані з діями з реагування на втрату таким чином, щоб первинне реагування на втрату не залежало від того, чи зібрані та проаналізовані дані про збиток.

Відповідні органи можуть зібрати і проаналізувати такі типи даних на етапі попередньої оцінки:

- дані, які обґрунтовано розглядаються необхідними як з позиції компетенції, так і для прийняття рішення про відшкодування збитків і здійснення відновлення об'єкта;
- дані, джерела яких існують нетривалий період часу;
- інформація необхідна для проектування або здійснення запланованих процедур з оцінки збитків.

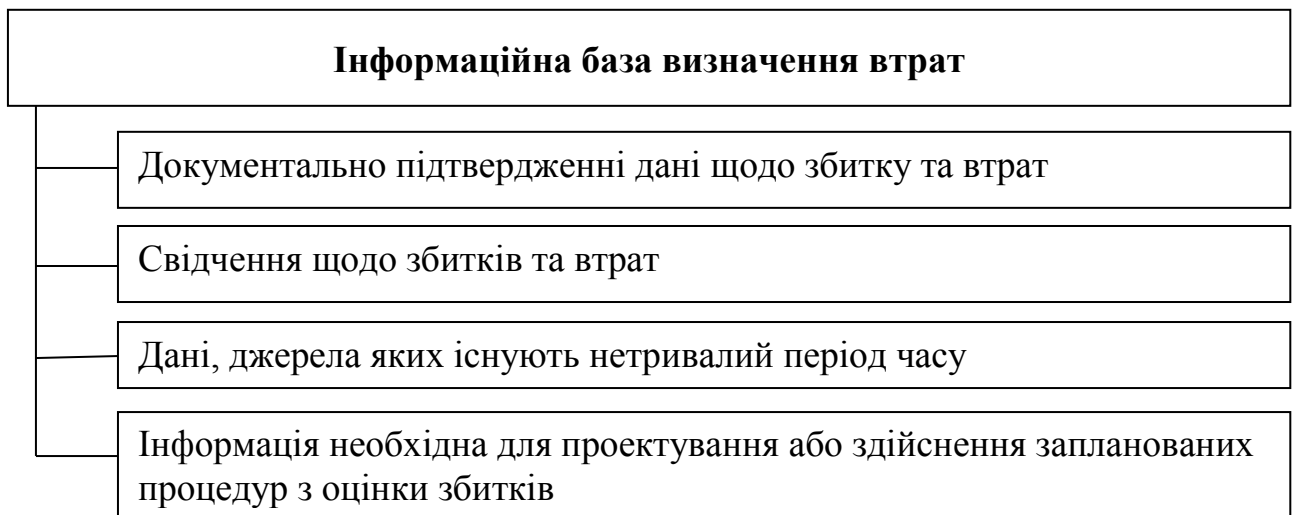

Рис. 4.5. Інформаційна база визначення втрат

Отримана інформація дозволяє визначити характер збитку.

На етапі визначення характеру втрат уповноважені органи повинні визначити, чи є збиток наслідком військового конфлікту, анексії, чи техногенною катастрофою, викликаною військовими діями, збігом об'єктивних і суб'єктивних факторів і т.п.

Щоб визначити характер збитку, уповноважені органи повинні встановити відповідність:

- характеру втрат від військового конфлікту;
- збитку, нанесеному об'єкту чи суб'єкту безпосередньо в ході конфлікту, або є наслідком конфлікту, чи може бути встановлено зв'язок між втратами і конфліктом;
- втрати об'єкту (суб'єкту) в результаті погіршення стану об'єкта (суб'єкта) і його функцій;
- втрати об'єкту (суб'єкту) в результаті дій з реагування на конфлікт;
- інші.

Щоб ідентифікувати характер збитку, необхідно розглянути його потенційні категорії, які можуть включатися, але не обмежені несприятливими змінами в:

- стані майнових об'єктів, здатності функціонування, здатності виживання, зростанні та відтворенні;
- здоров'ї, фізіологічному і біологічному стані і складі популяції;
- екологічних процесах і функціях;
- фізичному і хімічному стані довкілля, його структурі, функціях природних ресурсів, які використовуються суспільством (пляжі, полювання, і т.п.).

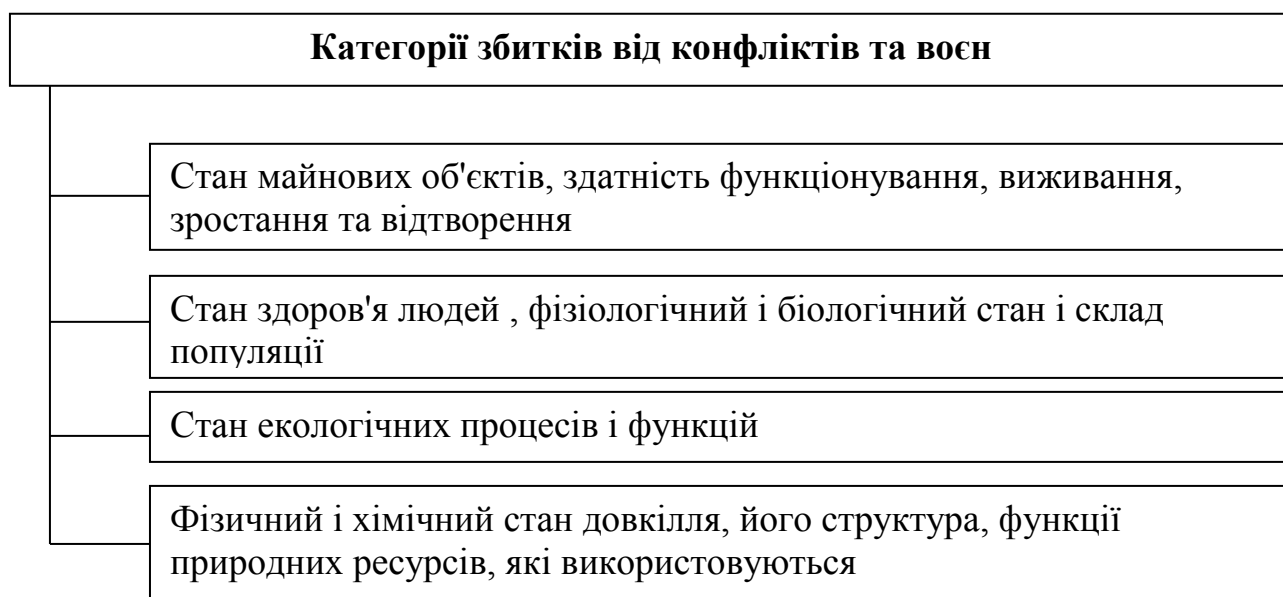

Рис. 4.6. Категорії збитків від конфліктів та воєн

З метою визначення характеру і ступеня впливу конфлікту на розмір шкоди, необхідно установити зв'язки збитку з конфліктом (за винятком збитку внаслідок дій з реагування на конфлікт). Уповноважені органи зобов'язані встановити, чи об'єкти (суб'єкти) піддавалися впливу безпосередньо або побічно в результаті конфлікту, чи був зв'язок між конфліктом і збитком, чи був

заподіяний непрямий збиток. Наявність зв'язку може означати, але не обмежуватися, послідовністю подій, у результаті яких завдано шкоди.

У разі нанесення шкоди в результаті дій з реагування на конфлікт уповноважені органи зобов'язані також оцінити і масштаб збитку, а також тривалість негативного впливу.

Важливим моментом відшкодування збитку і відновлення об'єкта є вибір видів шкоди для включення в оцінку. При відборі можливих видів втрат для оцінки, відповідні органи можуть розглянути такі чинники як:

- свідчення, які вказують на факт впливу;
- свідчення, які вказують на факт збитку;
- процедури, доступні для оцінки та визначення масштабу втрат, часу впливу і обсягу вимог про відшкодування;
- зв'язок конфлікту і об'єкта (суб'єкта) і (або) його функцій;
- несприятливі зміни або погіршення, які складають власне втрату;
- природні ресурси та їх екологічні функції, які піддавалися негативному впливу внаслідок конфлікту;
- механізм, за допомогою якого було завдано збитків;
- потенційна ступінь, масштаб, тривалість шкоди;
- імовірний період відновлення;
- види первинних і (або) компенсаційних дій з відшкодування, відновлення;
- можливість виконання первинних дій з відшкодування, відновлення.

На етапі визначення розміру втрати уповноважені органи повинні визначити розмір, ступінь зміни, масштаб розповсюдження, тривалість дії негативних наслідків щодо первинного, вихідного (до початку конфлікту, анексії) стану об'єкта (суб'єкта).

Відповідальні органи можуть визначити розмір шкоди з точки зору:

- ступеня (розміру, обсягу) зміни об'єкта (суб'єкта), масштабу розповсюдження, тимчасового періоду впливу негативного фактора війни на об'єкт (суб'єкт);

- ступеня зміни, масштабу розповсюдження, періоду часу шкоди природному ресурсу з подальшим впливом несприятливої зміни на скорочення екологічних функцій або обсягу екосистемних функцій, втрачених в результаті конфлікту (анексії).

Для визначення об'єктивного обсягу збитків необхідно визначити реальну, дійсну оцінку часу, необхідну для відновлення стану і функцій об'єкта (суб'єкта) і екосистеми.

Аналіз процесу відновлення може включати облік таких основних факторів:

- характер, ступінь, масштаб змін, поширення і тривалість шкоди;
- унікальність, чутливість і вразливість об'єкта (суб'єкта) і (або) екосистеми і її функцій;
- репродуктивний потенціал і відновний потенціал;
- природну змінюваність.

На етапі повідомлення про намір здійснити відшкодування збитку і (або) відновлення об'єкта, відповідні органи вирішують продовжити оцінку збитку об'єкта або суб'єкта, при цьому вони зобов'язані повідомити про такий намір зацікавленим суб'єктам.

У такому повідомленні повинні бути викладені результати досліджень уповноваженого органу на підставі зібраних даних про шкоду. Залежно від інформації, доступної на цьому етапі, повідомлення може включати запропоновану уповноваженими органами стратегію оцінки збитку, розмір компенсації збитку, тип і масштаб заходів з відновлення об'єкта.

Зміст повідомлення може бути різним, але має містити:

- дані про військовий конфлікт і анексію;
- повноваження відповідного органу здійснювати оцінку збитку;
- об'єкт і суб'єкт, а також функції, яким завдано або ймовірно завдано збитків у результаті війни та анексії;
- потенційно можливі дії з відшкодування очікуваного збитку і відповідного відновлення об'єкта;

- можливі процедури з оцінки збитку і визначенню типу і масштабу відновлення;

- перелік необхідних документів для прийняття остаточного рішення про відшкодування збитків і здійсненні відновлювальних робіт.

Зміст повідомлення має бути доступний для громадськості. Уповноважені органи зобов'язані поінформувати громадськість про можливість здійснення відшкодування збитку і відновлення об'єкта. Способи, за допомогою яких повідомленням буде забезпечена публічна доступність, а також рішення про необхідність громадських коментарів на повідомлення, залежать від характеру, і масштабу конфлікту, і вимог про доступність інформації.

Необхідно направити копію повідомлення відповідальним (винним) сторонам, відомим на момент складання повідомлення, під розпис із зазначенням дати отримання і запросити винні сторони брати участь у відшкодуванні збитку і відновленні. Визначення періоду часу, характеру і ступеня участі винної сторони визначається уповноваженими органами і судом, залежно від особливостей і типу збитку.

На етапі планування відшкодування та відновлення відповідні органи (відповідно до заздалегідь встановленого порядку) здійснюють оцінку збитку і визначають обсяг ушкоджень, з тим щоб використовувати цю інформацію для визначення необхідності та масштабу дій по відновленню (вибору компенсаційних та відновлювальних заходів).

На етапі вибору заходів по відшкодуванню, відновленню, розробці альтернативних варіантів, уповноважені органи можуть продовжити стадію планування відшкодування та відновлення.

Вони зобов'язані розглянути кращий варіант компенсаційних та відновлювальних заходів. Кожна альтернатива відшкодування та відновлення складається з первинних і (або) компенсаційних компонентів відновлення, які спрямовані на один певний вид збитку або декілька видів збитку, пов'язаних з конфліктом.

Альтернатива повинна бути розроблена, як набір з одного або більше заходів і мати корисну дію для об'єкта, суб'єкта навколишнього середовища і суспільства. Тільки ті альтернативи, які є технічно здійсненними, фінансово забезпеченими і відповідають чинному законодавству, інструкціям, дозволами, можуть розглядатися для подальшого використання.

Для кожного альтернативного варіанту компенсаційних та відновлювальних заходів уповноважені органи зобов'язані розглянути первинні дії з компенсації і відновленню, включаючи природне відновлення.

Уповноважені органи повинні розглянути альтернативу природного відновлення, без людського втручання, з метою безпосереднього відновлення пошкоджених об'єктів, природних ресурсів та їх функцій до первісного стану і відновлення здоров'я людей, які постраждали під час конфлікту.

Активні первинні дії по відшкодуванню збитку і відновлення об'єктів повинні бути спрямовані на безпосереднє відновлення об'єктів (суб'єктів) і природних ресурсів та їх функцій до первісного стану за скорочений період часу.

При ідентифікації активних первинних дій по відшкодуванню і відновленню, відповідальні органи можуть враховувати такі дії як:

- усунення причин, які заважають або обмежують ефективність дій по відшкодуванню збитку і відновленню;
- можливе усунення фізичних, хімічних, і (або) біологічних умов, необхідних для розвитку процесів відновлення суб'єктів і об'єктів, пошкоджених природних ресурсів.

Крім активних первинних дій по відшкодуванню збитку і відновленню для кожного альтернативного варіанту, уповноважені органи повинні враховувати компенсаційні заходи по відшкодуванню збитку суб'єктам та відновлювальні дії для компенсації за тимчасові втрати об'єктів та їх функцій на період відновлення.

При виборі компенсаційних відновлювальних дій, наскільки це доцільно і можливо, уповноважені органи повинні розглянути дії, які забезпечують

відновлення стану, розміру, функцій того ж самого типу і якості, цінності, що і пошкоджені або знищені об'єкти.

Якщо втрачені, пошкоджені об'єкти, функції та їх заміна не мають порівнянної цінності, то проводиться оцінка (зіставлення) втрачених і заміненних функцій.

Після того, як уповноважені органи визначили типи відновлювальних дій і заходів щодо відшкодування збитків, які розглядатимуться, вони повинні визначити масштаб цих дій, які повинні мати корисну дію для об'єктів, суб'єктів, навколишнього середовища і суспільства.

Для первинних відновлюваних дій порівняння, головним чином, застосовується до дій по заміні і (або) придбанні еквівалента об'єкта та (або) їх функцій та відновленні (часткове, повне) функціонування (життєдіяльності) суб'єкта.

При визначенні масштабу відновлюваних процесів, які забезпечують відшкодування збитку, відновлення об'єкта та (або) їх функції того ж самого типу, якості і цінності, що зруйновані, уповноважені органи можуть застосовувати порівняльний підхід «ресурс до ресурсу» або «функція до функції».

Керуючись цим підходом, відповідні органи визначають масштаб відновлювальних дій, які забезпечать відновлення об'єктів і (або) їх функції, кількісно аналогічними пошкодженим або знищеним.

Якщо ж вони вирішили, що застосування порівняльного підходу «ресурс до ресурсу», «функція до функції» неможливо здійснити, то вони можуть зробити оцінку на основі порівняльного підходу.

У ході оцінки на основі порівняльного підходу визначається кількість об'єктів (функцій), які повинні бути відшкодовані, щоб відтворити ту ж саму цінність об'єкта (послуги) втраченого для суспільних потреб.

Однак необхідно відзначити, якщо оцінка зруйнованих, загублених об'єктів (функцій) та природних ресурсів реальна, то оцінка індивідуальних

демографічних втрат та їх наслідків з точки зору їх відшкодування не може бути виконана.

В цілому демографічні втрати в межах розумного періоду часу, і тим більше в термінах вартості, не можуть бути оцінені.

При зіставленні відновлюваних дій, уповноважені органи повинні визначити ризики, що пов'язані з можливими наслідками відновлювальних дій, і зобов'язані провести дисконтування вартості на весь обсяг робіт, послуг, відповідно до дати відшкодування збитку.

Якщо це можливо, то уповноважені органи повинні застосовувати методи вимірювання, прийнятні до оцінки ризику, шкоди і вигод від відновлювальних дій в поєднанні зі ставкою дисконту, що враховує всі ризики.

На етапі оцінки альтернативних варіантів по відшкодуванню і відновленню здійснюється стандартна оцінка достатнього набору альтернативних заходів. При цьому повинні розглядатися:

- вартість здійснення заходів;
- очікувана ступінь, до якого кожен альтернативний варіант забезпечить виконання мети відновлення втрачених, пошкоджених об'єктів (функцій) до первісного стану і (або) компенсації за тимчасовий період втрати їх функцій;
- імовірність успішного здійснення кожної альтернативи;
- ступінь, до якого кожна альтернатива може запобігти майбутнім збиткам у результаті конфлікту, і супутній збиток у результаті здійснення відновлювальних заходів;
- ступінь, до якого кожна альтернатива приносить користь більше ніж одному об'єкту (функціям);
- ефект впливу кожної альтернативи на здоров'я та безпеку населення.

Ґрунтуючись на висновках з оцінки цих факторів, уповноважені органи повинні вибрати бажану альтернативу або альтернативи відновлення. Якщо відповідний орган ґрунтуючись на цих факторах, доходить висновку, що дві або більше альтернативи однаково важливі, то він повинен вибрати найбільш рентабельну альтернативу.

У разі необхідності додаткової інформації, щоб ідентифікувати і оцінити здійсненність і ймовірність успіху альтернатив по відновленню, уповноважені органи можуть здійснити пілотні проекти по відшкодуванню збитку і відновленню об'єктів.

Пілотні проекти повинні бути втілені в життя тільки тоді, коли, на думку уповноважених органів, ці проекти з достатньою ймовірністю забезпечать необхідний результат за розумною вартістю і за досить короткий період часу.

На етапі розробки остаточного плану з відшкодування збитку та плану відновлювальних заходів повинна враховуватися можливість його надання для громадського огляду та обговорення.

Остаточний план відновлення має включати:

- опис застосованих процедур (методик) оцінки збитку;
- опис типів, характеру, ступеня, масштабу і періоду шкоди в результаті конфлікту (анексії);
- цілі і завдання відновлення;
- набір розглянутих альтернатив по відшкодуванню і відновленню та критерії їх відбору;
- бажані альтернативи, попередньо ідентифіковані уповноваженими органами;
- опис джерел відшкодування та відновлення, опис участі винних сторін у відшкодування збитку, опис спонсорів, благодійних фондів, волонтерів, що можуть бути задіяні у фінансуванні збитків.
- опис спостереження і контролю за документуванням ефективності процесу відшкодування та відновлення, включаючи критерії виконання, які будуть використовуватися для визначення ступеня досягнення цілей відшкодування та відновлення або потреби в проміжних коригувальних діях.

При розробці проекту плану відшкодування та відновлення, уповноважені органи встановлюють цілі відшкодування та відновлення, які повинні відповідати нанесеному збитку. Ці цілі повинні чітко визначити бажаний результат і критерії виконання, які можуть включати структурні,

функціональні, тимчасові, і (або) інші доказові фактори, відповідно до яких буде оцінюватися ступінь їх досягнення.

Критерії виконання плану по відшкодуванню і відновленню повинні:

- підтверджувати успішне відшкодування і відновлення, такою мірою, що уповноважені органи повністю завершать дії, відповідно до їх повноважень по конкретному об'єкту (суб'єкту), а винні сторони будуть звільнені від відповідальності за подальші дії по відшкодуванню і відновленню;

- змушувати до здійснення коригувальних дій з метою виконання умов плану з відшкодування, відновленню або угоди про врегулювання претензій.

Положення проекту плану з відшкодування і відновленню про моніторинг і контроль повинно відображати такі фактори, як тривалість, частота контролю та моніторингу.

Положення проекту плану з відшкодування і відновлення про моніторинг і контроль повинні відображати такі фактори, як тривалість, частота контролю та моніторингу. Це необхідно, для того щоб:

- визначити зміни і поліпшення;
- визначити потребу в коригувальних діях;
- здійснювати контроль за реалізацією повноважень;
- виявити ступінь досягнення цілей.

Структура плану відновлення об'єкта

Опис застосованих процедур (методик) оцінки збитку

Опис типів, характеру, ступеня, масштабу і періоду шкоди в результаті конфлікту (анексії)

Цілі і завдання відновлення

Набір розглянутих альтернатив по відшкодуванню і відновленню та критерії їх відбору

Бажані альтернативи, попередньо ідентифіковані уповноваженими органами

Опис джерел відшкодування та відновлення, опис участі винних сторін у відшкодування збитку, опис спонсорів, благодійних фондів, волонтерів, що можуть бути задіяні у фінансуванні збитків

Опис спостереження і контролю за документуванням ефективності процесу відшкодування та відновлення, включаючи критерії виконання, які будуть використовуватися для визначення ступеня досягнення цілей відшкодування та відновлення або потреби в проміжних коригувальних дій

Рис. 4.7. Структура плану відновлення об'єкта

Зміст громадського обговорення і коментарів щодо проекту та остаточного плану відшкодування і відновлення буде залежати від характеру конфлікту і національної політики в питанні захисту постраждалих у конфлікті.

На етапі складання звітності про відшкодування збитків і відновлення об'єкта уповноважені органи повинні надати публічно доступний адміністративний звіт, у якому документувати обґрунтованість своїх рішень щодо відшкодування збитку і процесу відновлення об'єктів.

Адміністративний звіт має бути відкритим та доступним для громадськості. Залежно від характеру і ступеня військового конфлікту і процедури оцінки, адміністративний звіт може включати такі документи:

- перелік повідомлень у розрізі певних типів об'єктів і суб'єктів;
- проекти, заключні плани відновлення та громадські коментарі до них;
- інформацію про розміри відшкодування в розрізі певних типів об'єктів і суб'єктів і, відповідно за цими типами, інформацію про обсяги виконаних відновлювальних робіт;
- повідомлення результатів дослідження, розслідування, наукові обґрунтування, плани по збереженню якості навколишнього середовища і будь-які відповідні дані;
- інформацію про джерела відшкодування та відновлення, угоди між уповноваженими органами з винними сторонами, спонсорами, благодійними організаціями, фондами та іншими суб'єктами.

Попередньо необхідно законодавчо затвердити форму адміністративного звіту уповноважених органів.

Таким чином, запропонований механізм відшкодування збитку і відновлення об'єкта дозволить визначити органи, які будуть уповноважені виконувати ці функції, розробляти критерії та методики оцінки збитку, планувати і здійснювати компенсаційні, відновлювальні та захисні заходи.

4.3. Проблеми забезпечення національної безпеки України

На початку XXI століття у світі відбуваються кардинальні трансформації, що супроводжуються зміною геополітичних конфігурацій. Глобальна фінансово-економічна криза стала черговим викликом світовій цивілізації, обумовила невизначеність перспектив глобальної та національних економік, прискорила пошук шляхів модернізації суспільних систем. Криза виявила глибинні пороки глобальної економічної моделі, сприяла усвідомленню необхідності системних змін світового економічного і соціального порядку.

На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі з'являються нові виклики міжнародній безпеці.

Такі погрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів, стають все більш інтенсивними, охоплюють нові регіони і держави. Ростуть регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть мати потенціал глобального впливу.

Україна зіткнулася з небезпечною тенденцією перегляду кордонів поза нормами міжнародного права. Застосування сили та загрози силою повернулися до практики міжнародних відносин, у тому числі в Європі.

Різновекторні геополітичні впливу на Україну в умовах неефективності гарантій її безпеки, гібридна війна в країні, заморожені конфлікти біля її кордонів, а також критична зовнішня залежність національної економіки

обумовлюють уразливість України, послаблюють її роль на міжнародній арені і виштовхують на периферію світової політики.

Актуальними залишаються внутрішні виклики національній безпеці. Консервація неефективної пострадянської суспільної системи, насамперед державної влади, спотворення демократичних процедур штучно стримували процеси кадрового оновлення державних органів, зумовили слабкість, а іноді і нездатність держави виконувати її функції, насамперед у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, зростаючу недовіру до держави з боку громадян.

Для реагування та захисту України від ризиків загроз національній безпеці в країні розробляється і затверджується Стратегія національної безпеки.

Проаналізуємо основні положення стратегій національної безпеки, які розроблялися в Україні.

Так, Стратегія національної безпеки України, затверджена указом Президента України Віктором Ющенком 12 лютого 2007 року, закріплювала необхідність подальшого утвердження демократичних цінностей у країні, продовження економічних трансформацій, реалізацію завдань європейської та євроатлантичної інтеграції держави [76].

У стратегії визначалося, що Національна безпека України це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз і необхідна умова збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей.

Головними об'єктами національної безпеки визнавалися: громадянин - його права і свободи; суспільство - його духовні та матеріальні цінності; держава - її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів.

Положення Стратегії ґрунтувалися на пріоритетності прав і свобод людини і громадянина, верховенства права, які розглядаються як основоположні принципи національної безпеки.

Вперше однією з найактуальніших для національної безпеки проблем було визначено завдання забезпечення національної єдності та соборності Української держави.

У Стратегії були визначені принципи, пріоритетні цілі та завдання забезпечення життєво важливих інтересів громадянина, суспільства і держави.

Стратегічними перевагами політики національної безпеки були визначені:

- досягнення національної єдності та консолідації суспільства;
- підвищення ефективності системи державного управління та місцевого самоврядування;
- забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки;
- забезпечення енергетичної безпеки країни;
- досягнення високих соціальних стандартів;
- створення безпечних умов життєдіяльності населення;
- реформування інститутів сектору безпеки (Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних органів) для забезпечення їх готовності до виконання завдань оборони держави, забезпечення національної безпеки;
- прискорення реалізації судової реформи для приведення судочинства та судової системи до європейських стандартів;
- розвиток системи демократичного цивільного контролю над військовими організаціями та правоохоронними органами держави;
- забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку та безпеки держави.

Як бачимо, основні положення стратегії виявилися тільки задекларованими. Вона містила опис бачення України як демократичної, правової європейської держави, яка на початку XXI століття розвивається в існуючих кордонах на основі здійснення Українським народом свого невід'ємного права на самовизначення, аналіз пріоритетів, погроз безпеки і політичні рекомендації.

Стратегія, однак, не містила ніяких часових меж її реалізації, не мала реалістичного аналізу та принципів розподілу бюджетних ресурсів, механізмів реалізації зазначених стратегічних цілей. Все це не дозволило її реалізувати.

17 листопада 2010 р. під головуванням Президента Віктора Януковича відбулося засідання Ради національної безпеки і оборони України, на якому була розпочата дискусія щодо існуючих на той час основних ризиків і загроз безпеці країни в контексті підготовки нової Стратегії національної безпеки України [77].

Прийняття Закону України «Про основи внутрішньої і зовнішньої політики», який змінив політику безпеки у державі через відмову інтеграції в НАТО і встановлення позаблокового статусу України.

У зв'язку з цим команда Президента Януковича вирішила переглянути і привести у відповідність з цим законом всі існуючі стратегічні документи у сфері безпеки.

У міжнародній практиці державного управління стратегічне планування набуло поширення саме у сфері національної безпеки, особливо в США. Це сталося тому, що національну безпеку, яку традиційно вважають станом відсутності загроз для держави-нації, супроводжує стан конкуренції між державами, конфлікти, можливі війни і т.п.

Класична реалістична школа в науці про безпеку вважає, що основні загрози безпеці - військові, і виходять вони від інших держав. Тому стратегічне управління у сфері безпеки дає можливість правильно "позиціонувати" державу і забезпечити їй найбільший успіх у світі в реалізації національних інтересів. Звичайно, сучасне розуміння поняття національної безпеки набагато ширше, загрози безпеці - не тільки військові, але і багато в чому глобальні і транснаціональні, а міжнародні відносини держав не можна сьогодні звести до анархічної конкуренції і конфліктності. Але в сучасних умовах стратегічне планування сектора безпеки стало ще більш поширеним у світі, зокрема в останні роки в Європі. Стратегічні плани з національної безпеки були

розроблені в Голландії в 2007 році, Великобританії - в 2008-му і 2010 роках, у Німеччині - в 2008 році, в Росії - в 2009 році.

Україна не стоїть осторонь світових тенденцій: ще з 90-х років питання стратегічного планування поступово впроваджуються в державне управління. Але для України останнім часом процес стратегічного планування у секторі безпеки переважно зводився до стратегічного аналізу.

У той час, як стратегія національної безпеки повинна насамперед включати такі ключові питання:

- аналіз ситуації безпеки довкілля;
- аналіз глобальних тенденцій, ризиків і загроз, визначення місця і ролі України у сфері безпеки;
- конкретні цілі, розподіл ресурсів і механізми виконання стратегії.

Протягом кількох останніх років накопичилася маса змін, викликаних регіональними та світовими тенденціями у сфері безпеки, які прямо впливають на ситуацію в Україні. Світовий і регіональний контексти для національної безпеки України змінюються сьогодні швидше, ніж коли-небудь (до речі, саме глобальні зміни ситуації у сфері безпеки і зростання непередбачуваності і невизначеності сприяли підвищенню інтересу до процесів стратегічного планування в Європі).

До агресії РФ найнебезпечнішим викликом для безпеки України вважався вплив світових фінансово-економічних криз. У 2009 році ВВП України скоротився на 15%, за обсягом промислового виробництва країна відкотилася на рівень 2003 року [78]. Ця криза показала, що нинішня сировинна експортно-орієнтована модель української економіки надзвичайно вразлива до зовнішнього попиту. Як тільки проблеми на світових фінансових ринках почали набувати загрозливих масштабів, іноземні фінансові потоки в Україні миттєво змінили напрямок. У результаті українська валюта девальвувала на 60%, а компанії та громадяни виявилися не в змозі платити за кредитами в доларах, знецінилися заощадження громадян у гривнях, українська банківська система опинилася на межі краху.

У найближчому майбутньому криза в українській економіці може розвиватися і за іншим сценарієм. Значними негативними наслідками Україні загрожують можливі «валютні війни» найбільших світових економік, якщо вони вдадуться до стримування зростання обмінного курсу та девальвації своїх валют для створення сприятливої ситуації для власного експорту. Для України це означатиме зменшення реальних доходів компаній і держави від експорту і приплив «гарячих грошей», що призведе до надмірної переоцінки гривні. Така ситуація може знову вдарити по українському експорту і знизити конкурентоспроможність української економіки. До речі, наслідки цієї загрози вже відчуває економіка України.

Ще одна надзвичайно актуальна для України глобальна тенденція – виснаження традиційних енергетичних ресурсів, посилення конкуренції за доступ до них і контроль над маршрутами їх транспортування. Насамперед, зростає конкуренція за енергетичні ресурси Казахстану, Туркменістану, Азербайджану та Ірану, оскільки вони географічно наближені до основних споживачів - Китаю, Індії, ЄС.

Для України на цій ділянці серйозним викликом є реалізація Росією масштабних інфраструктурних проєктів у сфері транспортування вуглеводневих енергоресурсів. Здійснення проєкту «Південний потік» можна вважати загрозою для безпеки України не тільки через фінансові збитки, але й через втрату стратегічної ролі країни – транзитера енергоресурсів.

Україна сьогодні виробляє всього близько 25% нафти і природного газу, які споживає національна економіка; існує надмірна залежність від імпорту енергетичних ресурсів з одного джерела.

Тому для України надзвичайно важлива реалізація комплексної енергетичної реформи, яка передбачала б, насамперед, програми енергозбереження, диверсифікації джерел постачання енергоресурсів, розширення використання нових джерел енергії та захисту наявних.

Ще одна регіональна тенденція, що має надзвичайне значення для нашої країни, – демографічна криза. Україна, як і інші країни Європи, демонструє

стійку тенденцію до зменшення частини працездатного населення, що в свою чергу, поєднується з процесом зниження чисельності населення України. З 2001-го по 2010 рік чисельність населення України зменшилася на 5%. За офіційними статистичними даними, частина працездатного населення України складає сьогодні близько 60% від загальної кількості жителів, а міжнародні дослідження з безпеки прогнозують прискорене зменшення кількості населення України віком до 30 років з сьогоднішнього рівня - 30% у складі всього населення - до приблизно 10% в 2025 році. Ці тенденції посилились у результаті анексії Криму та гібридної війни на Донбасі. Станом на початок 2015 р. чисельність населення скоротилася, за оцінками експертів, на 4 млн. осіб.

Тобто цей виклик вже набув незворотного характеру. Найближчим часом демографічні зміни стануть джерелом економічних викликів для нашої безпеки в питаннях зайнятості і пенсійного забезпечення, а також соціальних викликів, оскільки вони неминуче ведуть до збільшення чисельності пенсіонерів, іноземних мігрантів, змін в етнічному, мовному, релігійному складі населення.

Ще одна глобальна проблема – це кліматичні зміни. Хоча атмосферні викиди діоксиду вуглецю та інших шкідливих газів для України нижче рівня 1990 року, наша країна, за даними деяких незалежних досліджень, посідає двадцять перше місце серед країн-забруднювачів атмосфери, причому основна причина викидів парникових газів - надзвичайно високий рівень енергоемності української економіки. У державі не розроблена національна стратегія зменшення атмосферних викидів шкідливих газів. Ця проблема тісно пов'язана з енергетичними викликами за даними Національного екологічного центру України, витрати на введення програми з енергозбереження до 2030 року становитимуть нашій державі 20 млрд. дол. США, але матимуть у кілька разів більший ефект в енергозабезпеченні і вдвічі нижче витрати на розвиток «вугільної» енергетики.

Кліматична проблема обумовлює для України й інші загрози - збільшення кількості стихійних лих, які вже мають сезонний характер і завдають значних збитків економіці в деяких регіонах.

Українське суспільство все більше стає інформаційним і інтегрованим у світовий інформаційний простір. Це глобальна тенденція. Уже сьогодні стратегія національної безпеки Великобританії розглядає «кібербезпеку» як особливу загрозу з точки зору можливих ризиків «кібератак» на важливі для держави інформаційні системи.

Хоча за темпами розвитку сфери високих технологій держава значно відстає від провідних країн, для розробки Стратегії національної безпеки України необхідно проаналізувати сучасні тенденції та загрози у сфері інформаційної безпеки, що стосуються державних систем телекомунікацій, серверів, інтернет-комунікацій, баз даних і таких важливих сфер як фінансовий ринок (біржі, банки), транспорт, зокрема системи контролю повітряного руху.

Розвиток високих технологій впливає і на традиційні сфери воєнної безпеки. Одна з актуальних тенденцій - удосконалення та поширення зброї масового знищення, перш за все ядерної, біологічної та хімічної. З урахуванням цього зростає загроза міжнародного тероризму і появи нових видів військових конфліктів.

Україна сьогодні наочно зіткнулася із загрозою міжнародної агресії і тероризму, наші громадяни вже тепер є об'єктами цих загроз.

Наша держава сьогодні бере активну участь у міжнародних зусиллях і спрямовує свою роботу на співпрацю з НАТО, ЄС у подальшому з метою припинення агресії з боку Росії. Але на сьогодні держава не має власного, підтриманого громадянами і суспільством, стратегічного бачення та плану дій на наступні 3-10-20-50 років у контексті цих загрозливих глобальних викликів.

Нова стратегія безпеки України повинна чітко передбачати арсенал (інструменти) політичних, військових і економічних способів у діалозі з Росією, покрокові заходи щодо усунення цих загроз та заходи щодо можливого подальшого (раптового) погіршення політичних відносин зі східним сусідом.

Як правило, виділяють внутрішні і зовнішні загрози, але межа між ними розмита і хитка. Для громадян України значна частина з наведеного вище переліку потенційних загроз відступає на другий план. Найбільші і очевидні загрози для їхньої безпеки обумовлені не тільки зовнішніми загрозами, а й тими, що йдуть з середини країни. І пов'язані вони з неефективною діяльністю держави: корумпованість чиновників та правоохоронців, неефективність судів, непередбачуваність економічної ситуації, недоступність ефективної медичної допомоги, освіти.

Це вимір проблеми в дискусіях про національну безпеку традиційно применшується. Але неефективність системи державного управління та не реформованість окремих його сфер стають чи не найбільшим джерелом загроз для безпеки громадян України, випереджаючи зазначені вище зовнішні фактори, разом узяті.

Україна переживає потрійний виклик: для неї все актуальнішими стають глобальні та регіональні загрози, які раніше розглядалися тільки як теоретичні. Разом з тим залишаються дуже актуальними проблеми корупції, недовіри до правоохоронних органів, політизованої судової системи, яка породжує відчуття небезпеки у громадян та українського бізнесу. При цьому Україна не має ефективного державного апарату, щоб виправити цю ситуацію.

Тому питання ефективності та спроможності державного управління, який зазвичай далекий від дискусій про безпеку в розвинених країнах, мають стати ключовими в Україні.

Забезпечення і реалізація механізму ефективної стратегії національної безпеки і захисту від зовнішніх і внутрішніх безпекових ризиків, полягає у проведенні системних внутрішніх реформ, спрямованих на створення гнучкої, дієздатної і демократичної системи державного управління.

8 червня 2012 р. був підписаний Указ Президентом України Віктором Януковичем «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України». Метою реалізації нової Стратегії було зазначено формування сприятливих умов для забезпечення інтересів громадян, суспільства і держави, подальшого

просування України як демократичної держави з постійною і зростаючою ринковою економікою, держави, яка керується європейськими політичними й економічними цінностями, в якій повага і захист прав і законних інтересів усіх територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп є запорукою незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України [77].

Зокрема, у стратегії визначалося, що політика національної безпеки України виходить з:

- принципів пріоритету захисту національних інтересів;
- пріоритету договірних (мирних) засобів при вирішенні конфліктів;
- своєчасності та адекватності заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам;
- сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань;
- послідовної реалізації політики позаблоковості з використанням в інтересах України механізмів міжнародної безпеки;
- чіткого розмежування повноважень і скоординованої взаємодії органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
- демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони - системою органів, що відповідають за забезпечення безпеки та оборони держави;
- професіоналізму, відкритості та прозорості у процесі формування та реалізації державної політики.

Стратегією також було визначено, що факторами, які загрожують глобальній міжнародній стабільності та негативно відбиваються на середовищі безпеки України, є:

- загострення конкуренції між світовими центрами впливу, застосування сили або загрози силою в міжнародних відносинах, всупереч загально визнаним принципам і нормам міжнародного права, спроби держав вирішувати проблеми за рахунок інших держав;

- криза та невизначеність принципів існуючої нової системи міжнародної безпеки, розмивання системи міжнародних угод у галузі стратегічної стабільності, послаблення ролі міжнародних інститутів безпеки, що в комплексі з недосконалою системою міжнародного права уможлиблює безкарне застосування сили на міжнародній арені для реалізації власних інтересів;

- виникнення самопроголошених квазідержавних утворень на територіях суверенних держав, поява небезпечних прецедентів визнання іншими державами деяких із цих утворень, що стало стимулом для процесів регіонального сепаратизму.

Також факторами, що загрожують глобальній міжнародній стабільності, були названі:

- посилення конкуренції за доступ до природних ресурсів, встановлення контролю за маршрутами їх поставок на ринки споживання в умовах зростаючого дефіциту сировинних ресурсів;

- інтенсифікація процесів мілітаризації окремих держав і регіонів, збільшення кількості держав, які в порушення вимог міжнародних режимів нерозповсюдження намагаються заволодіти зброєю масового ураження та засобами її доставки;

- поширення тероризму, піратства, наркоторгівлі, незаконної торгівлі зброєю і ядерними матеріалами, транснаціональної організованої злочинності, злочинів, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, поширення нелегальної міграції, торгівлі людьми, кіберзлочинності;

- надмірне антропогенне навантаження на довкілля, що викликає збільшення викидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, і як наслідок - глобальна зміна клімату, зростання дефіциту продовольства, питної води, небезпечних техногенних аварій, пандемії, що загрожують населенню і потребують додаткових ресурсів для реагування на них.

Крім того, у Стратегії було зазначено, що на погіршення регіонального середовища безпеки навколо України впливає активізація процесів формування сфер впливу або зон геополітичної відповідальності, які супроводжуються зростанням конфліктності, поширенням практики провокації конфліктних ситуацій, у тому числі збройних, посиленням різновекторних зовнішніх впливів у регіоні, погрозами превентивного застосування збройних сил окремими державами за межами своїх кордонів.

Безпосередніми зовнішніми викликами національній безпеці України були названі:

- наявність неврегульованого конфлікту в придністровському регіоні Республіки Молдова, що безпосередньо межує з Україною;

- невирішеність питання про розмежування лінією державного кордону акваторії Чорного та Азовського морів і Керченської протоки, відсутність демаркації державного кордону України з Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова, що стримує врегулювання правових засад забезпечення її режиму і облаштування, ускладнює ефективну протидію транснаціональним загрозам;

- наявність неврегульованих проблемних питань, пов'язаних з тимчасовим перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України, недосконалість договірно-правової бази у цій сфері;

- недосконалість державної політики у сфері міграції, неефективність системи державного регулювання міграційних процесів, що не забезпечують належний захист прав та інтересів громадян України, які працюють за кордоном, не створюють умов для допуску іммігрантів в Україну відповідно до її національних інтересів, для належної інтеграції іммігрантів в українське суспільство.

Крім того, загрозою економічній безпеці було визнано:

- залежність внутрішнього ринку від зовнішньоекономічної кон'юнктури, недостатня ефективність роботи щодо його захисту від недобросовісної

конкуренції з боку українських монополістів та імпортерів, а також по боротьбі з контрабандою.

Загрозою енергетичній безпеці було визнано:

- зайву залежність від імпорту енергоносіїв, невирішені проблеми диверсифікації джерел і маршрутів їх поставок, недостатнє використання власного енергетичного потенціалу.

Однак і цей стратегічний документ, крім констатації загроз національній безпеці, не містив реального механізму забезпечення безпеки як в короткостроковій, так й в середньостроковій перспективі. Не містив механізмів створення прийнятних зовнішніх і внутрішніх умов для реалізації національних інтересів України, ефективної системи забезпечення національної безпеки та зміцнення її органів. Результатом, як відомо, стала анексія Криму, окупація частини Східних регіонів України і гібридна війна з РФ, яка й досі триває.

Як відповідь на ці події, Президент України Петро Порошенко своїм указом затвердив рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України».

У документі наголошується, що «російська загроза і інші зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі безпеки України зумовлюють необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки країни» [65].

Відповідно до цієї стратегії, основними напрямками державної політики у зазначеній сфері є відновлення територіальної цілісності в межах міжнародно-визнаного державного кордону України, створення ефективного сектору безпеки і оборони та підвищення обороноздатності країни, в тому числі завдяки поглибленню оборонно-промислового та військово-технічного співробітництва з державами НАТО і ЄС і досягненню повної незалежності від Росії в питаннях виробництва озброєнь і військової техніки.

Документ передбачає реформування і розвиток розвідувальних, контррозвідувальних та правоохоронних органів, реформування системи державного управління та нову якість антикорупційної політики.

Одним з основних завдань стратегії є забезпечення інтеграції України в ЄС і формування умов для вступу до НАТО.

Також, документ передбачає забезпечення національної безпеки у зовнішньополітичній сфері, економічної та енергетичної безпеки, кібербезпеки, безпеки інформаційних ресурсів і критичної інфраструктури.

Для реалізації положень стратегії РНБО доручив Кабінету Міністрів України завершити до 30 травня 2015 виконання заходів комплексного огляду сектору безпеки і оборони України; розробити та внести у місячний термін на розгляд РНБО комплексні пропозиції щодо реформування органів сектору безпеки і оборони України.

Уряду також доручено забезпечувати залучення громадськості до підготовки проектів стратегічних документів з питань реформування ВВС, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів держави.

Крім того, Кабінет Міністрів повинен був до 25 червня 2015 р. забезпечити підготовку проекту концепції Державної цільової оборонної програми розвитку озброєння та військової техніки на період 2016-2020 років. Також було доручено розробити і затвердити нову редакцію Морської доктрини України.

Як бачимо, деякі елементи механізму реалізації стратегії були запропоновані. Хоча і ця стратегія викликає багато критичних зауважень. Суть полягає в тому, що стратегія передбачає забезпечення національної безпеки держави за рахунок економічної [92].

Для реалізацію цієї концепції були прийняті і інші законодавчі акти, які регулюють окремі питання в умовах війни і анексії.

Так, 15 квітня 2014 р. був прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [38].

Цей закон визначив статус території, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановив особливий правовий режим на

цій території, визначив особливості діяльності в умовах цього режиму, додержання та захисту прав фізичних та юридичних осіб.

Так, відповідно до вищезазначеного закону, тимчасово окупованою територією України є:

- територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя;
- внутрішні води і територіальне море України, його дно і надра, на які розповсюджується суверенітет України, континентальний шельф і виключна економічна зона, де Україна відповідно до свого законодавства користується фіскальними, санітарними, імміграційними та митними правами, а в особливій економічній зоні і на континентальному шельфі - суверенними правами і юрисдикцією;
- підводний простір у межах територіального моря;
- повітряний простір над зазначеною територією.

Також, відповідно до цього закону, відповідальність за порушення визначених Конституцією та законами України прав людини та відповідальність за охорону культурної спадщини на тимчасово окупованій території покладається на Російську Федерацію.

Державні органи та органи місцевого самоврядування на тимчасово окупованій території діють лише на підставі Конституції та законів України. Законом забороняється діяльність органів (посадових осіб), створених (призначених, обраних) у порядку, що суперечить Конституції та законам України. Правочини, прийняті з порушенням українського законодавства вважаються недійсними.

Згідно з даним законом, держава Україна та інші суб'єкти публічного права зберігають за собою право власності на майно, що знаходиться на тимчасово окупованій території. Будь-який правочин, щодо нерухомого майна, укладений з порушенням законодавства України, також вважається недійсним.

На тимчасово окупованій території забороняється:

- будь-яка господарська діяльність (підприємницька та некомерційна господарська діяльність), якщо вона підлягає державному регулюванню, зокрема ліцензуванню, отримання дозвільних документів, сертифікації тощо;
- увезення та (або) вивезення товарів військового призначення та подвійного використання;
- організація залізничних, автомобільних, морських, річкових, поромних, повітряних сполучень;
- користування державними ресурсами, у тому числі, природними, фінансовими, кредитними;
- здійснення грошових переказів.

Також законом встановлюється, що громадяни України мають право на вільний та безперешкодний в'їзд і виїзд з тимчасово окупованої території за умови пред'явлення документа, що підтверджує громадянство України. В'їзд і виїзд іноземців та осіб без громадянства з тимчасово окупованої території допускається лише за спеціальним дозволом через встановлені пункти в'їзду-виїзду для таких осіб.

До речі, законом визначено, що примусове зарахування громадян України до громадян іншої держави не визнається.

Під час прийняття вищезгаданого закону зауваження до нього висловлювала [Федерація роботодавців України](#), яка заявила, що деякі положення закону можуть призвести до необоротних економічних наслідків. У ФРУ відзначили, що закон залишає неврегульованими питання порядку набуття і припинення права власності на території Криму, статус зареєстрованих у Криму українських підприємств та їх філій, порядок проведення фінансових операцій між розташованими на території Криму підприємствами з іншими суб'єктами господарювання, порядок сплати єдиного соціального внеску, порядок погашення заборгованості кримських клієнтів, які відмовляються виплачувати борги та інше. У ФРУ відзначали, що закон містить багато ризиків для українського бізнесу.

Законом також визначено, що:

- на тимчасово окупованій території право власності охороняється згідно з законодавством України;

- за державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами, у тому числі територіальною громадою міста Севастополя, державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами публічного права зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходяться на тимчасово окупованій території;

- за фізичними особами, незалежно від набуття ними статусу біженця чи іншого спеціального правового статусу, підприємствами, установами, організаціями зберігається право власності та інші речові права на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходяться на тимчасово окупованій території, якщо вони придбані відповідно до законів України;

- набуття та припинення права власності на нерухоме майно, яке знаходиться на тимчасово окупованій території, здійснюється відповідно до законодавства України за межами тимчасово окупованої території (у разі неможливості здійснення державним реєстратором повноважень щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень на тимчасово окупованій території орган державної реєстрації визначається Кабінетом Міністрів України);

- на тимчасово окупованій території будь-який правочин щодо нерухомого майна, у тому числі щодо земельних ділянок, вчинений з порушенням вимог цього Закону, інших законів України, вважається недійсним з моменту вчинення і не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю;

- земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, які є об'єктами права власності українського народу, військове майно, майно державних органів,

державних підприємств, установ та організацій, що знаходяться на тимчасово окупованій території і є власністю держави Україна, не можуть переходити у власність інших держав, юридичних або фізичних осіб в інший спосіб, ніж передбачений законами України.

19 листопада 2014 р. Президент України підписав закон України «Про права і свободи внутрішньо переміщених осіб» [41]. Закон засвідчує готовність української влади надати відповідні права та гарантії внутрішньо переміщеним особам. Наприклад, Закон задовольняє три основні вимоги, висунуті правозахисною організацією Human Rights Watch:

- запроваджує єдиний державний реєстр переселенців;
- спрощує процедуру реєстрації осіб;
- вживає заходів, спрямованих на підвищення інформованості про роботу урядових агентств з проблем вимушених переселенців.

Цей закон також надає гарантії захисту низки освітніх, майнових і трудових прав, а також регулює надання гуманітарної допомоги за рахунок розширення і модернізації комплексу заходів, запроваджених законом "Про забезпечення прав і свобод громадян та правового режиму на тимчасово окупованій території України".

Відповідно до закону, внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Відповідно до закону, внутрішньо переміщена особа має право на:

- безпечні умови життя і здоров'я;
- достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод;
- створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання;

- забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (для багатодітних сімей, інвалідів, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено);

- сприяння у переміщенні її рухомого майна;

- сприяння у поверненні на попереднє постійне місце проживання;

- забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;

- надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;

- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;

- отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;

- проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування;

- безкоштовний проїзд для повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення;

- отримання гуманітарної та благодійної допомоги;

- інші права, визначені Конституцією та законами України.

Втім, існує ряд важливих питань, які або повністю, або частково проігноровані законодавцем.

Оскільки не існує загальновизнаного визначення внутрішньо переміщених осіб у міжнародному праві, держави мають повну свободу щодо визначення цієї категорії осіб у внутрішньому законодавстві. Новий закон захищає лише громадян України, у той час як серед людей, які постраждали від конфлікту, є багато осіб без громадянства або іноземних громадян, які протягом

тривалого часу або постійно проживали на території конфлікту. Більш змістовне визначення стає важливим, якщо зважити на захист сімейних прав, які конкретно не регулюються новим Законом про вимушених переселенців. Він не може, безумовно, гарантувати членам сім'ї рівне право на захист, наприклад, в ситуаціях, коли дитина є громадянином України, а її батьки – іноземні громадяни.

Також правозахисні та неурядові організації висловлювали занепокоєння через дедалі більше невдоволення західноукраїнського населення щодо зростання кількості вимушених переселенців зі Сходу. Така проблема обумовлена тим, що населення, яке приймає переселенців, робить це за рахунок власних значних витрат. До того ж це питання додатково ускладнюється помітними культурними відмінностями між Заходом та Сходом. Уряд ризикує погіршити і без того складні відносини, виділивши категорію ВПО для надання їм додаткових пільг. Для уникнення такого ризику необхідно задовольнити потреби громад, які зазнали впливу від масового переміщення (не тільки ВПО, але і громадами, які їх приймають, разом із іншими особами, які сприяють реабілітації переселенців).

Закон про ВПО не пропонує новий конкретний механізм його виконання або положення, яке передбачало б відповідальність урядовців за збої в його реалізації. Найбільш спірним з усіх прийнятих положень є стаття щодо відповідальності за виплату компенсації постраждалим, що покладається на державу, яка спричинила переселення осіб актом агресії проти України. Аналогічне положення про відповідальність Росії за порушення громадянських і політичних прав міститься у Законі про окуповані території. Таке положення про міжнародну відповідальність Росії можна буде включити до законодавства тільки після того, як міжнародний суд ухвалить відповідне рішення. Поки що немає жодного міжнародного судового органу, який визнав би відповідальність Росії за будь-які правопорушення на території України.

Український підхід до врегулювання проблем, спричинених військовим протистоянням, ділить постраждалих від конфлікту на дві великі групи:

громадяни, які переїхали з окупованих територій (відповідають критеріям Закону про ВПО), і громадяни, що залишилися (охороняються законом про окуповані території). Така логіка залишає різні соціальні категорії без належної уваги.

У світовій практиці проблеми з переселенцями вирішується в трьох основних напрямках:

- заходи, спрямовані на запобігання переміщення;
- заходи, вжиті під час переміщення;
- заходи, які підвищують імовірність повернення переміщених осіб.

Україна, натомість, робить спробу розв'язати проблемні питання в дуже хаотичному порядку: замість задоволення потреб певної соціальної групи на кожному з трьох етапів переміщення, законодавці намагаються вжити єдиний захід, який би діяв протягом невизначеного періоду часу (наприклад, реєстрація або поселення) і «прив'язати» певні права до цих заходів (наприклад, возз'єднання сім'ї, як принцип політики реєстрації).

Хоча концепція ВПО є відносно новою і важко розмірковувати про ефективність цього конкретного закону, але механізм захисту переселенців потребує подальшого вдосконалення.

Таким чином, як бачимо, недостатньо розробити акти законодавчого та нормативно-правового забезпечення щодо врегулювання проблем національної безпеки, безпеки підприємств та громадян, необхідно створити дієві, реальні механізми реалізації такої безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анексований Крим чекає мілітаризація та нарощування військового контингенту (Оглядач) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/crime/90428-anneksirovannyij-kryim-zhdet-polnaya-militarizatsiya-i-naraschivanie-voennogo-kontingenta-rf.htm>.

2. Анализ вигід і витрат: Практ. посіб. / Секретаріат Ради Скарбниці Канади; Пер. з англ. С.Соколик; Наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К.: Основи, 1999. – 175 с.

3. Асаул А.М., Брижань І.А., Чевганова В.Я. Економіка нерухомості: Підручник. – К.: «Лібра», 2004. – 304 с.

4. Бабина Ю.В., Варфоломеева Э.А. Экологический менеджмент: Учебное пособие. – М.: ИД «Социальные отношения», Изд-во «Перспектива», 2002. – 207 с.

5. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента: Учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 480 с.

6. Балабанов И.Т. Экономика недвижимости. – СПб.: Питер, 2000. – 208 с.

7. Балацкий О.Ф., Мельник Л.Г., Яковлев А.Ф. Экономика и качество окружающей природной среды. – Л.: Гидрометеиздат, 1987. – 190 с.

8. Барбашова Н.В. Особенности правового обеспечения экологической безопасности в условиях формирования института частной собственности // Вісник Донецького університету, сер. В: Економічні науки, 2000. – Вип. 1/1. – С. 151-155.

9. Бланк И.А. Управление активами. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 720 с.

10. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенко; Передмова та наук. ред. В.М. Федосова. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.

11. Бочаров В.В. Финансовый инжиниринг. – СПб.: Питер, 2004. – 400 с.

12. Бочаров В.В., Леонтьев В.Е. Корпоративные финансы. – СПб.: Питер, 2004. – 592 с.

13. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов: Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 1997. – 1120 с.

14. Воробьев Ю.Н. Капитал предпринимательских структур в системе финансового менеджмента. – Симферополь: Таврия, 2000. – 324 с.

15. Военная мощь. Какие страны тратят больше всего на армию и вооружение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gordonua.com/news/worldnews/Voennaya-moshch-Kakie-strany-tratyat-bolshe-vsego-na-armiyu-i-vooruzhenie-18593.html>.

16. Временная типовая методика определения экономической эффективности природоохранных мероприятий и оценки ущерба, причиненного народному хозяйству загрязнением окружающей среды / А.С. Быстров, В.В. Варанкин, М.А. Виленский и др. – М.: «Экономика», 1986. – 96 с.

17. Гавва В.Н., Божко Е.А. Потенціал підприємства: формування та оцінювання: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 224 с.

18. Гадзевич О.І. Основи економічного аналізу і діагностики фінансово-господарської діяльності підприємств: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004. – 180 с.

19. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; Керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.

20. Глухов В.В., Некрасова Т.П. Экономические основы экологии. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 384 с.

21. Гордієнко І.М. Розвиток індустріального страхування // Фінанси України. – 2001. – №11. – С. 144-147.

22. ГОСТ Р 22.10.01-2001 «Безпека в надзвичайних ситуаціях. Оцінка збитків. Терміни та визначення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ohranatruda.ru/ot_biblio/normativ/data_normativ/11/11190/index.php.

23. Горшков В.Г., Кондратьев К.Я., Шерман С.Г. Устойчивость биосферы и окружающая среда: воздействие хозяйственной деятельности. – Л.: Изд-во ЛИЯФ, 1989. – 132 с.

24. Гринин А.С., Орехов Н.А., Шмидхейни С. Экологический менеджмент: Учеб. пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 206 с.

25. Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. – Харків: Фоліо, 2002. – 285 с.

26. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку: Пер. з англ. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.

27. (7) Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

28. Дорогунцов С., Бутрим О. Ризик надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру // Економіка України. – 2001. – №4. – С. 68-73.

29. Дорогунцов С., Федорищева А. Державне регулювання техногенно-екологічної безпеки в регіонах України // Економіка України. – 2002. – №4. – С. 70-77.

30. Дорогунцов С., Федорищева А. Науково-технічний прогрес як основа розвитку виробництва і зниження його потенціальної небезпеки // Економіка України. – 1998. – №3. – С. 4-12.

31. Дорогунцов С., Федорищева А. Техногенно-екологічна безпека урбанізованих територій України // Економіка України. – 2000. – №5. – С. 4-12.

32. Дорогунцов С., Федорищева А., Ральчук О. Сталий розвиток в управлінні еколого-економічними системами // Економіка України. – 2001. – №1. – С. 74-83.

33. Економіка України: десять років реформ / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 496 с.

34. Есіпов В., Маховикова Г., Терехова В. Оценка бизнеса. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с.

35. Єдина міжвідомча методика оцінки збитків від надзвичайних ситуацій техногенного, природного та терористичного характеру, а також класифікації та обліку надзвичайних ситуацій - М.: ФГУ ВНДІ ГОЧС (ФЦ), 2004 р. – 75 с.

36. Інтерв'ю з Сергієм Тарутою (Forbes) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/nation/1376949-15-tez-sergiya-taruti-pro-vijnu-na-donbasi>.

37. Інтернет-видання AIN.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ain.ua/category/startupscat>.

38. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/83105zakon_pro_okupovani_teritorii_ukraini__1207-vii_tekst.html.

39. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. зі змінами і доповненнями (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 41, ст. 546

40. Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 47. – С. 251.

41. Закон України «Про права і свободи внутрішньо переміщених осіб» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/print/83105zakon_pro_okupovani_teritorii_ukraini__1207-vii_tekst.html.

42. (10) Кількість туристів у Криму впала у 2,5 рази порівняно з минулим роком (УНІАН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/918116-killist-turistiv-u-krimu-vpala-u-25-razi-porivnyano-z-minulim-rokom-ministr.html>.

43. Климчик О.М. Проблеми використання та охорони водних ресурсів регіону // Статистика України. – 2001. – №1. – С. 43-47.

44. Козаченко А.В., Янчук Г.И. Методы оценки стоимости предприятия: сущность и особенности применения // Экономика Крыма. – 2005. – №13. – С. 69-74.

45. Конференція з Прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком від 31.07.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://interfax.com.ua/news/economic/216344.html>.

46. Косиков І., Косикова Л. Чеченська Республіка: підсумки та проблеми пострадянської соціально-економічної еволюції / Російський економічний журнал. – №8. –2000. – С. 36.

47. Коупленд Т., Коллер Т., Муррін Д. Стоимость компаний: оценка и управление / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 1999. – 576 с.

48. Круш П.В., Поліщук С.В. Оцінка бізнесу: Навч. посіб. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 264 с.

49. Логістика в збройних силах НАТО та Бундесверу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://logisticstime.com/news/logistika-v-vooruzhennyx-silax-nato-i-bundesvera>.

50. Львов Д.С. Эффективное управление техническим развитием. – М.: «Экономика», 1990. – 255 с.

51. Ляшенко І. До методології еколого-економічного моделювання // Економіка України. – 1999. – №6. – С. 69-78.

52. Майер Дж. М., Раух Дж. Е., Філіпенко А. Основні проблеми економіки розвитку. – К.: Либідь, 2003. – 688 с.

53. Матеріально-технічне забезпечення як ключова ланка військової логістики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://logisticstime.com/news/materialno-texnicheskoe-obespechenie-kak-klyuchevoe-zveno-voennoj-logistiki>.

54. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рандерс И. За пределами роста: Учебное пособие / Пер. с англ. Г.А. Ягодина и др. Под ред. Г.А. Ягодина. – М.: Изд. Группа «Прогресс», Пандея, 1994. – 149 с.

55. Мілітаризація Криму сприяє посиленню військового впливу РФ у Чорному морі (УНІАН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/world/1014138-militarizatsiya-kryima-sposobstvuet-usileniyu-voennogo-vliyaniya-v-chernom-more-nato.html>.

56. Международные стандарты оценки МСО 1-4 и предисловие к стандартам. Т.1 / Пер. на рус. яз. Под ред. И. Артеменкова – М.: РОО, 1995 – 101 с.

57. Міжнародні стандарти оцінки: принципи, стандарти та правила / За ред. О. Драпиковського, І. Іванової. – К.: УКРелс, 1999. – 105 с.

58. Міністерстві юстиції України підрахували розмір шкоди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/groshi/anneksiya-krymananesla-ukraine-uscherb-v-odin-trillion-griven-365462.html>.

59. Мельник Л., Маслова С. Чи існує взаємозв'язок між доходами у суспільстві і забрудненням середовища? // Економіка України. – 1999. – №8. – С. 62-64.

60. Міщенко В.С. Дієвість економічних підойм екологічної політики «забруднювач платить» // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 62-69.

61. Національний Банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

62. Нестеров П.М., Нестеров А.П. Экономика природопользования и рынок: Учебник для вузов. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997. – 413 с.

63. Нестеров П.М., Нестеров А.П. Менеджмент региональной системы: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 365 с.

64. НКРСІ продала перші ліцензії на 3G-зв'язок (Діло) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/tech/nkrsi-prodala-pervuju-licenziju-na-3g-svjaz-operatoru-astelit-za-291260>.

65. Нова стратегія національної безпеки України в умовах зовнішньої загрози [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1122:strategiya-natsionalnoji-bezpeki&catid=8&Itemid=350.

66. Нуоффер Г., Ушарова Л. Аудит на підприємстві // Мировая экономика и международные отношения. – 1997. – №1. – С. 144-146.

67. Одинець В. Економічні механізми управління ризиками надзвичайних ситуацій // Економіка України. – 2001. – №10. – С. 80-83.

68. Охрана окружающей среды: модели социально-экономического прогноза. – М.: Экономика, 1982. – 224 с.

69. Оценка бизнеса: Учебник / Под ред. А.Г. Грязновой, М.А. Федотовой. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 512 с.

70. Пахомова Н.В., Эндерс А., К. Рихтер Экологический менеджмент. СПб.: Питер, 2003. – 544 с.

71. (17) Підприємства з окупованої території платять податки Україні (Українська Правда) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/> 2015/04/22/7065505.

72. Податкова політика в Європейському Союзі: Пер. з англ. В.Мардак. – К.: Представництво Європейської Комісії, 2001. – 42с.

73. Постанова Кабінету Міністрів України “ Про затвердження Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» від 10 вересня 2003 р. № 1440. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medsprava.com.ua/regulations/8451/467457>.

74. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики оцінки майна» від 10 грудня 2003 року № 1891 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://medsprava.com.ua/regulations/8451/467457>.

75. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» від 1 березня 1999 р. № 303 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/303-99-%D0%BF>.

76. Про Стратегію національної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.

77. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U389_12.html

78. РІА Новини України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/view/20150221/363820067.html>.

79. Росія та СРСР у війнах ХХ століття: статистичне дослідження. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 125 с.

80. Рязанцев С.В. Демографічний і міграційний портрет Північного Кавказу. – Ставрополь: Сервісшкола, 2003. – 108 с.

81. Семенов Г.А., Мигас І.М. Світові тенденції розвитку і класифікація чинників підвищення ефективності енергозбереження // Економіка. Фінанси. Право. – 2001. – №2. – С. 5-6.

82. Сен-Марк Ф. Социализация природы. – М.: «Прогресс», 1997. – 436 с.

83. Сівкова В. Куди поділися чеченські гроші // Аргументи і факти. – Травень 2001. – С.6.

84. Синякевич І.М. Концепція щодо формування системи інструментів національної екологічної політики // Економіка України. – 2002. – № 7. – С. 70-77.

85. Симионова Н.Е., Симионов Р.Ю. Оценка стоимости предприятия (бизнеса). – М.: ИКЦ «Март», 2004. – 464 с.

86. Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. с англ. – К.: «Артек», 2000. – 640 с.

87. Сычева Г.И., Колбачев Е.Б., Сычев В.А. Оценка стоимости предприятия (бизнеса). Серия «Высшее образование». – Ростов н/Д: «Феникс», 2004. – 384 с.

88. Соловьев М.М. Оценочная деятельность (оценка недвижимости): Учебное пособие. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 224 с.

89. Україна входить в десятку крупнейших экспортеров оружия – отчет (ZN,ua) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://zn.ua/UKRAINE/ukraina-vhodit-v-desyatku-krupneyshih-eksporterov-oruzhiya-otchet-169913_.html

90. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А.С. Філіпенко, В.С. Будкін, А.С. Гальчинський та ін. – К.: Либідь, 2002. – 470 с.

91. Урядовий портал України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=224167817&cat_id=223345034

92. УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.net/society/660111-v-ukraine-novaya-strategiya-natsionalnoy-bezopasnosti.html>

93. Хенс Л., Мельник Л.Г., Бун Э. и др. Экономика природопользования. – Киев: «Наукова думка», 1998. – 480 с.

94. Хохлов М.П. Державний бюджет США: сучасні тенденції структурних змін // Фінанси України. – 1999. – №4. – С. 117-120.

95. Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2004. – 316 с.

96. Федорищева А., Бутрим О. Техногенно-екологічна ситуація в Україні та управління рівнем її безпеки // Економіка України. – 1998. – №5. – С. 74-79.

97. Федоров Ю.М. Економічні аспекти глобального потепління // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – №3(21). – С. 2-11.

98. Фридман Дж., Ордуэй Н. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости. Пер. с англ. – М.: «Дело Лтд», 1995. – 480 с.

99. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 40-44. – ст. 356.

100. Чалий О. та Малиновський О. Стратегія юридичного опору російської агресії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zn.ua/POLITICS/vmesto-fiksirovannogo-uscherba-za-anneksiya-kryma-ukraine-sledovalo-ustanovit-rentu-yuristy-167010_.html.

101. Чисельність і міграція населення Російської Федерації в 2001 році. – М: Держкомстат, 2002. – 525 с

102. Чечня в «мирних» цифрах // Економіка і життя. Південь. – №22. – 2001. – С. 12.

103. Шляхи світу на Північному Кавказі / Незалежна експертна доповідь під ред. В.А. Тишкова. – М., 1999. – 38 с.

104. Эванс Фр. Ч., Бишоп Д.М. Оценка компаний при слияниях и поглощениях: Создание стоимости в частных компаниях / Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 332 с.

105. Экономика налоговой политики. Пер. с англ. / Под ред. Майкла П. Девере. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 2001. – 328 с.

106. (20) Як працюють підприємства Донбасу (Forbes) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/business/1383084-biznes-na-pravah-anonimnosti-yak-pracyuyut-pidpriemstva-donbasu>.

107. Якість економічного зростання: Пер. с англ. / В.Томас, М. Дайламі, А. Дарешвар та ін.; Наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. – 350 с.

108. (1) Sam Perlo-Freeman, Aude Fleurant, Pieter D. Wezeman, Siemon T. Wezeman. Trends in world military expenditure, 2014 [Electronic resource]. – <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1504.pdf>.

109. (2) SIPRI Military Expenditure Database [Electronic resource]. – <http://www.sipri.org>.

110. (3) Spiegel. Israel's war business [Electronic resource]. – <http://www.spiegel.de/international/world/defense-industry-the-business-of-war-in-israel-a-988245.html>.

111. (4) Top 10 companies profiting the most from war [Electronic resource]. – <http://www.usatoday.com/story/money/business/2013/03/10/10-companies-profiting-most-from-war/1970997>.

ДОДАТКИ

Додаток А
Список воєн у ХХІ столітті

2000-2004 р.р.

Дата	Война	Участник 1	Участник 2	Военные потери	Выиграл
2000 — 2005	Вторая интифада (Интифада Аль-Аксы)	 ООП ФАТХ НФОП ДФОП ХАМАС ПИД КНС	 Израиль	Вторая интифада (Интифада Аль-Аксы)	 ООП ФАТХ НФОП ДФОП ХАМАС ПИД КНС
2001	Индийско-бангладешский пограничный конфликт	 Бангладеш	 Индия	19 ^[2]	 Бангладеш
2001	Конфликт в Македонии	 Македония KFOR	 АНО АОПМБ АНА Аль-Каида	>770 ^[3]	 Македония KFOR
2001	Конфликт в Кодорском ущелье	 Абхазия	 Монадире Чеченские добровольцы	>40 ^[4]	 Абхазия
2001 — 2014	Война в Афганистане (2001-2014)	 ISAF Северный альянс → Афганистан	 Исламский Эмират Афганистан → Талибан Аль-Каида ИДУ ИДВТ Лашкаре-Тайба ИПА	неизвестно	 ISAF Северный альянс → Афганистан
2002 — 2007	Гражданская война в Кот-д'Ивуаре	 Кот-д'Ивуар Либерия Франция	 Патриотические силы Кот д'Ивуара	>1814	мирное соглашение
2002 —	Конфликт в Магрибе	 Евросоюз Алжир	 Аль-Каида		—

Дата	Война	Участник 1	Участник 2	Военные потери	Выиграл
настоящее время		 Мавритания Марокко Мали			
2003 — настоящее время	Белуджийский конфликт (Иран)	 Иран	Белуджистан		—
2003 — настоящее время	Дарфурский конфликт	 Чад Эритрея Движение за справедливость и равенство Фронт Национального Возрождения Движение за освобождение Судана	 Судан	> 200 000 [источник не указан 977 дней]	—
2003 — 2011	Иракская война	Международные коалиционные силы в Ираке (США и др.) Иракский Курдистан Иракский национальный конгресс	 Ирак Армия Махди Аль-Каида Джамаат Ансар аль-Сунна Исламская армия Ирака	> 500 000 [5][6][7][8][9][10][11][12]	Международные коалиционные силы в Ираке (США и др.) Иракский Курдистан Иракский национальный конгресс
2004 — настоящее время	Вазиристанская война	 США Пакистан	 Вазиристан Талибан Аль-Каида Исламское движение Узбекистана	> 50 000	
2003 — настоящее время	Борьба с терроризмом в Саудовской Аравии	 Саудовская Аравия	 Талибан Аль-Каида		
2004 — 2008	Ирано-курдский конфликт	 Иран	 Рабочая партия Курдистана		

Дата	Война	Участник 1	Участник 2	Военные потери	Выиграл
2004	Гаитянский антиправительственный мятеж	 Гаити США MINUSTAH	 Революционный фронт сопротивления		
2004 — 2007	Центрально-Африканская война	 ЦАР Чад Франция MINURCA Т	 Союз демократических сил за единство ЦАР Народная армия за восстановление демократии в ЦАР Демократический фронт ЦАР		
2004 — 2009	Конфликт в Киву	 Демократическая Республика Конго MONUC Демократические силы за освобождение Руанды Милиция Май-Май Ангола Зимбабве	 Национальный конгресс народной обороны Руанда	>304 ^[источник не указан 1128 дней]	
2004	Операция «Радуга»	 Израиль	 ХАМАС КНС ПИД	41 ^[13]	
2004 — 2009	Белуджийский конфликт (Пакистан)	 Пакистан	 Освободительная армия Белуджистана	1523 ^[14]	
2004 — настоящее время	Волнения в Сааде (2004)	 Йемен Саудовская Аравия	 Шабаб аль-Муминин		
2004	Конфликт в	 Нигерия	 Движени	неизвестно	

Дата	Война	Участник 1	Участник 2	Военные потери	Выиграл
— насто ящее время	дельте Нигера		е за освобождени е дельты Нигера		
2004 — 2012	Война в Южном Таиланде	 Таиланд США Филиппины Новая Зеландия	 Объедин ённая Организация Освобождени я Патани Джемаа Исламия Малайзи я	~3700	
2004	Операция «Дни покаяния»	 Израиль	 ХАМАС	~114 ^[15]	
2004	Французско- ивуарский конфликт	 Франция Миротворч еский контингент ООН	 Кот- д'Ивуар	>30 ^{[16][17]}	

2005-2009 р.р.

Дата	Война	Участники 1	Участники 2	Военные потери
2005— 2010	Вторая гражданская война в Чаде	 Чад Франция	 Движение за демократическ ие перемены в Чаде Движение за демократическ ое развитие Чада Движение за перемены в Чаде, Суд ан	>1310 ^[источник не ук азан 1128 дней]
2005— 2008	Антиправительс твенный мятеж в Кении (2005- 2008)	 Кения	 Сабаотские Сухопутные Силы Обороны	
2006	Конфликт в	 Грузия	 Монадире	неизвестно

Дата	Война	Участники 1	Участники 2	Военные потери
	Кодорском ущелье (2006)			
2006 — настоящее время	Мексиканская нарко-война	 Мексика	 Вооружённые формирования наркоторговцев в Мексике	
2006	Операция «Летние дожди»	 Израиль	 ФАТХ ХАМАС Палестинский исламский джихад Армия Ислама	469
2006	Вторая ливанская война	 Израиль	 Хезболла Амаль НФОП ССНП ЛКП НФОП-ГК	1260 ^{[18][19]}
2006 — 2009	Сомалийская война	 Сомали США Великобритания Эфиопия Галмудуг Пунтленд АМИСОМ	 Союз исламских судов Аль-Каида Джамаат Аш-Шабааб Альянс за освобождение Сомали Эритрея	~ 20 000
2006—2007	Конфликт Фатх и Хамас	 ФАТХ	 ХАМАС	616 ^[20]
2007—2009	Восстание туарегов	 Нигер Мали	 Нигерийское движение за справедливость Демократический альянс 23 мая	
2007	Конфликт в Северном Ливане 2007 года	 Ливан	 Фатх аль-Ислам	> 400
2007	Политический	 Уганда	 Оранжево	> 1500

Дата	Война	Участники 1	Участники 2	Военные потери
	кризис в Кении (2007—2008)	 Партия национального единства	е демократическое движение	
2008	Операция на острове Анжуан	 Коморы Франция Африканский союз	 Анжуан	3 ^[21]
2008	Шиитский путч	 Движение будущего Амаль ПСП	 Хезболла Амаль ССП ЛДП	79
2008	Камбоджийско-тайский пограничный конфликт (2008)	 Камбоджа	 Таиланд	~10
2008	Джибутийско-эритрейский пограничный конфликт	 Эритрея	 Джибути	~144 ^[источник не указан 1128 дней]
2008	Война в Южной Осетии (2008)	 Грузия	 Россия Абхазия Южная Осетия	>1000 ^{[22][23]}
2008—2009	Операция «Литой свинец»	 Израиль	 ХАМАС НФОП КНС Палестинский исламский джихад	743 ^[24]
2009 — настоящее время	Конфликт между кочевыми племенами Судана	 Кочевые племена Судана		
2009 — настоящее время	Борьба с терроризмом на Северном Кавказе после Второй Чеченской войны	 Россия	 Кавказский эмират Арабские наёмники в Чечне	> 3 000

2010-н.в.

Дата	Война	Участники 1	Участники 2	Военные потери
2010 — настоящ ее время	Борьба с терроризмом в Йемене	 Йемен США	 Аль-Каида Джамаат Аш-Шаббааб Исламский эмират Абьян	> 800
2010	Беспорядки на юге Киргизии	 Киргизия ОДКБ	Незаконные вооружённые формирования	
2010 — 2011	Революция в Тунисе	 Тунис	Профсоюзы ; Студенты	219
2011	Революция в Египте (2011)	 Египет	самоорганизация, Движение 6 апреля, профсоюзы, братья- мусульмане	846
2011— 2012	Восстание в Йемене (2011)	 Йеменская Республика(Всеобщий народный конгресс Йемена)	 Оппозиционн ые партии Движение Южного Йемена Хоузис Альянс йеменских племён Национальный комитет по диалогу Гражданский блок	> 2000 ^[источник не указан 1128 дней]
2011 — настоящ ее время	Восстание в Бахрейне (2011)	 Королевство Бахрейн ССАГПЗ Иордания	 Оппозиционн ые партии Всеобщая федерация рабочих профсоюзов в Бахрейне	~90
2011	Гражданская война в Ливии	 Ливийская Арабская Джамахирия Зимбабве Туареги Повстанцы Дарфура	 Переходный национальный совет Амазиги Тубу Добровольцы ливийской диаспоры НАТО Швеция Катар ОАЭ	> 50 000 ^[25]

Дата	Война	Участники 1	Участники 2	Военные потери
			 Иордания Тунис	
2011	Вооруженные столкновения в Ливии после свержения Каддафи			
2011	Конфликт на Синае	 Египет	 Вилайат Синай Исламского государства	> 2 000
2011 — настоящее время	Гражданская война в Сирии	 Правительство Сирии (Баас) Иран Хезболла НФОП-ГК	 НКСРИОС Фатх аль-Ислам Аль-Каида Ансар аль-Ислам Бригада «Знамя нации» <hr/> Высший курдский совет	> 300 000
2011	Камбоджийско-тайский пограничный конфликт (2011)	 Камбоджа	 Таиланд	15 ^[источник не указан 1128 дней]
2011	Конфликт в Южном Кордофане (2011)	 Судан	 Южный Судан	> 5 000
2011	Конфликт в Ливане	 Ливан	 ИГИЛ	> 700
2011 — настоящее время	Беспорядки в Косово (2011)	 Косовские сербы	 Республика Косово KFOR	4
2011 — настоящее время	Гражданская война в Ираке	 Ирак	 ИГИЛ	> 8000
2012—2013	Туарегское восстание (2012)	 Мали Франция США	 НДОА Азавад <hr/> Ансар ад-Дин Движение за единство и джихад в	1 127

Дата	Война	Участники 1	Участники 2	Военные потери
			Западной Африке (англ.)русск. Боко Харам	
2012	Столкновение между Израилем и Сектором Газа (2012 год)	 Израиль	 КНС ПИД	23 ^[источник не указан 1128 дней]
2012	Пограничный конфликт между Суданом и Южным Суданом	 Судан	 Южный Судан	316
2012 — настоящее время	Конфликт в Киву (2012)	 Демократическая Республика Конго	Движение 23 марта	390
2012	Операция «Облачный столп»	 Израиль	 ХАМАС КНС ПИД НФОП	100
2014	Операция «Нерушимая скала»	 Израиль	 Сектор Газа ХАМАС	2173 ^[26]
2014 — настоящее время	Вооружённый конфликт на востоке Украины	 Украина при поддержке: США Европа ^[источник?]	 ДНР ЛНР Россия (согласно официальной позиции Украины ^{[27][28]} , сама РФ заявляет о своём неучастии ^{[29][30]})	> 10 000 ^[31]
2014 — настоящее время	Вооружённый конфликт в Ливии	 Палата Представителей Ливии	 Всеобщий национальный конгресс	> 5 000
2014 — настоящее время	Вооружённый конфликт в Йемене	 Правительство Йемена	 Аль-Хуси	> 7 000

Додаток Б

Військові витрати країн з 1992 по 2013 року за даними SIPRI

Страна	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013
США	305141	288059	271417	274278	301697	356720	464672	527660	621131	698180	684780	640221
КНР	12494	10083	15022	18094	22190	31630	40014	56666	91658	123338	167712	188460
Росія	4070	13548	15826	7956	9228	13944	20955	34518	56184	58720	81079	87837
Саудівська Аравія	15360	14280	13340	20862	19964	18502	20910	29581	38223	45245	56498	66996
Франція	45123	44393	46404	40041	33814	36492	53031	54526	66009	61785	60058	61228
Великобританія	40775	34494	34491	36868	35255	39673	53970	57483	65615	58099	58500	57891
Німеччина	41965	36330	38989	33146	28150	29404	38025	38099	48081	46258	46488	48790
Японія	32927	44534	42550	36599	45976	39113	45585	42180	46755	53796	59564	48604
Індія	8083	8880	9905	11921	14288	14753	20238	23952	33002	46090	47214	47398
Республіка Корея	11615	13520	16409	10458	13801	14102	17830	25177	26072	27572	31660	33937
Італія	25003	20364	23443	23478	22411	24422	34132	33414	41244	36034	33746	32657
Бразилія	5943	11012	14073	14351	11340	9666	9781	16407	24453	34007	33988	31456
Австралія	6890	7465	8203	7108	7274	7947	11995	14240	18634	23221	26158	23963
Туреччина	6158	5293	7512	8781	9994	9050	10921	13124	16908	17747	18109	19085
ОАЄ				4010	5876	5353	6816	7164	11572	17505	19024	
Канада	10789	9578	8616	7748	8299	8492	11337	14815	19342	19319	20379	18460
Ізраїль	8613	8832	9584	9508	9932	10886	11040	11786	14663	14773	15066	16032
Колумбія	1102	2005	4319	3390	3028	3348	4057	5327	9051	10422	11706	13003
Іспанія	9063	7425	8617	7524	7001	7937	11345	14434	18686	14744	13918	12765
Тайвань	10071	11953	11765	9232	8801	7531	7833	7645	8960	9092	10715	10530
Іран	14064	1762	2718	4417	12452	3360	5335	8546	7608	9478	10628	
Алжир	1053	1335	1452	1911	1881	2101	2802	3094	5172	5671	9326	10402
Нідерланди	7904	7137	7829	6836	5972	6744	9381	10220	12375	11221	10596	30328
Сінгапур	2332	2797	4100	4466	4331	4530	5043	5831	7454	8106	9353	9759
Польща	1882	2252	3083	3491	3146	3776	4779	6619	9351	8791	8986	9257
Оман	2023	2027	1916	1758	2100	2488	2974	4030	4617	4895	12334	9246
Ірак							614	1236	2873	3581	6054	7896
Індонезія	1163	1380	1720	614		1537	2429	2612	3232	4663	7770	7840
Мексика	2000	2889	2064	2481	3323	3479	3129	4083	4940	5897	6979	7838
Пакистан	3389	3321	3548	3219	2973	3273	4128	4969	5227	5975	7479	7641
Норвегія	3804	3403	3537	3325	2922	4066	4887	5012	6371	6499	7143	7235
Швеція	6419	5154	6203	5132	4861	4355	5515	5577	6025	5886	6239	6519
Ангола	794		160	170	584	439	818	1970	3164	3501	4145	6095
Греція	3623	3587	4613	4824	4564	4746	6270	7609	10574	8164	5917	5939
Таїланд	2972	3561	3988	2042	1827	1813	1867	2446	4458	4971	5478	5891
Кувейт	6317	3295	3241	2280	2697	2821	3447	3600	4428	4329	5940	5815
Чилі	1169	1466	1904	2112	2103	1780	2492	3730	4546	4707	5476	5435
Україна		911	1465	1405	1137	1176	1685	2986	4811	3710	4607	5338
Венесуела	993	929	733	1451	1788	1071	1449	2998	4325	3363	4966	5313
Бельгія	4131	3944	4242	3664	3191	3155	4265	4308	6296	5245	5171	5264
Швейцарія	4138	3899	4239	3494	2800	2882	3504	3329	4098	4115	4591	5053
Малайзія	1767	2121	2421	1159	1533	2238	2823	3266	4412	3854	4695	4842
Португалія	2533	2174	2601	2336	2204	2608	3721	4067	4812	4719	4139	4784
Данія	2838	2719	3086	2846	2393	2694	3579	3897	4788	4504	4422	4553
Аргентина	3067	3755	3379	3399	3267	1138	1466	1848	2789	3476	4563	4511
Єгипет	1864	2153	2364	2786	3124	2831	2368	2953	3780	4289	4376	4255
ПАР	3677	3479	2592	1906	1892	1766	3099	3506	3286	4188	4507	4108
Марокко	1229	1365	1447	1445	859	1475	1938	2134	2945	3161	3402	4064
Філіппіни	1079	1392	1879	1226	1303	1199	1243	1607	2271	2438	2899	3472
Азербайджан	11,1	43,9	71,6	107	120	140	228	717	1607	1476	3245	3440

Щорічник СІПРІ

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

Щорічник СІПРІ - збірник даних і аналіз в області: Безпека і конфлікти.

Військові витрати і озброєння, Нерозповсюдження, контроль над озброєннями і роззброєннями

Додаток В

Список країн по військовим витратам за 2014 р. по даних [SIPRI](#)

№	Страна	Расходы, млрд \$	Доля от ВВП, %	Изменение по срав. с 2013, %	Доля от мир. расходов, %
1	 США	610,0	3,5	-6,5	34,0
2	 КНР	216,0	2,1	9,7	12,0
3	 Россия	84,5	4,5	8,1	4,8
4	 Саудовская Аравия	80,8	10,4	17,0	4,5
4	 Саудовская Аравия	80,8	10,4	17,0	4,5
5	 Франция	62,3	2,2		3,5
6	 Великобритания	60,5	2,2		3,4
7	 Индия	50,0	2,4		2,8
8	 Германия	46,5	1,2		2,6
9	 Япония	45,8	1,0		2,6
10	 Республика Корея	36,7	2,6		2,1
11	 Бразилия	31,7	1,4		1,8
12	 Италия	30,9	1,5	-8,8	1,7
13	 Австралия	25,4	1,8		1,4
14	 ОАЭ	22,8	5,1	-5,5	1,3
15	 Турция	22,6	2,2		1,3
	Топ 15	1427			
	 Земля всего	1776	2,3	- 0.4	

Додаток Г

Частка витрат на озброєння всіх країн світу

Іванов С.В.

**ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ
(ВІЙНИ, БОЙОВИХ ДІЙ) НА
ВАРТІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА**

**Монографія
Українською мовою**

Видавництво Маковецький Юрій Вадимович
Свідоцтво ДК № 2665 від 25.10.2006 р.
49000, Україна, м. Дніпропетровськ, вул. Плеханова, 16, к.14
Тел. (056) 798-33-64, факс (0562) 36-79-93
e-mail:europress@gala.net

